

Ett bättre liv

**Finlandssvenskar i Sydafrika
– om emigration, minnen, hemlängtan
och nostalgi**

Layout: Anne Virtanen
Pämbilden visar Drakensberg. Foto: L.-R. Knuts

ISBN 951-9266-68-2
ISSN 0358-0083

Gummerus Kirjapaino Oy
Saarijärvi 2000

Ett bättre liv

**Finlandssvenskar i Sydafrika
– om emigration, minnen, hemlängtan
och nostalgi**

av

Ulrika Wolf-Knuts

Innehåll

Utgivarens förord	7
Förord	8
Inledning	9
Allmänt	9
Emigration och hemlängtan	11
Metod och syfte	13
Transkriptionen	16
Informanterna och materialet	17
Informanterna	17
Materialet	25
Forskningsetiken	34
”Man minns ju som man minns.” Teman och temaområden	39
Allmänt	39
Spontana teman	44
Icke-spontana teman	64
Sammanfattning	71
”Vem kan inte berätta om sitt liv?” Strategier för att minnas	74
Allmänt	74
Minnen	74
Scheman och sekvenser	80
Kommenterande uttalanden	85
Kontraster	87
Olika slag av kontrasteringar	95
Sammanfattning	100
”En människa har det där att de längtar.” Hemlängtan och nostalgi	102
Allmänt	102
Hemlängtan	102
Nostalgi	103
Analys	106
Sammanfattning	122
”Skulle jag ha haft det bättre där, eller har jag det bättre här?” Varför man talar som man gör	126
Allmänt	126
Coping och signifikans	129
Informanternas copingprocess	133

Sammanfattning och diskussion	141
Förkortningar	145
Arkivmaterial och litteratur	145
Förteckning över analyserade intervjuer	150

Utgivarens förord

Tyngdpunkten i den finländska migrationsforskningen har lagts på Nordamerika, dit nästan en halv miljon finländare har flyttat antingen för gott eller tillfälligt. De som flyttat bortom ekvatorn – cirka 10 procent av ovannämnda nordamerikaflyttare, alltså ca 40 000–50 000 personer – har fått mycket mindre uppmärksamhet.

Många grundförutsättningar för en flyttning både till den norra och den södra hemisfären är likadana, såsom önskan om bättre inkomster än i hemlandet. Men emigrationen till Afrika, Latinamerika och Oceanien har ändå sin särprägel. Medan emigrationen till Nordamerika före 1930 samt flyttningen till Sverige under efterkrigstiden blev en massmigration av hundratusentals människor, flyttade man ensam eller möjligen med sin egen familj över ekvatorn. Klimat, kultur och andra omständigheter därborta var helt främmande. Det var ofta svårare för finska utflyttare till södra halvklotet att anpassa sig än för dem som emigrerat till Nordamerikas stora emigrantbygder eller till grannlandet Sverige. Det finns bara litet forskning om de fåtaliga finska emigranternas anpassning till söderns främmande kulturer, om deras hemlängtan och kontakter till Finland.

Därför hälsar jag med en stor tillfredsställelse prof. Ulrika Wolf-Knuts nya forskning om finlandssvenskarnas identitet och liv i Föbundsrepubliken Sydafrika. På förläggarens vägnar tackar jag författaren både för det gjorda arbetet och för att vi på Migrationsinstitutet får publicera manuskriptet i vår svenskspråkiga serie. Jag tackar också Stiftelsen för Åbo Akademi för bidrag till publiceringskostnaderna.

Åbo den 21 september 2000

Olavi Koivukangas
Direktör
Migrationsinstitutet

Förord

Vivian Sjögren skriver: "I kroppen sitter minnet. Inte i huvudet, i kroppen. Det har lagrat sig i själva inälvorna."¹ Jag har många goda minnen av mina besök i Kwa-Zulu-Natal. Jag minns hettan och fukten, blomsterprakten, de ofantliga bergen och det salta, öppna havet. Jag minns doften av grillat *braai*-kött, smaken av ny-plockad avocado och kan fortfarande höra vattenfallet i Oribi Gorge. Det är inte min förtjänst att mina upplevelser blev så rika. Utan alla informanternas gästfrihet och generositet hade mina vistelser i deras nuvarande hemland blivit mycket mindre innehållsrika. De finlandssvenska immigranternas villighet att dela med sig av både sina minnen, sina åsikter och sitt dagliga liv var en förutsättning för att jag alls skulle kunna genomföra min studie av emigrantlivet. Jag tackar dem alla, var och en särskilt, ur djupet av mitt hjärta.

Vidare tackar jag mina kolleger på Religionsvetenskapliga och folkloristiska institutionen vid Åbo Akademi för att de avlastat mig ansvar under den mest intensiva forskningsperioden. Så skall ett gott arbetslag fungera. Forskarseminariet har kommit med viktiga synpunkter. Jag önskar särskilt nämna prof. Nils G. Holm, fil.dr Sven-Erik Klinkmann och fil.dr Lena Marander-Eklund som läst och kommenterat mitt manuskript. Fil.mag. Gunnel Biskop, fil.mag. Marianne Lukala och fil.mag. Susanne Österlund-Pötzsch har gett mig goda idéer och hjälpt mig med valet av illustrationer. Prof. Arne Bugge Amundsen, prof. Nils-Arvid Bringéus och fil.dr Marjut Anttonen har fungerat som sakkunniga. Prof. Edgard Sienaert vid University of Natal gav mig rum på Centre for Oral Studies. Familjen har stött och hjälpt mig, inte minst genom att skaffa den första kontakten till informanterna. Jag tackar er alla.

Genom ett stipendium från Stiftelsens för Åbo Akademi Forskningsinstitut fick jag möjligheten att vara tjänstledig och resa iväg till Sydafrika. På Donnerska institutet för religionshistorisk och kulturhistorisk forskning kunde jag dra mig undan och koncentrera mig på mitt arbete. Migrationsinstitutet i Åbo har vänligen publicerat slutresultatet. Varmaste tack!

Åbo den 25 augusti 2000

Ulrika Wolf-Knuts

---

¹ Sjögren 1999:169.

Inledning

Allmänt

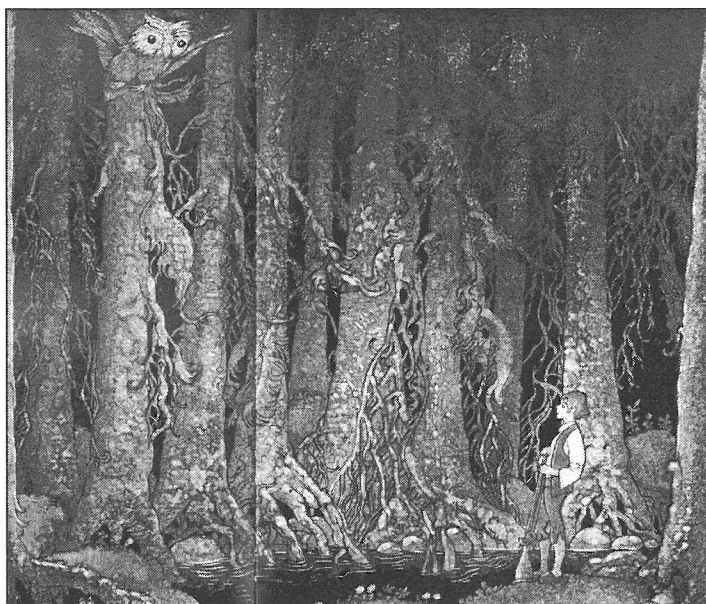
”Det var en gång en pojke som begav sig ut i vida världen för att söka sin lycka.” Ungefär så börjar många sagor. Pojken bröt upp hemifrån, från det invanda, från de gamla rutinerna, kanske också från fattigdom, bojor eller andra begränsande faktorer, för att skapa sig ett eget liv, för att förverkliga en dröm. Han gav sig iväg på vinst och förlust, han upplevde många farliga äventyr och i varje riktig saga nådde han också sitt mål, nämligen prinsessan och halva kungariket.

Vad denna saga berättar om är inte bara en fantasiskapelse, den handlar inte om något överkligt. Alla människor skall förr eller senare bryta barndomens band till föräldrarna. Några gör det mera radikalt än andra. När någon bedömer sin livssituation som så otillfredsställande att han fattar beslutet att emigrera är hans handlande ganska nära pojken i sagan. Han ger sig också av ut i vida världen för att söka lyckan på vinst och förlust. Föreställningen om lyckan, vad den än är, och uppfattningen om att den inte kan uppnås hemma med rimliga insatser förenar sagans hjälte och verklighetens emigrant.

Emigration innebär att man avsiktligt avbryter kontakterna med nära och kära i den hemvana miljön. Att emigrera betyder att avsluta ett kapitel i livet och börja på nytt från något som är så gott som ett nolläge. Det betyder ofta att göra sig av med praktiskt taget alla sina ägodelar, att riva upp familjen ur dess sammanhang, att lära sig en ny kulturs sätt att fungera, nya kulturella koder, ett nytt språk, att tillägna sig nya värderingar. Emigration innebär att man börjar ett nytt liv efter att man bedömt att det liv man dittills levt inte motsvarar de förväntningar man hade.

Man kan förutsätta att emigrationen inte är en smärtfri företeelse. I sagan upplever hjälten en massa äventyr. Dessa äventyr konstituerar själva sagan. Den som lyssnar till berättarens skildring av dem tycker att äventyren är spännande. Emigranterna upplever också äventyr, men de är knappast odelat spännande. Det gäller att skaffa sig en bostad, ett arbete, det gäller att lära sig ett främmande språk, att lära sig hitta i en främmande omgivning. Det gäller kanske också att lära sig behärska sin hemlängtan. Alternativet är misslyckande. Det enda sättet att lära sig allt detta är genom försök och misstag, genom risktagning, som föregås av många överväganden om för- och nackdelar, av förhandlingar och val. Försöken och misslyckanden kan bli hur många som helst, inte bara tre som i sagan. I sagan misslyckas

Ett bättre liv

Det var en gång en pojke som begav sig ut i vida världen för att söka sin lycka. (Ill.: Hans Arnold.) – *Folksagor* 1987:154.

inte hjälten till slut, i verkligheten är risken överhängande. Ett misslyckande blir ödesdigert. Den tillvaro man ville bygga upp för att förverkliga sina drömmar om ett gott liv blir kanske aldrig realiserad. Antingen går man under i fjärran land eller också reser man hem igen. Båda utgångarna av det personliga emigrationsprojektet kan upplevas som personliga nederlag och behöver rättfärdigas för ens egen självkänslas skull.

I sagorna berättar man sällan om hur hjälten har hemlängtan. Han går rätt på målet, utför de kraftgärningar som krävs och når sina drömmars uppfyllelse. Hemlängtan gäller mest hjältinnan, om den överhuvudtaget nämns. Hon beger sig exempelvis upp ur underjorden för att delta i sina systrars bröllop och för att visa upp sina barn. Detta blir ödesdigert för hennes framtid, men leder samtidigt till att sagan framskrider (*AT* 400; *AT* 425). Bland emigranter är hemlängtan en känsla som man måste acceptera. Den kan vara gnagande, tärande, ja, rentav förlamande, trots att den är ogripbar (*Allas Krönika* 21.6.1930), men den kan också vara en drivkraft som gör att man snabbare skaffar sig strategier för att kunna anpassa sig till sin nya omgivning. Hemlängtan kan i värsta fall leda till att man ångrar hela företaget och återvänder till hemlandet. Ju längre bort man emigrerar desto svårare är det att resa tillbaka och på det sättet, genom ett kortare besök, lätta sin längtan. Emigrerar man från Finland till Sydafrika måste man realistiskt räkna med att kanske aldrig återse sitt hemland.

Denna undersökning är inriktad på finlandssvenska emigranter i Sydafrika. Jag vill veta hur de i intervjuer talar om sin emigration och sin längtan till Finland. Dels vill jag göra en innehållsanalys, dels en analys av berättarstrategierna och

slutligen vill jag veta om det i intervjuerna finns ett underliggande budskap, som kanske inte uttrycks *expressis verbis*. Man kan utgå ifrån att människor som talar om sin emigration och hemlängtan talar om sig själva och att de vill skapa en positiv uppfattning om sig själva för sin lyssnare. Min ansats är folkloristisk och kombineras med en psykologisk teori för så kallade copingstrategier.

Emigration och hemlängtan

Emigrationen från Finland är en gammal företeelse. Man kan hävda att finnar redan i början av 1500-talet flyttade till Sverige. Påståendet haltar något, eftersom Finland och Sverige på den tiden var ett och samma rike. Emigration kräver ju egentligen att nationsgränser överskrids, att man följaktligen bosätter sig utomlands, ja, kanske rentav i en annan världsdel.

”Emigrera” förklaras av Olof Östergren som att ”Utvandra särsk. till Amerika (o. andra utomeuropeiska länder), lämna (hem)landet (o. bosätta sig i främmande land” (Östergren 1981a:1145). En likartad definition är den som säger att ordet betyder ”lämna sitt land för att bosätta sig i ett annat särsk. i fråga om den europeiska massutvandringen till främmande världsdelar under de senaste 200 åren (främst till USA) (*Nationalencyklopedins* 1995:351). Dessa definitioner begränsar inte ordets betydelse till enbart frivilligt flyttande personer. Också politiskt eller religiöst flyktingskap och andra eventuellt livshotande orsaker som driver människor från ett land till ett annat kan innefattas i begreppet. När det gäller de finlandssvenskar jag intervjuat är det dock ett självvalt frivilligt byte av ”hemland” av olika orsaker som är den typiska drivkraften bakom emigrationen. I denna studie är därför en emigrant en person som utan inverkan av yttre politisk, religiös eller annan samhällsomvälvande verksamhet valt att byta land.²

Under perioden 1865–1930 reste de flesta finländska emigranterna till USA och Kanada. Australien och Nya Zeeland tog också emot många utvandrare. Även i Centraleuropa fann några emigranter sina boplatser. Ryssland-Sovjetunionen, men framför allt de nordiska länderna, och bland dem främst Sverige och Norge,

---

² De ovan angivna definitionerna säger ingenting om för hur lång tid man måste lämna sitt land och bosätta sig utomlands. Strängt taget kan man som emigrant räkna också den som av någon uppdragsgivare beordras utomlands på något projekt för några få år. Olika förvaltningsmässiga omständigheter kan erbjuda eller tvinga även sådana ”kortidsflyttare” att inordna sig i den nya statens praxis så att de får en likadan status som mera permanent bosatta medlemmar av vederbörande samhälle. Jag har dock valt att generellt inte betrakta sådana finlandssvenskar som utsänts på tidsbundna kontraktuppdrag som emigranter. För att kunna bli intervjuad för denna undersökning borde man ha rest till Sydafrika utan kännedom om när man ämnade flytta tillbaka till Finland igen.

har i mycket stor utsträckning blivit finländska emigranternas nya hemländer. Några få reste till södra halvklotet, av dem några hundratals till Sydafrika (Koivukangas 1982:265ff). Det är människor som under det tjugonde århundradet har rest till denna del av världen som jag önskar studera ur folkloristiska aspekter.

Det är svårt att exakt fastställa hur många finländare som sist och slutligen blivit bofasta i Sydafrika. Myndigheterna där förde inte någon statistik över invandringen före 1900-talet. De källor man kan använda för att komplettera de bristfälliga statistiska uppgifterna med är inofficiella och kan leda till divergenser som gör tolkningen osannolik (Kuparinen 1991:13, 29). Dagstidningarna inför då och då under detta sekels första årtionden översikter över vart finländarna emigrerat. Man konstaterar att Sydafrika aldrig lockat de stora massorna, endast några tiotal per år reste, vilket var under den utmäta kvoten (*Hufvudstadsbladet* 3.7.1930). Min uppgift är dock inte att göra en demografisk analys, därför är det inte avgörande att veta exakt hur många finländare som under tidernas lopp bosatt sig i Sydafrika.

Litteraturen om den finländska emigrationen är stor (Koivukangas & Toivonen 1978). Emigrationen till Sydafrika från hela Norden, däribland givetvis också Finland, har ur historisk synvinkel undersökts av Eero Kuparinen, som minutiöst och mycket detaljrikt beskriver händelseförloppet före första världskriget. Lasse Berg har publicerat en studie över svenskar som under de senaste seklen emigrerat dit, bland dem kan eventuellt också finländare med svenska namn återfinnas (Berg 1997). Detta går inte att konstatera utan noggranna undersökningar i varje enskilt fall. Inte heller detta är min uppgift här. Olavi Koivukangas har i sin studie av finländska emigranter till södra hemisfären angett att ett par hundra finländare och finskättlingar bodde i Sydafrika under åren 1987–88 (Koivukangas 1998:73).

På minnen av egna upplevelser i boerkriget 1899–1902 bygger Matts Gustavssons och Nils Viklunds skildring *Boerer och engelsmän. Skildringar ur det sydafrikanska kriget 1899–1900* (Gustavsson & Viklund 1910). Journalisten och kåsören Gustaf Mattsson beskriver en resa till Zanzibar och lämnar där också några skildringar av den sydafrikanska ostkusten, av Durban med omnejd (Mattsson 1914). Bertel Lybeck publicerade år 1924 en liten samling minnen och berättelser om Breakwater-fängelset och livet som polis där kring sekelskiftet i en bok kallad *Bland fångar i Sydafrika* (Lybeck 1924). Brita Högnäs-Sahlgren har på autentiskt basmaterial författat en roman om nordösterbottningar i trakterna av Johannesburg före 1920-talet (Högnäs-Sahlgren 1988). I lokalpressen kan man då och då finna reportage av emigranter som beskriver sin resa och ankomst till Sydafrika (ex. Björnvik 1953a-b) och också ibland notiser om personer som stod i beråd att resa iväg (*Nya Pressen* 8.11.1955). I allmänhet kan man hävda att Sydafrika inte spelat någon betydande roll vare sig i finlandssvensk skönlitteratur eller finlandssvensk forskning.

Emigrantforskningen inom den nordiska kulturvetenskapen är rätt så omfattande. De flesta undersökningarna är dock skrivna mot nordisk bakgrund. De gäller det kulturmöte en emigration alltid utgör och berör invandramas sätt att försö-

ka behålla sin identitet och samtidigt anpassa sig till det nya landet i Norden (ex. Saressalo 1996; Anttonen 1999; Elverdam 1991; Pedersen & Selmer 1991; Ahlberg 1990; Barbosa da Silva & Barbosa da Silva 1988; Sachs 1983; Lindqvist 1991; Liliequist 1996; Genrup 1997; "Förtyskningen" 1994). Mera sällan har man ur traditionsvetenskaplig, i synnerhet folkloristisk synvinkel, sett efter hur invandrare från Norden behållit sina traditioner respektive anpassat sig borta (Hermfelt 1981; Klein 1980, 1997; Suojanen 1996, 1998; jfr även *Amerikatrunken* 1976).

Min undersökning är ingen historisk studie. Jag avser följaktligen inte att besvara frågor som "Vilka var emigranterna? Vad hade de för yrken? Varifrån kom de? Var bosatte de sig? Varför reste de sin väg?" Min avsikt är att ur folkloristisk synvinkel studera några finlandssvenska sydafrikaemigranternas personliga minnen och det som bland dem sägs om emigration och hemlängtan. Genom att i intervjuer och samtal formulera sina minnen kommer emigranterna emellertid att beskriva en del av sin egen historia, såsom de själva ser den. Jag är alltså ute efter åsikter och värderingar som idag återfinns bland finlandssvenska emigranter om deras beslut att resa från Finland, om deras anpassning, om deras liv i Sydafrika och om deras längtan hem.

Ett annat ord för hemlängtan är nostalgi. Denna term skapades under senare delen av 1600-talet av den schweiziske läkaren Johannes Hofer. Termen skulle beteckna den psykiska författning schweizare i utlandet kunde befinna sig i när de led av längtan till sitt hemland. Under tillstånd av nostalgi kunde man tappa aptiten och bli sömnlös, man kunde i värsta fall förfalla till anorexi, bli sinnessjuk och försöka begå självmord. Nostalgi i denna form har man kunnat konstatera bland människor som lever under svåra förhållanden. Att vara emigrant innebär att genomleva många olika slag av strapaser långt hemifrån och utan det stöd en välkänd kulturmiljö ger. Det är inte lätt att anpassa sig till ett helt nytt liv. Därför är det berättigt att förvänta sig att emigranter skall kunna tala om hemlängtan och nostalgi.

Hofer skapade således en beteckning på en mer eller mindre allvarlig psykisk sjukdom. Senare, på 1700-talet, började namnet nostalgi få en vidare betydelse. Man kan på ett så gott som helt opersonligt plan längta till ett allmänt förgånget som man på något sätt uppfattar som mera fördelaktigt än nuet. Ofta är denna längtan förbunden med ett sentimentalt och romantiserande svärmod (Wolf-Knuts 1995b:183f). De två begreppen hemlängtan och nostalgi är således nära besläktade till sitt innehåll. Jag önskar se efter hur emigranterna i Sydafrika talar om sin hemlängtan till Finland och om detta sker i nostalgiska tonfall.

Metod och syfte

Den uppgift jag har för avsikt att utföra sönderfaller i tre delar. Jag vill först göra en innehållsanalys. Därefter följer en analys av hur informanterna talar om sin

Ett bättre liv

emigration och sin hemlängtan och slutligen vill jag se efter hur deras sätt att tala kan förstås på ett psykologiskt plan.

Det material jag analyserar är en samling intervjuer som jag gjort under åren 1997–1998. De hänför sig allesammans till emigration. De handlar om ett beteende som genom Svensk-Finlands historia över hela regionen har varit återkommande under sådana perioder då försörjningen i hemlandet var svår att ordna. Även andra orsaker har funnits, bland annat undkom unga män värmpplikten genom att ge sig av. Det var inte sällsynt att unga män och kvinnor for till Amerika eller någon annanstans utanför Finland för att under några år av sitt liv förtjäna pengar så att de skulle kunna sätta bo. Det var heller inte ovanligt att familjefäder lämnade hustru och barn i Finland och själva gav sig av för att öka förtjänsten och skicka pengar till familjen. En del återvände enligt planerna, en del reste ut upprepade gånger, en del förblev borta. Man kan hävda att fenomenet emigration var ett folkligt beteende som passade in i en viss tradition för sättet att leva bland unga vuxna. Många av mina samtalspartner hänvisar till att de fattade sitt beslut om att resa sin väg för att så hade deras fäder, mödrar, äldre bröder och andra i hemtrakten gjort. Emigrationsintervjuerna kan alltså sägas uttrycka folks tankar om beteendet att emigrera. Därigenom kan jag i dessa intervjuer förvänta mig att finna folks åsikter och värderingar, deras tankar om emigration i allmänhet och särskilt om deras egna upplevelser.

Jag ämnar utföra en innehållsanalys för att få svar på frågan om vad man talar om för att beskriva sin emigration. För att göra en sådan analys av innehållet har jag enligt gängse metoder noggrant granskat vad informanterna inlåter sig på för teman. Dessa kan grupperas i större temaområden, som är relaterade till hur informanterna önskar framställa sig själva för mig. De associerar till emigration i allmänhet och till sin egen i synnerhet. Det är uttryckligen deras personliga minnen jag är ute efter. Därvid bör beaktas att min närvaro givetvis påverkar intervjun. Dels får man förmoda att informanterna aktiveras att tala på ett sådant sätt som de tror att tillfredsställer mig, det vill säga de svarar på de frågor jag ställer. En del av den information jag på detta sätt når är följaktligen resultatet av mina egna incitament. En annan del kan komma spontant för att den hör till det förråd av erfarenheter som informanten i andra motsvarande situationer har för vana att berätta om. Dels påverkas mina samtalspartner att tala om sina upplevelser i relation till det faktum att jag kommer från Finland. De kan utgå ifrån en outtalad underliggande tanke om att jämföra förhållandena i Sydafrika och Finland med varandra. Vi har ju något gemensamt, nämligen vår kännedom om levnadsvillkoren i Finland. Ett sätt för mig, som inte emigrerat till Sydafrika, att förklara vad mitt forskningsprojekt och mina strävanden rör sig om är att söka referenspunkter som är gemensamma för oss båda. En av dem är utan tvekan Finland.

För att klarlägga hur informanterna talar om emigration, hemlängtan och relationen till Finland söker jag i intervjuerna efter olika sätt att bygga upp kontraster.

Billy Ehn och Orvar Löfgren har påpekat att kulturforskaren genom att utnyttja kontrasteringsteknik när han analyserar sitt forskningsmaterial kan blotta underliggande meningar i vad som syns självklart (jfr Ehn & Löfgren 1986:111f.). Jag vill dock inte själv kontrastera olika element i intervjuerna mot varandra. I stället vill jag se efter hur informanterna utnyttjar kontrasteringsteknik för att framföra vad de vill ha sagt. Jag tar härvid fasta på de klassiska tre etnologisk-folkloristiska dimensionerna tid, rum och social miljö (Bringéus 1981:90–119). Det ligger nära till hands att ställa de två geografiska miljöerna Finland och Sydafrika mot varandra. Mitt tema för undersökningen, nämligen emigration och hemlängtan, inspirerar också till en tidsmässig kontrastering, nämligen den mellan ett ”förr” och ett ”nu”. Att tala om ett viktigt beslut i livet och de följder detta medför innebär också att profilera ens egen roll i kontrast till andra människor som man antingen efterliknat eller tagit avstånd ifrån.

Kontrastering är emellertid inte bara en intellektuell process, kontraster upplever man i högsta grad med sina sinnen. Att emigrera är inte bara ett praktiskt företag, sinnesupplevelserna är avgörande för hur man finner sig tillrätta i den nya omgivningen. De hjälper människan att varsebli världen, att ordna den i acceptabelt och icke-acceptabelt och utgör därmed redskap för att dra gränser, för att innesluta och utestänga. David Howes studier om luktsinnet är inspirerande för tankar i denna riktning (Howes 1991). Det är ofta sinnesupplevelser som ligger till grund för minnen och därför också för hemlängtan. Det räcker således inte med att söka kontrasterna med hjälp av dimensionerna tid, rum och social miljö utan man måste också iaktta uttalanden om sinnesförmimmelserna. För att belysa detta problemfält kombinerar jag tankar av Marcel Jousse (1990), som i mycket stöder sig på Henri Bergson (1913), samt av David Howes (1991).

För att komma underfund med vilken psykisk process en människa genomgår då hon i minnet återupplever och utvärderar sitt beslut om emigration till och integrering i det sydafrikanska samhället prövar jag Kenneth I. Pargaments teori om coping, det vill säga om sättet att i kinkiga situationer välja det man anser vara rätt väg, för att på så vis skapa signifikans för sig själv (Pargament 1997). Jag utgår ifrån att det är genom copingprocessen som informanten skapar koherens i sitt liv och att detta också framgår i samtalet om emigrationen och hemlängtan.

”Coping” och ”signifikans” är två engelska termer som inte har någon exakt motsvarighet i svenskan. Med *coping* avses det sätt på vilket människan finner sig i sitt öde och ”signifikans” är ett begrepp som hänvisar till hennes egenvärde, hennes betydelse i egna ögon. I fortsättningen kommer jag att använda bägge termer utan citationstecken eller kursiveringar som om de vore införlivade i svenska språket.

Syftet för denna undersökning är alltså att med intervjuer som folkloristisk källa granska vad och hur finlandssvenska immigranter i Sydafrika minns och talar om sin emigration, sin hemlängtan och om nostalgi. Vilka är de teman som

Ett bättre liv

aktualiseras? På vilket sätt formulerar de sig i samtalet och hur ställer de Sydafrika mot Finland? Slutligen vill jag veta vilken psykologisk process som försiggår när de för mig ur minnet beskriver sin emigration och sin hemlängtan. Jag utgår ifrån att de utför en form för coping när de verbaliserar en del av sin personliga historia för att uppnå signifikans.

Transkriptionen

De muntligt framställda intervjuerna kunde i tryck återges med så kallad etnopoetisk transkribering (Arvidsson 1998:17f; Klein 1990; Tedlock 1990). Denna har utarbetats för att på ett lättöverskådligt sätt återge tal med alla dess paralingvistiska komponenter. Etnopoetisk transkribering har symboler för pauser, förändringar i röstens styrka och tonläge, för frasering, för mimik och gester, för allt som utöver ordvalet gör en talad text meningsfull, men som i normalt tryck och normal skrift inte kommer till synes. Att den tryckta texten ändå blir begriplig beror på en hos författaren och läsaren gemensam kulturellt betingad och förutsatt förståelse, som grundar sig på den kulturella kontexten i vid bemärkelse (Tyler 1978).

Genom att den etnopoetiska transkriptionen skall återge talet så nära talsituationen som möjligt blir den också avslöjande. När jag gjorde mina intervjuer talade informanterna dels svenska eller engelska, dels dialekt, dels blandade de alla språken och slutligen blandade de in även andra språk. Någras sätt att tala är så karakteristiskt att en etnopoetisk transkribering hade avslöjat deras identitet.

Vidare är det kanske inte medvetet som informanterna talar på detta sätt. Att se denna språkblandning i tryck och kanske känna igen sina egna uttalanden kan för någon vara mindre angenämt. För att försöka garantera anonymiteten och inte ostentativt avslöja särdrag och svagheter i språkbehandlingen har jag i detta fall dock valt att inte använda etnopoetisk transkription, utan i stället stannat för att återge citaten på normal, lätt vardaglig finlandssvenska. Där det behövs för analysen beskriver jag i min text de paralingvistiska drag som i sammanhanget är relevanta.

I utdragen ur intervjuerna betecknas informanten genomgående med I. Finns flera informanter inom samma intervju betecknas de I1, I2, I3 och så vidare. Intervjuaren betecknas alltid U. L-R betecknar min make som ibland var den informanterna vände sig till och som därför deltog genom att svara eller på annat sätt reagera. Källhänvisningarna återges med versalerna A till P och refererar till magnetofonbanden. Dessa förvaras i Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi.

Informanterna och materialet

Informanterna

Alla de personer jag intervjuat är eller har varit bosatta i KwaZulu-Natal beläget vid Sydafrikas ostkust. Centralorten är miljonstaden Durban. KwaZulu-Natal har ett jämnt, subtropiskt men mycket fuktigt klimat. Ekonomin bygger på jordbruk och industri, bland annat utvecklar man pappersindustri i Richards Bay, dit tidigare en del finländare emigrerat. Fiske och i synnerhet valfångst har under drygt ett sekel lockat många norrmän till trakten. Invånarna är mest bantu och i miljonstaden Durban bor dessutom en stor koloni av indisk härstamning. Somliga hävdar att detta är världens största koncentration av indier utanför deras eget land. Därtill finns vita, som emellertid idag inte utgör något tydligt inslag i gatubilden i stadernas centrum. Av emigranternas berättelser framgår att läget för några decennier sedan varit ett helt annat. Då handlade de i butikerna i stadskärnan och roade sig på stranden om kvällarna. Idag, menar de, har de flesta varuhus och butiker flyttats ut till utkanterna och sammanförts till stora köpcentra, dit man endast tar sig per bil, och stranden är främst till för turister.

Området upptäcktes av Vasco da Gama på juldagen 1497, av dagens namn *dies natalis* sägs trakten ha fått namnet Natal. På 1830-talet utvandrade nederländska kolonisatorer, boer, från Kapstaden till det fruktbara KwaZulu-Natal. Området fick dock redan i medlet av 1840-talet brittiskt styre. Därför är engelskan huvudspråk idag. Också afrikanska språk och afrikaans är gångbara idiom (Iliffe 1996:176f; Ballard & Linton 1996:363ff).

Jag har intervjuat elva kvinnor och sex män födda mellan 1913 och 1968. En del emigranter har flyttat till Sydafrika och stannat där, andra har återvänt till Finland, andra igen har flyttat mellan Finland, Sverige och Sydafrika i flera repri-ser. För flera av dessa personer var en flyttning från ett land till ett annat en upp-repadhandling. Hade de inte själva beslutat att emigrera och immigrera flera gånger så hade deras föräldrar gjort det och familjen hade följt med. De informanter som har återflyttat till Finland intervjuades där.

Alla informanterna härstammar från trakterna kring Vasa och Jakobstad i norra svenska Österbotten, en trakt som ofta åderlåtits när emigrationsivern gått fram (Kummel 1980:460ff; Kuparinen 1991:280). Alla informanter härstammade från familjer där svenskan hade varit hemspråk. Cirka sex procent av befolkningen i

KwaZulu Natal. – Ballard & Linton 1996:364.

Finland utgörs av finlandssvenskar. Dessa har huvudsakligen varit bosatta vid landets kuster. Ännu in på 1960-talet, före industrialisering och urbanisering, var det inte säkert att en finlandssvensk alls kunde finska. Flera av informanterna tycks betrakta sig som "svenskar" i motsats till både finnar med finska som modersmål och invånarna i Sverige. Små, icke-räntabla hemman och arbetslöshet i Finland har fått folk att söka sig till främmande länder för att skaffa sig utkomst. Under 1920-talet kom flera finlandssvenskar till KwaZulu-Natal. En annan grupp finländare kom på 1950-talet, inspirerade och övertalade av dem som åkt tidigare att söka sig bort från efterkrigstidens arbetstygda fattigdom i Finland till mera givande förhållanden. Några har också kommit senare, dels av personliga skäl, dels för att undgå arbetslösheten i Finland på 1950- och 1960-talen och i depressionens spår på 1990-talet.

Utan undantag har de manliga informanterna till en början försörjt sig inom byggnadsbranschen, ofta anställdes de först av sina finlandssvenska landsmän som timmermän, murare eller elektriker. Senare kunde de bli självständiga företagare, arbeta som anställda i något större företag eller helt byta bransch.

De kvinnliga emigranterna kom dels som hustrur till emigrerande män, dels kom de efter självständiga beslut. De försörjde sig på ströjobb inom sömnad, handel eller service tills de gifte sig. De emigranter som kom medan de var i skolåldern eller under den har numera yrken bland annat som lärare, inom medicinindustrin eller inom handel och service.

Sammanhållningen bland informanterna har varit god i synnerhet under tidigare år då den norska kyrkan i Durban, St Olav's Church fungerade som samlingspunkt. Den var luthersk men kom under det senaste decenniet av olika politiska orsaker att bli anglikansk. Detta ledde till att flera av informanterna kände sig andligt hemlösa och har sökt sig till andra samfund. Religionen är dock viktig för så gott som allesammans.

Utbudet av kyrkor och samfund är i Sydafrika utomordentligt brokigt. Därför är också spridningen av företrädade riktningar förhållandevis god trots att antalet informanter inte är stort. En del är aktiva inom Black Church, som är luthersk, andra har funnit sin plats bland metodisterna, några har hållit sig kvar inom kretsen kring St Olav's Church och flera är medlemmar av olika pingstväckelser, pentekostalistiska rörelser, *assemblies of God*, som kan vara mer eller mindre karismatiska.

Gruppen av intervjuade emigranter kan naturligtvis indelas på flera sätt genom beaktande av deras kön, ålder, utbildning eller arbete. En grupp består av dem som själva fattade beslutet att resa iväg. De sökte arbete. De följde ett gammalt mönster i hembygden, när det inte gick att hitta lönsam sysselsättning. Man skulle ut och förtjäna pengar innan man kunde återvända till Finland med en god slant på fickan, skaffa sig ett hemman och bilda familj (jfr Kuparinen 1991:280ff). Detta gällde både unga män och unga kvinnor. Flera av informanterna hänvisar till fäder, mödrar, bröder, onklar eller bybor som emigrerat. De ville själva göra lika.

Andra som fattade beslutet att åka iväg ville ha omväxling. De ville ut på äventyr. Hembygden kändes för trång, livet som jordbrukare verkade inte tilltalande. Så ser de i varje fall sitt beslut ett trettiotal år senare. Också här spelade inspiration och övertalning från tidigare emigranter en roll.

Någon åkte av kärlek, kanske för att gifta sig med en finlandssvensk emigrant som kommit till Finland på besök och funnit sig en partner. Någon sökte sig på grund av sin vacklande hälsa till ett bättre klimat. Någon åkte för att kunna utveckla ett självständigt och fullödigt liv utan inflytande från och förpliktelser mot släkt och familj.

En annan grupp kan uppfattas som medföljare. Det är fråga om minderåriga barn, som i praktiken inte hade något val när föräldrarna, det vill säga fadern

Ett bättre liv

beslöt att emigrera. Det är också fråga om hustrur, som följde med sina äkta män. Detta gäller i synnerhet de äldsta informanterna.

Den tredje gruppen kanske är den mest diffusa för att den skär över de två andra. I den är medlemmarna själva emigranter samtidigt som de dels är barn till emigranter, dels är gifta med emigranter, dels har emigrerat tillsammans med sina egna barn. Denna grupp består av personer som flera gånger under sitt liv bytt land.

Informanterna kan också grupperas enligt släkttillhörighet. Jag har intervjuat medlemmar av tre släkter. Generellt är mönstret att en person åker iväg, återvänder till Finland på besök, berättar om sitt liv i Sydafrika och lockar andra medlemmar av slakten dit. Två av släkterna är vitt förgrenade i Sydafrika, en av dem är mindre omfattande. De finlandssvenska emigranterna har ibland tenderat att söka sig äktenskapspartner inom slakten, emigrationen från Finland har så ökat ytterligare. Släkttillhörigheten har som ett sekundärt resultat av undersökningen lett till att jag gjort intervjuer inte enbart om emigration utan också i själva verket fått veta mycket om ett par släkters historia och historier.

Termen "informant"

Jag har valt att kalla mina samarbetspartner informanter. Under senare tid har folkloristiska forskare i viss mån problematiserat sitt förhållande till sina informanter främst från etisk synpunkt. Man vill på allt sätt understryka vikten av ett jämbördigt förhållande mellan forskare och informant och har därför gjort sig tankar om vad motparten i intervjusituationen skall kallas. Förr i världen hette han "sagesman". Denna term lämpar sig illa i ett samhälle där genderaspekter blivit viktiga, för att den kvinnliga sagesmannen döljs på ett ofördelaktigt sätt. Jag har beslutat att inte avslöja informanternas kön. Att då ständigt säga sagesman/sageskvinna är otympligt.

"Meddelare" är ett uttryck som alltför litet tar i beaktande att den person folkloristen samarbetar med i fält är en jämbördig partner, och inte bara en person som lämnar meddelanden på folkloristens uppfordran. "Meddelare" har dessutom en bismak genom sina konnotationer till "ortsmeddelare", som måste ses som en företrädare för "folket" i en större geografisk region. Något sådant avses inte i denna undersökning.

"Traditionsbärare" var också en använd term, men har mer eller mindre förkastats dels för att den bild termen framkallar låter ana en passiv roll när traditionen kommer på tal. En traditions "bärare" är inte en aktiv skapare av något nytt. Dels är termen olämplig eftersom "tradition" har blivit oklart som begrepp.

"Intervjuperson" är en oklar konstruktion. Strängt taget är också intervjuaren och en eventuell omtalad gestalt en intervjuperson. Dessutom objektifieras en levande varelse på ett olyckligt sätt.

”Samtalspartner” hade givetvis varit den bästa tillgängliga termen. Men dels är den otympligt lång och blir därför opraktisk i synnerhet som den term jag vill använda måste kunna upprepas ofta, då i regel inga personliga pronomen är användbara för att inte anonymiteten skall äventyras. Dels kräver ”samtalspartner” ett possessivt pronomen ”min” som utfyllnad, något som antyder en äganderätt som är otillfredsställande. Slutligen betraktar jag visserligen intervjun som ett samtal, men den är inte det enda samtal som förts mellan informanterna och mig. I själva verket både föregås och efterföljs intervjuerna av mycket ingående samtal och i dem deltar vanligen betydligt flera personer än bara en informant och jag. Jag väljer alltså att förkasta termen ”samtalspartner”.

I brist på en god motsvarighet till engelskans *interviewer* och *interviewee* (som inte heller är goda beteckningar på den ”andre” i en intervju där folkloristen är den ”ene”) måste man på svenska lösa problemet på ett annat sätt. Därför väljer jag en praktisk utväg och kallar mina samarbetspartner för informanter. Själva termen är förhållandevis ny i svenskan, den är bara knappt trettio år gammal. En informant är en ”person som ger upplysningar om egna språkdrag eller om sin inställning till vissa språkdrag till forskare e.d.” står det i ett modernt lexikon (*Nationalencyklopedins* 1996:44). Byter man ut den språkvetenskapliga anstrykningen mot en folkloristisk är termen en acceptabel benämning för den person som är den folkloristiska forskarens samarbetspartner i en intervjusituation (jfr även Finnegan 1992:221f).

Jag gör detta väl medveten om att denna term visserligen inte heller ger en särskilt aktiv bild av emigranterna som berättare. Men å ena sidan kan man med fog fråga sig om det verkligen är berättelser i gängse mening med de erforderliga slagen av berättelseelement intervjuerna innehåller. Detta begrepp har visat sig vara både problematiserbart och problematiskt och har därför ingen enhetlig betydelse. Sedan Labov och Waletzky definierade vilka komponenter de ansåg tillsammans konstituera en berättelse har lingvister och folklorister kritiskt granskat och kompletterat deras tankar (jfr t.ex. Kaivola-Bregenhøj 1996:42ff, som utgår från undersökningar av William Labov, Joshua Waletzky och Walter Kintsch; Arvidsson 1998:23ff; Young 1987). Från att ha betecknat en följd av händelser beskrivna i text kan ”berättelse” nu också stå för ett samtal om ett visst tema (Arvidsson 1998:23). Harry Hermanns kallar en berättelse i intervjuform, till exempel en levnadsberättelse för *narratives Interview* och uppställer som kriterium att intervjun skall vara genomförd utan schemat fråga-svar. I stället skall den presenteras som en sammanhängande framställning ofta av något som informanten själv upplevt och som vederbörande själv anser vara viktigt att redogöra för. Men han påpekar också att detta begrepp ofta blir pressat till att täcka även andra intervjuer (Hermanns 1991:182f). Här vill jag undvika att använda begreppet berättelse och istället utgå från intervjun som helhet, i vilken vissa narrativer, det vill säga berättelser i Hermanns mening kan ingå. Till intervjun kommer dessut-

Ett bättre liv

om andra slag av material som jag funnit genom samtal utanför själva den stund då bandspelaren var påkopplad.

Å andra sidan är intervjun inte den rätta vägen till att avgöra om en emigrant är en aktiv berättare eller inte. Det är heller inte viktigt här. Viktigare är att konstatera att mina samarbetspartner nämligen uppfattar själva intervjusituationen som ett tillfälle där det är min uppgift att ställa frågor och deras att besvara dessa. De inser att jag vill ha upplysningar om ting som jag inte redan vet och att de kan hjälpa mig (Jackson 1987:81). Utan informanternas insatser hade jag inte kunnat arbeta, utan en forskare hade deras erfarenheter inte kunnat systematiseras och analyseras. Båda parterns insats är lika nödvändig för slutresultatet.

Jag måste sålunda hitta en värdeneutral benämning på dem jag arbetar med. Genom att emigranterna är få och jag lovat dem anonymitet behöver jag också ett könsneutralt begrepp. "Informant" är ett sådant ord. Denna studie strävar inte till att påvisa specifika skillnader mellan mäns och kvinnors sätt att tala eller delta i en intervju. Därför behövs ingen term för att understryka en eventuell differens. Vad som däremot är mycket viktigt är att den utlovade anonymiteten garanteras så gott det går.

Jag använder termen "informant" utan att lägga in några kvalitetsmässiga aspekter i begreppet och försöker på bästa sätt och med full respekt för de enskilda individerna återge vad de velat förmedla genom mig.

Hur intervjuerna genomfördes

Intervjuerna genomfördes under tiden oktober 1997 – april 1998. Undersökningen inleddes dock betydligt tidigare, sommaren 1995, då jag i Finland hörde mig för om någon hade släktingar i Sydafrika. Jag skrev till finska ambassaden i Pretoria, jag försökte få kontakter via olika kyrkliga organisationer och via föreningen Finland-Sydafrika, men det bästa resultatet nådde jag genom att personligen kontakta släkt, vänner och bekanta i Finland. Så fick jag namn och adress till två nyckelpersoner, som generöst ställde sig till förfogande som förmedlare av kontakter i Sydafrika. De officiella vägarna gav resultat som inte motsvarade mina önskemål. Jag fick nämligen via dem veta om sådana finländare som av sina arbetsgivare sänts utomlands för vissa projekt och som vistades i Sydafrika på kontraktbundna uppdrag och visste om när deras tid där skulle ta slut. Denna information gav mig ingen hjälp, min uppgift var att undersöka sådana emigranter som kommit till det främmande landet för att där bosätta sig för gott.

Det villkoret visade sig dock inte vara hållbart. Många av informanterna hade nämligen gett sig av i akt och mening att stanna utomlands endast något eller några år, men stannat kvar. Andra hade tänkt stanna men återvänt till Finland efter en tid. Flera emigranternas planer hade således ändrats enligt olika förhållanden i deras omgivning. Min föresats att intervjua emigranter kvarstod så att jag valde

att inte beakta information om sådana finlandssvenskar som bodde i Sydafrika och var anställda av och utsända av något finskt företag på tidsbundna kontrakt.

I juli 1997 reste jag till Durban för att se hur många lämpliga informanter det gick att spåra. Det visade sig att antalet emigranter inte var överhövan stort, ett fyrtiotal personer kunde man nå fördelade på fyra generationer. Av dem hade endast de två första så att säga direkt kontakt med Finland. De yngre generationerna var födda inom de senaste trettio åren och hade kanske besökt Finland för en kortare tid. Nämnas bör här de unga män som i kraft av sitt finländska medborgarskap avtjänat sin värnplikt i Finland. Deras förhållande till landet var givetvis ett annat än för dem som enbart sett det som turister. Dessa mäns minnen var emellertid inte föremål för min undersökning, de hade ju inte emigrerat till Sydafrika. Jag koncentrerade mig således på de två äldsta generationerna.

Efter att ha återvänt till Finland kontaktade jag per brev de personer jag fått adresser till och ringde senare upp dem ett par veckor före julen 1997 för att bekräfta att de var villiga till samarbete. Samtliga telefonsamtal utföll i detta skede positivt, jag var välkommen och man ställde rentav i utsikt att förmedla ytterligare kontakter. Därför bedömde jag situationen så att det lönade sig att förverkliga planen på att systematiskt utföra intervjuerna. I januari 1998 anlände jag för andra gången till Durban. Där sammanträffade jag under den första veckan bland andra med tre informanter som gav mig namnet på ytterligare emigranter. Dem ringde jag upp och det visade sig att också sådana emigranter som dittills inte reagerat på mina kontaktförsök var intresserade av att medverka. Så gott som samtliga kontaktade emigranter gav sig tid för ett samtal. Endast en var omöjlig att få tag på under den tid jag vistades i trakten.

Jag valde att intervjua sådana personer som själva emigrerat. Det spelade då ingen roll för mig om de själva fattat avgörandet att resa eller om de följt med som barn i en familj där föräldrarna beslutade om emigrationen. I något fall inhämtade jag kompletterande upplysningar av sådana personer som kunde berätta om sina numera avlidna föräldrars emigration. Antalet emigranter som arbetade tillsammans med mig har varit 17, antalet intervjuer är 16.

Utän undantag genomfördes intervjuerna i en anda av samförstånd och avskedet efteråt blev ofta mycket hjärtligt. I flera fall möttes informanterna och jag igen, eller jag fick annan hjälp av vederbörande, vilket måste tolkas som att intervjun ansetts vara en positiv upplevelse.

Bidragande till denna positiva erfarenhet är utan tvekan att min make aktivt deltog i samtalet utanför intervjun. Hans härkomst från norra svenska Österbotten liknar mera än min den första generationen emigranternas. Informanterna och han kunde lokalisera flera gemensamma bekanta, de kunde referera till samma orter i Svensk-Finland, redan det likartade språkbruket hade en förlösande inverkan på den spända situation som självklart uppstår när två vilt främmande människor möts. De flesta intervjuerna genomfördes dock enbart mellan informanten och

Ett bättre liv

mig. I några fall ville emellertid informanten själv att flera personer skulle delta. Det visade sig att dessa intervjuer flöt betydligt lättare än de regelrätta ”mellan fyra ögon”-intervjuerna.

Informanternas reaktioner

I denna undersökning anlägger jag genom mitt folkloristiska forskningssätt ett perspektiv som fokuserar på det personliga draget, både på det individuella sättet att samtala med mig och på de individuella värderingar som framgår av de reflekterande uttalandena. Så går det att blotta ett mönster för finlandssvenska sydafrikaemigranters sätt att tala om och hantera sin emigration. Jag har meddelat informanterna att de inte behöver vara oroliga för att minnas fel eller vilja korrigera sig efter att jag återvänt till Finland. Jag har snarare poängterat att jag vill veta vilka upplevelser de själva hade i samband med sin emigration, hur det kändes för dem när beslutet om flyttningen fattades, vilka deras förväntningar och föreställningar om det nya landet var. Det är alltså inte fråga om en historiskt korrekt skildring, utan om minnen, minnen av de egna upplevelserna, det egna avgörandet eller av andras inställning, när informanten beslöt sig för att resa ut. Minnena utgör ingredienser när informanterna sammanfogar sina erfarenheter till en personlig historia. Ett minne kan i detta sammanhang inte bedömas som rätt eller fel, det kan överhuvudtaget inte bedömas.

Denna infallsvinkel var tydligen tillfredsställande för informanterna. Flera av dem var till en början skeptiska till om de kunde veta något av värde, om de skulle kunna svara på mina frågor. En av dem hälsade mig rentav välkommen med ordet ”plågoande”. Man utgick tydligen ifrån att jag var ute efter att skildra ett ”korrekt” händelseförlopp och man kände sig själv kort i rocken i rollen som uppgiftslämnare. Efter att jag gett informanterna min syn på deras medverkan, nämligen att de skulle skildra sina personliga minnen, var alla nöjda över att få bidra till slutresultatet. Två av informanterna konstaterade också utanför intervjun att man inte kan göra så mycket åt sina minnen, en sa rentav att ”man minns ju som man minns och tror att det är rätt” (G).

Intervjuerna inverkade inspirerande också på informanternas sätt att reflektera över sina egna upplevelser. I ett fall då sex personer deltog i intervjun använde en av dem som redan besvarat mina frågor dagen innan, sin egen uppfattning om sin emigration som ett slags lockbete för de andra. Tre av de närvarande hade kommit samtidigt till Durban och för dem kunde det bli roligt att jämföra minnena och kanske också få veta något som de inte vetat tidigare.

Några informanter uttryckte sig värderande om intervjun. På frågan om det varit svårt att samtala med mig blev svaret: ”Det var hemskt trevligt! Vem skulle egentligen inte tycka om att berätta sin egen livshistoria?” (N anteckning). Ett annat omdöme uttrycktes under stor rörelse såhär:

U: Då ska jag säga tack så mycket

I: Nee, tack, det är riktigt roligt, det är som om syster och bror skulle ha hälsat på (K)

Att meningarna om intervjun kan vara delade bland informanterna under en och samma intervju framgår av följande exempel:

U: Jaa, nu har jag fått svar på mina frågor, så jag tackar så mycket

I1: Jag tror inte att jag hade särskilt mycket att komma med, för att vara riktigt ärlig

I2: Nä

I1: Jag tycker, inte jag, i varje fall, jag bara

I2: Jag minns först då du hade skrivit och ville veta hur vi kände oss, då vi hade kommit hit, jag tänkte: "Ingen har frågat det förr." Jag började gråta så, det tog mig så i

U: Jasså

I2: Hjärtat, för att det var någon som var intresserad av hur man riktigt mådde. Det här är tankar som inte man har tänkt på alls [oklart]

I1: Ja, det är så, jag är annorlunda (A)

Överallt fanns ett klart intresse för min arbetsuppgift och informanterna svarade gärna och villigt på de flesta av mina frågor. Den första reaktionen kunde alltså präglas av skepsis, sedan växte självförtroendet under samarbetets gång. Samarbetetsviljan var överlag mycket stor. På alla sätt bemöttes jag med den största generositet.

Materialet

Det material jag analyserar består av djupintervjuer. William H. Banaka menar med det begreppet en intervju där man samlar in "tillräckligt mycket av rätt sorts information (input) för en grundlig analys (analys) i avsikt att kunna dra korrekta slutsatser om IP:s [informantens] beteende under vissa givna betingelser (output)" (Banaka 1981:12). Jag vill genom intervjuerna med informanterna ta reda på hur de i en given situation talar om sin emigration och hemlängtan.

Alla intervjuer är gjorda av informanterna och mig i en dialogisk interaktion. Härmed menar jag att jag dels ställt vissa givna frågor till informanterna, dels låtit dem själva utan avbrott tala om vad de ansett vara relevant i sammanhanget. Härvid förutsätter jag att båda parter har ett gemensamt intresse i intervjun och talar samma språk så att så god förståelse som möjligt kan uppnås (för problematiseringen av begreppet dialog, se t.ex. Vasenkari 1996). Därmed menas också att

Ett bättre liv

informant och intervjuare så gott det sig bara göras låter är jämlika samarbetspartner när det material som senare skall underkastas analys framställs. Denna jämbördighet är inte självklar och den är heller inte konstant. Jämbördighet skapas inte automatiskt för att man föresätter sig det. Det finns inom en och samma intervju många situationer då relationen mellan de två parterna växlar. Det är en skillnad mellan expert och icke-expert, vare sig expertisen avser intervjumetodik eller emigration. Det finns också en skillnad mellan värd och gäst, när intervjun sker i ett hem. Det är en skillnad mellan en mycket gammal och en medelålders person, mellan man och kvinna. Listan kan göras mycket lång. Dessa ofrånkomliga skillnader påverkar intervjuerna och medför att makten att styra intervjuerna ligger hos än den ene, än den andre. En intervju är ett slags samtal om ett givet tema, men båda parterna kan under olika skeden av den ta ledningen när man väljer vad man talar om och hur man gör detta. En folkloristisk intervju är alltså en handling som bara i princip präglas av jämbördig interaktion. Den bör dock alltid utföras med ömsesidig respekt.

Intervjuerna gjordes på olika språk. En del emigranter talade gärna svenska, eller snarare sin egen hemtrakts dialekt, som i ett fall i viss mån var influerad av ett annat nordiskt språk som tidigare varit familjens hemspråk. I början av samtalet kunde svenskan vara mera blandad med engelska, med tiden kunde den bli allt genuinare. Andra emigranter föredrog att låta sig intervjuas på engelska även om samtalen under besöket i övrigt gick på svenska. Valet av språk visade tydligt att själva intervjun av många upplevdes som besvärande. Informanterna kunde säga att de kände sig osäkra på om deras svenska skulle räcka till för detta slag av "högtidligt" tal och föredrog därför engelskan. Språkbehandlingen kunde under intervjun bli styvare och man vinnlade sig om att tala korrekt, det vill säga högsvenska, fastän dialekten annars var det naturliga idiomet.

Huvuddelen av materialet är bandinspelningar. Nästan utan undantag gjorde jag inspelningarna som gäst i informanternas hem. Ett par intervjuer genomfördes dock på det pensionat där jag bodde. För det mesta var det bara informanten och jag som var närvarande när inspelningarna gjordes, men ibland föll det sig naturligare att spela in intervjuerna som samtal mellan flera personer. Om ett intensivt samtal redan kommit igång före själva intervjun fann jag ingen anledning att be utomstående personer, såsom informantens eller min make, avlägsna sig. En intervju gjordes mellan två informanter som inte tidigare deltagit i arbetet, två som dagen innan samarbetat med mig, samt min make och mig. Den intervjun har alldeles egna kvaliteter när det gäller att följa bytet av samtalsämnen, strategier för hur man kontrasterar sina egna åsikter mot andras och för hur man associerar från ett tema till ett annat.

En emigrant ville inte att jag skulle använda bandspelaren. I stället småpratade vi om mitt projekt. Samtalet flöt förhållandevis obehindrat. Jag fick också ställa frågor om emigration och hemlängtan och fick svar på dem. Jag antecknade under

tiden så gott jag hann, men ordagranna formuleringar kunde jag ytterst sällan fånga. Detta material kan behandlas som ett fullgott material för en viss del av min undersökning, men kan naturligtvis inte anlitas när det gäller att reda ut vilken ordalydelse man brukar använda när man beskriver sin emigration.

Jag ställde samma sex frågor till varje informant. Jag höll mig dock inte ordagrant till samma formuleringar varje gång, eftersom det hade fallit sig onaturligt (jfr Finnegan 1992:76f; Jackson 1987:80f) och abrupt att plötsligt byta samtalsämne och inverkat menligt på intervjun som helhet. Jag stod inför dilemmat att låta informanterna berätta helt fritt eller att ställa dem vissa givna frågor och uppmaningar. Jag valde att kombinera de två sätten. Å ena sidan formulerade jag vissa fasta frågor och uppmaningar för att i ett senare skede kunna analysera materialet på ett genomgående vis. Mina sex ”frågor” lydde: ”Berätta om beslutet att emigrera!”, ”Vad visste du om Afrika när du reste och vilka var dina förväntningar?”, ”Berätta om själva resan! Vilka var dina första intryck av resan?”, ”Vad var svårast att lämna?”, ”Har du gjort någonting för att hålla kvar din finlandssvenskhet?” och ”Vad har emigrationen betytt för dig?” Jag lät mig dock inte bindas till dessa frågor. Gav det sig naturligt i sammanhanget att ställa följdfrågor så gjorde jag det. Associerade informanten till andra teman tack vare mina frågor avbröt jag naturligtvis inte samtalet för jag räknade med att vederbörande genom dessa associationer ville föra fram något som hon uppfattade som viktigt och meningsfullt just i detta sammanhang, något som profilerade hennes egna åsikter och insatser när hon genom sitt berättande försökte skapa sig signifikans. Dessa sidospår kan tjäna till exempelvis att framhäva informantens egna insatser. Först när jag trodde mig höra och förnimma att också detta tema var avhandlat ställde jag min följande fråga.

Å andra sidan var det viktigt för mig att låta informanten tala fritt och associera fritt, för att göra intervjun till ett samtal. Detta var i vissa fall komplicerat just för att informanterna hade sin förutfattade mening om hur en intervju skulle se ut, nämligen så att jag skulle ställa frågor och de skulle svara koncist. Det tog sin tid innan man frångick modellen av frågor och svar. Först när samarbetet mellan informanten och mig blivit så intimt att denne kunde tillåta sig att göra friare associationer och när dessa var färdigt formulerade övergick jag igen till den strukturerade intervjun. Det kan hända att mitt sätt att göra intervjuerna inte var lyckat ur den synvinkeln att informanterna kanske skulle ha talat om andra saker om jag inte hade ställt frågorna. Men det visade sig att flera av dem inte tidigare hade behövt klä sina upplevelser i ord. Man hade alltså ännu inte funnit någon acceptabel mall för framställningen. Detta kunde i sin tur ha lett till mycket korta intervjuer:

U: Så, skulle ni kunna berätta för mig varför

I1: De for

U: Varför de for

Ett bättre liv

I1: Hm, jag tror det är för att

U: Vilken är din åsikt om det

I1: Min åsikt, jag tror att för att min far var här 1934 ville han alltid komma tillbaka. Och han kunde inte resa förrän min farfar och farmor, han måste se till farföräldrarna, och när de hade dött fanns det ingenting som hindrade honom, och han for och vi följde efter

U: Ja.

I1: Jag tror inte att någon hade någonting att säga, men han hade alltid velat komma tillbaka till Sydafrika, det var en sorts

U: Hm

I2: Varsågod! [Kaffebordet var dukat]

I1: Det var hans dröm, tror jag. Men såvitt jag vet pratade de inte mycket om det därhemma, så uppfattade jag det, men han kunde inte fara förrän hans far hade dött.

U: Ja, och det var 1952, -3?

I1: -51.

U: -1.

I1: Han for -51, vi for -52, vi for ett år senare

U: Hm

I1: Är det rätt?

U: Ja

I3: Ja

I2: Varsågod!

I3: Vi for -53

I1: Ja, -53. NN föddes -52. Du ser hur mycket jag minns nu!

U: Men det är inte så viktigt vad du minns, det är viktigt hur du berättar det, det är viktigt för mig, så berätta på [skratt]

I1: Nå, det är slutet på min historia (A)

Denna intervju kunde ha slutat här men blev betydligt längre genom att vi på olika sätt, bland annat genom ömsesidiga frågor kom in på nya områden att tala om.

Varje intervju måste ses som en del av en större kontext, nämligen hela mitt besök hos informanterna, ja, egentligen i de fall då besöket upprepades, som en del av alla de gånger vi träffades. Under hela den tid vi umgicks hade informanterna tillfälle att ytterligare berätta om sina minnen, vilket också skedde ganska ofta. Härigenom elimineras de begränsningar en strukturerad intervju uppvisar, det vill säga att det i högsta grad är forskarens egna förväntningar på forskningsobjektet som kommer att belysas. Samtidigt elimineras också de begränsningar en metod med enbart deltagande observation ger upphov till. Också här är forskarens roll på sätt och vis alltför central. Han ser vad han har förutsättningar att se, men inte så mycket mera.

Om jag hade låtit informanterna helt "fritt" tala om sin emigration, till exempel genom att kort säga till dem "Vad minns du av din emigration?" hade intervjuerna kunnat bli mycket svåra att analysera i ett komparativt perspektiv, då det inte finns någon gemensam nämnare att gå efter. Det har visserligen inte varit min avsikt att använda ett komparativt perspektiv i egentlig mening, men intervjuerna bör, trots att de på sätt och vis är singulära, ändå ur vissa aspekter, exempelvis när det gäller sättet att hantera minnen, kunna belysas med metoder som är användbara på samma sätt för hela materialet. Det är inte bara de kollektiva narrativa mönster som utgör grunden för berättandet om emigration som bör kunna påvisas, utan också kollektiva mönster för temaval och för hantering av minnen (jfr Arvidsson 1998:7, 15).

På detta sätt är materialet sammansatt dels av en intervju som beträffande temana för berättandet är strukturerad, men där formuleringarna givetvis är fria. Varje intervju innehåller dessutom spontant valda teman. De består för varje informant av uttalanden gjorda utanför intervjun, och dessa uttalanden stammar enbart från informantens minne utan incitament från mig utöver det faktum att hela temat "emigration" är något som aktualiseras på grund av mitt besök. De sex huvudfrågorna i intervjun är likartade för alla, strukturen på intervjun är likadan för alla men formuleringarna är unika.

Vid sidan av bandinspelningar och anteckningar i samband med dem gjorde jag observationer om vad informanterna berättade om utanför intervjuerna och om andra omständigheter som kunde tänkas vara av intresse för min undersökning. Jag fick möjligheten att besöka så gott som alla informanter i deras hem och kunde där göra iakttagelser rörande boendemiljön och heminredningen. Prydnadsföremål, tavlor, böcker och tidskrifter, hemtextiler, porslin med mera med anknytning till hemtrakten och Finland förekom mycket ofta i hushållen. Vidare gjorde jag detaljerade fältanteckningar i en dagbok. De utgörs av anteckningar om mina iakttagelser och gjordes genast efter att besöket avslutats. Jag betraktar detta material som ett fullgott stödmaterial till intervjuerna.

Härutöver tillkommer sådana upplysningar som jag fick om informanterna av andra informanter. Jag kan i viss mån använda dessa kunskaper när jag försöker förstå vad som sagts under intervjuerna, men de kan under inga omständigheter ges offentlighet, knappast ens arkiveras. Här sätts mitt etiska *Fingerspitzengefühl* på prov.

Mitt material består sålunda av bandinspelade intervjuer, anteckningar från samtal utan magnetofon, nedtecknade observationer och dagboksanteckningar.

Intervjuerna som folkloristiska källor

Folklorister har länge använt intervjun som insamlingsmetod. Redan för halvtan-
nat sekel sedan gick folklorister i fält och frågade efter sitt material och informan-
ten svarade. Vi vet inte idag så mycket om hur intervjusituationerna då gestalta-

des, det ansågs inte vara viktigt att lika minutiöst som idag redogöra för insamlingsituationen. Dels sökte man kollektiva motiv, inte enskilda individers berättelser, dels förefaller det som om sagesmännen betraktades snarare som kanaler genom vilka dessa kollektiva motiv kunde hämtas fram, än som personligheter och jämbördiga samarbetspartner.

Det är först under de senaste decennierna folkloristerna i större utsträckning har börjat intressera sig för andra drag i materialet än själva innehållet, till exempel för informanternas roll. I förlängningen av att man ser informanten som nyckelperson och medskapare av intervjun har man också börjat studera den insamlade folkloristens roll när materialet han dokumenterar och analyserar blir till. Båda parter anses vara centrala, jämbördiga och lika nödvändiga för studiet av folkloren, utan den ena kan inte heller den andras insats göras rättvisa.

Idag ser man alltså intervjun inte enbart som ett resultat av den dokumenterande folkloristens inventering av traditionen utan man ser den som ett dokument över en tid av intensiv interaktion mellan två parter, där samtalet är centralt när kunskap genereras. Detta leder till att inte enbart informantens svar räcker till som utgångspunkt när man undersöker sitt tema utan också intervjuarens frågor och övriga inlägg i diskussionen bör beaktas. Positivt är härvidlag att intervjun ses som ett samtal. Negativt är kanske att folkloristens roll, folkloristens makt, blir så stor. Å ena sidan är det folkloristen som väljer forskningstema, folkloristen ställer frågor och uppmanar informanten att tala, folkloristen transkriberar banden och gör redan då en första analys utgående från sina premisser och slutligen är det folkloristen som tolkar och analyserar enligt teorier han själv valt. Till allra sist är det folkloristen som presenterar forskningsresultatet. Å andra sidan är det informanten som avgör vad han vill tala om och vad han vill förtiga. Det är mycket lovvärt att dagens folkloristik på detta sätt öppnat ögonen för hur central folkloristen själv är i sin forskning. Det har gjorts många studier på detta källkritiskt reflexiva område (Alver 1990).

Som folklorist fungerar jag som ett incitament för informanterna att muntligt rekapitulera händelser, det vill säga att för mig försöka måla upp en situation som är mig främmande. Visserligen har jag besökt de aktuella orterna både i Österbotten och i Sydafrika, men ändå är mina förutsättningar för förståelse begränsade. Informanterna rör sig, medan de berättar, i en tid och på orter samt bland människor som jag strängt taget har så gott som inga anknytningar till. Här, i detta samtal, i interaktionen mellan mina frågor och deras svar upprättas en scen där vi båda är åskådare. Min roll förblir åskådarens. Hur jag än försöker ställa mina frågor är det ändå informanten som avgör vad och vem som skall presenteras och hur detta skall ske. Informantens roll utökas med att han blir både aktör och regissör. Han bygger upp ett landskap i en viss tid och fyller det med de aktörer han anser behövas för att på bästa sätt framställa sin emigration som en meningsfull och signifikativ handling.

Vilken användbarhet har då materialet? Jag kom i kontakt med informanterna både före och efter intervjun och i flera fall tillbragte jag också någon kväll eller eftermiddag tillsammans med dem utan att göra någon intervju. Min blotta närvaro fick dem att associera till och tala om Finland och om emigration också utanför intervjun, man anspelade på Finland och finländska seder, på händelser i hemtrakten och framför allt talade man om släktingar där, som kunde tänkas ha gemensamma rötter med släkten Knuts. Talet flöt lätt, man pratade med mig om dessa ting både för att påminna sig själv om tiden före emigrationen och också, och kanske mest så, för att lokalisera mig. Man ville veta vem jag var, vem jag var gift med och hur man kunde placera mig i sin mentala finlandssvenska topografi. (Endast i ett fall hittade vi de gemensamma släktingarna.)

Mitt främlingskap kan ha inverkat begränsande på informanternas lust att berätta. Jag är själv stadsbo, högutbildad, med ett annat språk än det som informanterna använde i sin hemtrakt. Jag avstod medvetet från att ens försöka tala något slags folklig svenska eller dialekt, jag vinnlade mig om att så mycket som möjligt vara mig själv.

Min blotta närvaro i kombination med kännedomen om att jag kom från Finland och om den uppgift jag förelagt mig skapade ramen för samtalet, men skapade dessutom grunden för hur samtalet skulle läggas upp. Därför jämförde vi så ofta förhållandena i Finland med dem i Sydafrika, vi genomförde kontrasteringar på många olika plan, både i tiden, rummet, den sociala miljön och i fråga om sinnesförmimmelserna. Ofta tog detta samtal upp mera tid än själva intervjun.

Informanterna hade som ovan påpekats tydligt en uppfattning om hur en intervju skulle gå till. För både informanten och mig gäller att vi ägnade oss åt *code-switching* så snart vi förberedde oss för intervjun, satte oss tillrätta, jag började montera magnetofonen, pröva att allt fungerade och informanten samlade sig för att ge mig vad jag förmodades önska. Detta framgår av det ovannämnda språkbytet, men också av förändringar i röstläge och ansiktsuttryck, något som givetvis inte öppet kan dokumenteras på band eller film. Från att ha småpratad om allt möjligt, då vi lärde känna varandra, då vi gick husesyn, åt eller drack i största gemytlighet förbyttes stämningen till något seriöst högtidligt. En informant tog sig en hård och stark karamell för att klara strupen men också för att ytterligare uppskjuta intervjun, för ”man kan ju inte prata med en sådan där i munnen” (jfr Jackson 1987:80). Det föreföll att finnas en uppsättning förväntningar på intervjun som genre. Det verkade som om informanterna tyckte att intervjun skulle göras snabbt. Den skulle både göras så snabbt som möjligt efter att jag kommit och den skulle inte ta lång tid. Informanterna tycktes uppfatta intervjun som en isolerad enhet för sig, utan anknytning till hela besöket eller alla de besök jag gjorde hos en och samma informant. Intervjun uppfattades som en enhet som det gällde att stöka undan för att jag skulle bli nöjd. Informanterna kunde dock i intervjun ibland hänvisa till sådant som vi talat om tidigare. Mera sällan anspelade de emellertid efter intervjun på sådant som de sagt i den.

Intervjun förbands bland informanterna också med faktakunskap. De flesta uttalade före intervjun en viss skepsis i förhållande till sin egen kompetens att berätta, men sedan jag upplyst dem om att jag koncentrerade mitt intresse på hur man berättade snarare än vad man skildrade som faktiska händelser som skulle tåla en kritisk granskning blev det klart att vars och ens egen version av ämnet "emigration" var lika värdefull.

En intervju skulle också bestå av frågor och svar. I vissa fall genomfördes samtalet på detta sätt, i andra fall gick det att frånga denna modell. Trots en viss skepsis före intervjun var det icke desto mindre många som efter den uttalade sin förhoppning om att jag skulle "ha fått någonting" av dem. En intervju uppfattades alltså som en situation där det krävdes *code-switching*, koncentration, intensifiering, faktakunskap och frågor med svar. Dessa gemensamma föreställningar om kategorin "intervju" gör det möjligt att se den som en folkloristisk genre.

För de allra flesta av informanterna var bandspelaren ofta ett störande moment. Överlag var informanterna ovana vid magnetofonen, endel var rentut sagt irriterade av den, vilket märktes tydligt på samtalet efter intervjun, då det fortsatte under ledigare former. Så snart magnetofonen kopplades på började informanterna välja sina ord, upprepade gånger frågade de om bandspelaren var på, om det de tänkte säga skulle tas med på bandet. Svarade jag då ja, kunde resultatet bli att de avstod från att berätta vad de tänkt sig. Det kan hända att upprepade inspelningar hade lättat situationen. Det är emellertid inte lätt att hitta en acceptabel bevekelsegrund för att upprepade gånger fråga människor om deras liv, som om man inte varit nöjd med den första versionen av framställningen. Det går inte an att behandla livet som forskningstema så lättvindigt att man kan tillåta sig att låta informanterna tro att man varit vårdslös under en intervju. Att berätta om sitt liv eller en del av det är som att ge intervjuaren en gåva som skall tas emot och förvaltas med största omsorg. Det är en annan sak om forskningsuppgiften är just precis att jämföra olika varianter av en individs livshistoria. Detta borde i så fall intervjuaren redovisa för redan innan undersökningen påbörjas.

Bandspelaren hade således ofta en något hämmande effekt, vilket jag måste ta i beaktande när jag analyserar hur informanterna uttrycker sig. Det är inte alls sagt att deras uttryckssätt på bandet motsvarar deras sätt att tala utanför denna situation. Det bandinspelade materialet kan alltså inte användas för att säga någonting om hur man generellt brukar uttrycka sig när man talar om sin emigration, det säger bara något om hur man gjorde just i denna situation.

Mitt material säger ingenting om finlandssvenska emigranter i gemen. Varje intervju med tillhörande supplerande iakttagelser är unik och talar för sig. Ingenting säger att finlandssvenska emigranter i Amerika, Australien eller Sverige skulle uttrycka sig på samma sätt. Materialet är också för litet för att man skall kunna dra generaliserande slutsatser om hur emigranter berättar om sin resa i allmänhet ens i Sydafrika. Det enda det säger något om är hur dessa personer, den lilla finlands-

svenska kolonin i KwaZulu-Natal, som engång bestod av individer som arbetade tillsammans och höll ihop mer eller mindre, men som nu i andra och tredje generationen håller på att skingras och integreras i den vita sydafrikanska kulturen, hur dessa personer berättar om det jag frågar dem om. Materialet kan sålunda användas för att exemplifiera vad man minns och hur man kan berätta om sin emigration och sin hemlängtan.

En fördel är att materialet är enhetligt tack vare sin avgränsning. Jag har där för rätt att förvänta mig att det inom detta material skall finnas något slag av återkommande vändningar eller teman. Litenheten gör det möjligt att göra analyserna i detalj. Den humanistiska vetenskapens mål är att tolka och förstå mänskligt handlande för att klarlägga mönster för människans beteende och i bästa fall med tiden kunna dra generella slutsatser. I dagens folkloristik försöker man gå på djupet i ett litet material för att så nå större och djupare förståelse för människors levnadsvillkor. Därav följer att man också försöker studera deras tänkesätt och tankemönster, som i sin tur är betingade av den kulturella miljön de vuxit upp i och valt som sin. Detta duger mitt material utmärkt väl för. Jag uppfattar således de finlandssvenskar jag intervjuat som ett "folk" med kulturellt likartade förutsättningar för hur de skall skapa mönster för att värdera sin emigration. Också på detta sätt är det möjligt att betrakta intervjuerna som folklore.

Mitt material är både individuellt och kollektivt som folkloristiskt material oftast är. Å ena sidan frågar jag enskilda individer efter deras minnen av deras egen emigration. Materialet kan därför sägas bestå av personliga, unika minnen, som berättar om de enskilda individernas liv och i vissa fall till och med om ett avgörande skede i den enskilda människans levnadslopp. Materialet består på detta sätt av enskilda delar av enskilda livshistorier. Man kan också säga att intervjuerna inte bara är individuella, de är rentav singulära (Wiebel-Fanderl 1997:79). Å den andra sidan frågar jag efter upplevelser som flera människor haft och i viss mån också delat med varandra, nämligen beslutet att emigrera och hela anpassningen till den nya kulturen och den nya livsformen. Detta är gemensamt för alla informanterna, men inte bara för dem.

Emigrationen till KwaZulu-Natal kan tydligen hänföras till en eller ett par personer som i början av 1920-talet kom till trakten, samarbetade med någon eller några finlandssvenskar som kommit dit i slutet av föregående sekel, tog med sig sina familjer, lockade till sig släktingar och upplyste vänner i Finland om vilka chanser till ett gott liv Sydafrika erbjöd. Detta sätt att emigrera följer ett beteendemönster, en tradition. Det är känt att från flera finlandssvenska socknar vid den tiden emigrerade ett stort antal ungdomar av bägge könen, detta var ett allmänt sätt att skaffa sig pengar på. Många återvände hem efter några år, men många blev också kvar utomlands. Jag menar alltså att detta beteende att för en tid bege sig ut i världen för att "söka lyckan", det vill säga förtjäna pengar, är ett folkligt beteende. I synnerhet socknarna i svenska Österbotten strax norr om Vasa är kända för

Ett bättre liv

detta (Kummel 1980:460ff; Kuparinen 1991:280ff). Informanterna, som alla på något sätt är släkt med varandra eller har varit skol- eller arbetskamrater, härstammar allesammans från trakterna mellan Vasa och Jakobstad. Därigenom kan man hävda att de medförde en enhetlig kultur till Sydafrika, förutsatt att man överhuvudtaget kan tala om en enhetlig kultur i detta sammanhang. Praktiskt taget utan undantag kan man hävda att den rurala kulturen var mest representerad, i något fall härstammade dock den äldsta emigranten från en urban medelklass.

Materialet kan alltså sägas spegla upplevelser som är gemensamma för flera individer. I vissa fall är det till och med samma skeende som beskrivs av olika individer. Detta gäller till exempel när jag intervjuat medlemmar av samma syskonskara, som tillsammans upplevde diskussionerna om flyttningen och som tillsammans emigrerade och lärde sig acceptera sin nya hemtrakt. Jag har även diskuterat detta tema med medlemmar ur olika generationer. I dessa fall kan man säga att det finns förutsättningar för att en familjetradition kring emigrationen skall ha bildats (Dundes 1980:7).

Materialet har alltså sina begränsningar, men dessa är inte större än att intervjuerna och tilläggs materialet kan användas för mina intentioner att med hjälp av intervjuer om finlandssvenska sydafrikaemigranternas minnen utläsa hur informanterna talar om sin emigration och om sin hemlängtan. Jag uppfattar materialet som folklore på fyra sätt. Den kulturella bakgrund som förenar finlandssvenskarna i KwaZulu-Natal gör dem till en grupp lämplig för forskning med folkloristiska metoder. Intervjun som sådan kan ses som en folkloristisk genre. Beteendet att emigrera kan ses som en folklig sed. En del av materialet har blivit *family lore*.

Forskningsetiken

Materialet är enhetligt, det har samlats in under en jämförelsevis kort tid, på ett förhållandevis begränsat geografiskt område, KwaZulu-Natal, och det var alltid samma intervjuare som ställde frågorna. I synnerhet denna materialets litenhet leder till etiska problem (jfr *Folklore* 1993; Finnegan 1992:214–233; Alver & Øyen 1997). Alla informanter kände varandra, men visste i allmänhet inte vem jag redan lärt känna. Jag undvek så gott det gick utan att vara oartig att tala om informanterna, för att på det sättet upprätthålla deras personliga integritet. En osäkerhetsfaktor är om det är bra att intervjupersonerna kände varandra och följaktligen kunde lägga ett gott ord för mig hos varandra, för samtidigt kom de ju att å ena sidan bereda vägen för mitt arbete men å den andra också att förbereda andra informanter på vad jag skulle komma att be dem tala om. Jag bedömde detta som möjligt redan när jag förberedde min undersökning och valde därför att själv i mitt introducerande brev till informanterna redogöra för hur jag hade tänkt mig att lägga upp min undersökning.

Jag ville nämligen vinnlägga mig om att så öppet och ärligt som möjligt redogöra för mina intentioner. En intervjusituation får under inga omständigheter vara ett tillfälle då forskaren försöker överraska sina sagesmän eller manipulera dem till oöverlagda uttalanden. Båda parter i en intervju skall ha samma rätt och möjlighet att förbereda sig för samtalet.

Mitt arbete med informanterna föregicks naturligtvis av nyfikenhet. Jag ville veta så mycket om dem, varför de emigrerat, vad de hade förväntat sig av den nya miljön, vilka deras första intryck var, hur de anpassade sig, om de hade hemlängtan, om de hållit sin finlandssvenskhet vid liv på något sätt, kort sagt vad emigrationen hade betytt för dem. Under hela intervjuprocessen iakttog jag min egen nyfikenhet. Vad hade jag för rätt att ställa dessa frågor? Hur kunde jag förvänta mig att få svar när jag som en vilt främmande människa trängde mig på och ställde frågor som informanterna kanske avsiktligt velat förtränga eller redan otaliga gånger fått och blivit leda vid. Alternativet var att frågorna kunde vara så ömtåliga att jag inga svar fick eller att svaren var väldigt tillrättalagda och inte motsvarade minnen. Vad hade jag för rätt att rota i folks privatliv?

Denna min tvekan hade att göra med förändringar inom själva folkloristiken. Ju längre min disciplin fjärmats från att undersöka en förutsatt given gemensam tradition upprätthållen av en större eller mindre grupp människor desto centralare blir frågor av denna typ. Folklore uppfattades en gång som kollektiv, vilket betydde att den delades av många och uttryckte något som forskarna enades om att förstå som gemensamma värderingar och delade föreställningar. Därigenom hade ingen någon förstahandsrätt till den, den var inte personlig. Idag, då denna typ av folklore inte längre står i fokus för många folklorister har man snarare koncentrerat sig på att studera s.k. *personal experience narratives*, personliga erfarenhetsberättelser eller olika typer av levnadsberättelser och livshistorier. (Terminologin är vacklande, se Arvidsson 1998:8.)

Därmed förskjuts det etiska perspektivet. Där man förut rörde sig på någorlunda säker mark och kanske hade moraliska betänkligheter gentemot sina läsare för att dessa inte skulle konfronteras med olämpliga, oanständiga eller annars förkastliga texter (Legman 1990; Bergman 1981:37) har man idag att ta hänsyn snarare till de personer man intervjuar om delar av deras egna liv, delar som kan vara svåra att tala om och som sist och slutligen inte angår någon annan än de personer informanterna själva väljer att delge dem. Tidvis har jag varit mycket tveksam till min uppgift. Berättigar folkloristisk forskning för att den bygger på interaktiva intervjuer till intrång på vilka områden som helst i mänskligt liv under förutsättning att informanterna ger sitt medgivande? Frågan blir ännu mera brännande om man beaktar att forskningsmetoden idag bygger på ett fåtal djupintervjuer istället för att man som förr analyserar stora mängder anonymt material. Det är inte garanterat att inte någon kunde spåra informanterna i en kvalitativt upplagd undersökning och binda dem till deras uttalanden på ett för informanterna ofördelaktigt sätt. Ju mindre mängd material man har som

är utvalt enligt mer eller mindre specifika kriterier desto svårare kan det vara att garantera informanternas anonymitet. Denna kan vara nödvändig av olika skäl. Vad en utomstående forskare uppfattar som intressant upplysning kan man i ett lokalsamhälle uppfatta som explosivt stoff.

I synnerhet kan det vara förbundet med stora svårigheter att för läsarna presentera materialet på ett begripligt sätt utan att informanten avslöjas. Identifikationsmöjligheterna är *legio* eftersom ”alla känner alla” i ett lokalsamhälle. Det problemet står jag inför, eftersom alla finlandssvenska emigranter i KwaZulu-Natal känner varandra. Ändå är det inte sagt att alla också vet allt om varandra. Jag vill ogärna bidra till ny kunskap av det slaget. Detta är skälet till att min redogörelse fått den form den har. Jag har medvetet strävat till att anonymisera materialet och undviker därför att avslöja namn, boningsort, kön eller ålder. Jag återger inte ens citaten ur intervjuerna exakt, utan omformar dem till ett normalsvenskt språk. Dessa anonymiseringssträvanden sker på bekostnad av den intimitet med vilken materialet också hade kunnat presenteras.

För att undvika etiska dilemman presenterade jag före intervjun varje informant en skriftlig överenskommelse där jag lovade att behandla materialet konfidentiellt med omsorg och omtanke om de inblandades personliga integritet. Informanternas bästa bör stå främst. Samtliga informanter undertecknade pappret. Därigenom har de visat mig sitt förtroende. Flera av informanterna sade, innan de undertecknade den skriftliga förbindelsen, att de inte tänkte berätta något som inte någon annan skulle få ta del av. Också efter intervjun vidhöll de denna åsikt. Ändå var informanterna frikostiga med att tala om känsliga ting. Till och med när intervjuerna gjordes i närvaron av flera personer kunde grannlaga ämnen tas upp. Tydligt var stämningen så god och ett så stort förtroende rådde mellan deltagarna att rörande eller ömtåliga episoder inte uppfattades som något skamligt eller riskabelt. Ibland genomfördes intervjuerna i närvaro av äkta hälfter eller sambor. Inte heller då drog sig informanterna för att uttrycka sina känslor. Det är dock skäl att något besinna vad en människa faktiskt minns att hon sagt under en intervju när den är förbi och därvid beakta att magnetofonbandet dokumenterar allt. Personligen ansåg jag att informanterna då och då hade talat om en del sådant som inte förtjänade på att ges offentlighet. Trots deras generösa inställning till hur intervjuerna skulle få användas har jag förbehållit mig rätten att vara återhållsam.

Det var inte möjligt för mig att yrka på att få göra intervjuerna på en enskild plats. Dels hade denna ofta legat inom den intima sfären i huset, nämligen i sovrummet. Husen var ofta byggda så att alla andra utrymmen var öppna och förenade till ett stort rum utan mellanväggar med dörrar. Dels hade detta inkräktat för mycket på min ambition att föra samtalet, d.v.s. att göra intervjun, så vardagligt som möjligt. Om man sitter i ett vardagsrum eller på en terrass och börjar prata om Finland och emigration kan det vara ett alltför stort avbräck att lämna sällskapet och be om hjälp med att vidta åtgärder för att informanten och jag skall kunna

dra oss tillbaka i enrum för en intervju. Hade jag gjort det skulle jag också ha utnyttjat min makt som gäst eller ”expert” på ett oartigt och otillbörligt sätt. Resultatet av intervjun kan då bli lidande. Detta märktes tydligt i ett fall då vi hade druckit kaffe och oförhappandes kommit in på dagens tema. När jag ville montera upp bandspelaren för att dokumentera samtalen krävdes det större ommöbleringar med kaffebordet och detta ledde till att intervjun blev stel för att informanten blev starkt medveten om magnetofonen, om sina bristande så kallade kunskaper och om sin allmänna otillräcklighet. Detta märks dock inte på bandet för den som inte själv var med, men jämför man det med talet kring kaffebordet när bandspelaren inte var kopplad är skillnaden flagrant.

Påpekas bör att vad jag anser vara ett besvärligt problem, nämligen att försöka upprätthålla de enskilda dokumentens anonymitet av någon informant inte alls behöver upplevas som problematiskt. En informant beklagade sig rentut ett par dagar efter intervjun över att materialet skulle komma att presenteras anonymt. Jag kunde ana en underliggande önskan om att för omvärlden få visa hur livet gestaltat sig, en önskan som förmodligen de flesta människor har i sin strävan efter att ge sig själva signifikans. Denna informant uppfattade inte det jag frågat om som något personligt.

Också den grupp om sex personer som samtalade medan bandspelaren gick accepterade den skriftliga överenskommelsen. Eftersom man i en sådan gruppintervju är underkastad de andra deltagarnas val av tema och eventuella uttalanden om en själv insåg jag att någon av de sex kanske efter intervjun ångrade att han deltagit för att han eventuellt av omständigheterna hade sett sig tvungen att tala om mera eller andra saker än han från början tänkt sig. Här underströk jag efter intervjun att jag, om det var någon som ångrade vad han sagt, kunde utesluta detta på bandet. Dessa visade sig dock inte behövas.

Två problem som emanerar ur detta sätt att bedriva folkloristik på, detta personliga, nästan personfixerade sätt, är värda att nämna. Vems är ansvaret för de känslor som kommer i svallning och de sedan länge läkta sår som rivs upp när minnena av en svunnen tid aktiveras? Att fråga människor om deras emigration, som ju i praktiken betydde att man helt och hållet slet upp rötterna i sin hembygd och klippte av banden till sina anhöriga och vänner, är inte att prata bara om trevliga saker och goda minnen. Smärtsamma upplevelser finns där också. Dem har informanterna under många år bearbetat eller lärt sig att leva med, men hur går det då jag kommer för att fråga dem explicit om detta? Ingen som helst skriftlig överenskommelse kan garantera att inte min närvaro gör informanterna ont, kanske inte just i det ögonblick då intervjun görs utan först senare då alla minnen ska bearbetas ännu en gång, i ensamhet. Informanternas själsfrid kan ha rubbats för att en folklorist varit på besök. Detta problem har ingen lösning, en folklorist är ingen terapeut. Jag kan inte annat än hoppas att intervjuerna inte ska ha åstadkommit alltför besvärliga olägenheter.

Ett annat problem hänger ihop med hur materialet presenteras. Å ena sidan vill jag värna om informanternas anonymitet och integritet, å den andra kräver folkloristisk vetenskaplig metodik att beskrivningen av forskningsresultaten ska vara så exakt som möjligt. Denna kombination av villkor går förhållandevis lätt att uppfylla om folkloristen intresserar sig för ”neutrala” teman såsom festseder, gemensamma visor eller sagor eller annat som inte kommer informanterna personligen så nära in på livet som delar av deras egna livshistorier. En beskrivning av ett material som består av individuella livshistorier är möjlig att genomföra samtidigt som man kan upprätthålla informanternas integritet om antalet informanter är stort eller en del av en så stor helhet att det är omöjligt att identifiera de enskilda individerna. Men då materialet är litet, särpräglad och geografiskt starkt begränsat är det inte möjligt att fullständigt kunna lova en sådan hänsyn. Man kan lova att försöka, men Svensk-Finland är litet, det antal emigranter som farit därifrån till Sydafrika och till KwaZulu-Natal ännu långt mindre. Alla känner alla och kan man inte omedelbart räkna ut vem som sagt vad kan man i varje fall efter diskussioner med sina landsmän i förskingringen tro sig veta vem det är. Den som analyserar materialet måste välja en sådan infallsvinkel för sin undersökning att anonymiseringen genomförs så gott det bara går och att den personliga integriteten upprätthålls i högsta möjliga grad.

Folkloristens ansvar för informanten är stort. Samtidigt måste man ständigt minnas att informanten frivilligt har gett sig in i intervjusituationen och utan påtryckning själv kan avgöra vad han berättar om och vad han vill förtiga. Han har ett förråd av minnen att ösa ur men presenterar bara en del av dem. Valet är informantens och bara hans. Han tar på samma gång hänsyn till mina förväntningar som till sin egen önskan om att framstå såsom en så god emigrant som möjligt och som en så god informant som möjligt. Valet av minnen som blottas görs alltså i ett mer eller mindre ordlöst samspel mellan informanten och mig.

”Man minns ju som man minns.”

Teman och temaområden

Allmänt

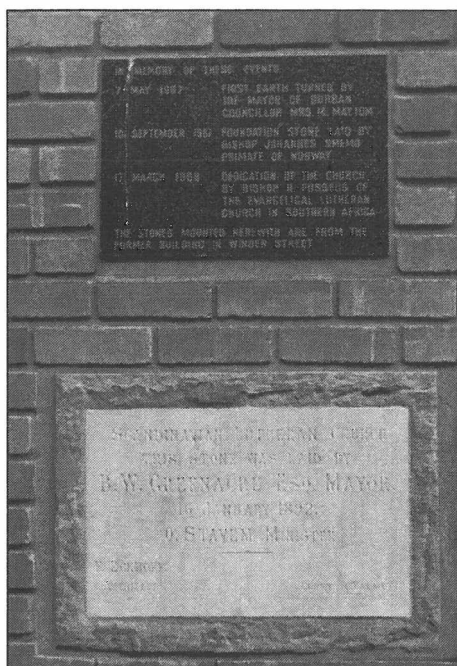
Att ställa frågan vad informanterna berättar om kan förefalla enfaldigt. Med det ovan anförda resonemanget i minnet om att jag själv ställt frågor till informanterna bör svaret bli att de berättar om det jag ber dem om. Det visar sig emellertid att så inte är fallet. Jag ställer sex frågor till var och en, men jag får många svar som går långt utöver det frågorna förutsätter.

Jag bad om svar på frågor från sex områden, nämligen 1. Beslutet att emigrera, 2. Förväntningarna på Afrika inklusive förkunskaperna och det första intrycket, 3. Resan, 4. Hemlängtan, 5. Den finlandssvenska identiteten och 6. Emigrationens betydelse för vederbörande.

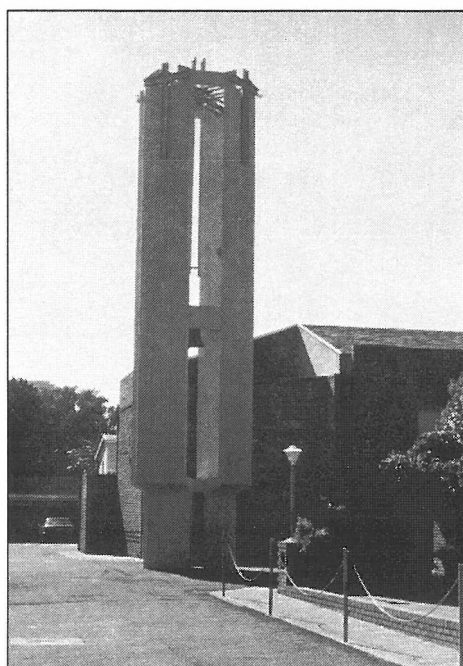
Intervjuformen hindrade mig inte att ställa fördjupande frågor om jag fann att det behövdes eller om det föreföll som om informanten förväntade sig det. Några informanter var uppenbart så inställda på mina frågor att samtalet stannade upp efter varje svar och min medverkan behövdes i hög grad för att få det att löpa vidare. Efterhand som intervjun fortskred försvann denna spänning. Andra informanter behövde bara ett fåtal frågor, de framförde långa sammanhängande skildringar. Ibland behövde jag inte själv explicit beröra de sex områdena av frågor, de aktualiserades ändå.

Av de sex frågorna var nummer fem, nämligen den om den finlandssvenska identiteten tydligen en som informanterna inte tidigare räknat med. När jag frågade om de på något sätt upprätthållit sin finlandssvenskhet krävdes ofta specificeringar. Den första reaktionen kunde vara vagt negativ, trots att vi exempelvis talade svenska med varandra eller trots att hemmet var fyllt av prydnadsföremål från hemtrakterna i Finland. Jag frågade om informanterna fortfarande hade ett finländskt pass, om de räknade på svenska, bad sina böner på svenska och om de svor på svenska.

Redan då jag under vårvintern 1996 sände ut mina introducerande brev bestämde jag vilka ämnen samtalen skulle beröra. Men endast i få fall har jag också stått för valet av detaljerade teman. Informanterna har alltså inom ramen för samtalet om de sex områdena för det allra mesta själva valt vilka teman de vill berätta om. Detta stöds också av att man kan förmärka en viss självscensur som de ålägg-

Den norska kyrkan i Durban, St. Olaf, var mötesplats för finlandssvenska emigranter. – L.-R. Knuts.

Kyrkans klockstapel var nybyggd år 1997. – L.-R. Knuts.

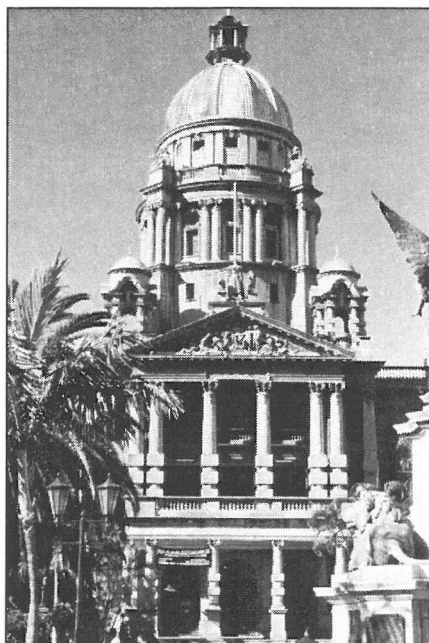
ger sig. Så finns det hos någon informant en gammal kärlekshistoria i bakgrunden som skymtar då och då i samtalen utanför intervjun, men som avfärdas rätt så bryskt och som inte med ett ord nämns i intervjun även om tillfälle hade givits. Av finkänslighet tar jag inte heller upp detta tema senare med denna person.

När det gäller de klassiska folkloristiska genrererna brukar man utgå ifrån att de består av motiv, inte av teman. Genom att analysera motiven genomför man en innehållsanalys. ”Motiv” är emellertid här inte någon lämplig term. ”Der vielgebrauchte Ausdruck Motiv hat eine etwas speziellere Bedeutung, indem er ein die Handlung begründetes oder treibendes Element bezeichnet”, säger Kaarle Krohn efter K. Riess (Krohn 1926:29). Motiv blev centrala i den historisk-geografiska folkloristiken, i synnerhet genom Stith Thompsons *Motif-Index*, men har under senare tid, då en del av folkloristiken alltmera koncentrerats kring narratologiska studier kommit att få en mindre framskjuten plats som analysredskap (Apo 1997:564. Jfr även Löfstedt 1993:13ff, där forskningen kring begreppet belyses och isynnerhet Thompsons insats utvärderas³). Slutligen är ”motiv” tvetydigt, eftersom det i detta sammanhang utom som komponent i en intervju kan uppfattas som motiv för emigration.

³ Jag tackar prof. Ülo Valk, Tartu, för hänvisningen till detta verk.

Stadshuset i Durban i nybarock från 1910.
– L.-R. Knuts.

Jag har här i stället valt att tala om teman. Intervjuerna behöver som ovan antytts inte uppfattas som berättelser i strikt mening. Betraktar man intervjun som en helhet och en folkloristisk genre i sig kommer handlingen inte nödvändigtvis att bli det centrala för analysen, mycket av det informanterna talar om innehåller inga utsagor om handlingen, snarare rapporterar de och beskriver några delar av sina liv. Därför syns inte heller genomgående några drivande element i intervjuerna. Undantag utgör dock de narrativer som är insprängda delar av intervjuerna. Dessa är förhållandevis få och kommer inte här att bli föremål för någon särskild uppmärksamhet. Jag koncentrerar mig snarare på intervjuerna som helhet.

Också begreppet tema har använts inom den klassiska folkloristiken och där i synnerhet inom eposforskningen (Foley 1997:791f). Det är även en accepterad term inom den svenska kulturanalysen (Ehn & Löfgren 1986:27f). Här låter jag ordet betyda det ”som en framställning, en diskussion o. dyl. rör sig om; grundtanke, ämne” (Östergren 1981c:1150). Vilka grundtankar återkommer alltså i intervjuerna när jag samtalar med informanterna om deras emigration?

De teman som tas upp i intervjuerna om emigration berör livets alla skeden och skiften. Här talas om far- och morföräldrar, föräldrar, barn, kärlek och äktenskap men också om sjukdom och död. Här nämns Sydafrika som det var ”förr” och jämförs med dagens Sydafrika, här talas om underbar natur, värme och skönhet men också om kriminalitet och enorma samhällsproblem. Förhållandet till de svarta tas upp av många. Här talas om framgångsrikt arbete men också om botenlös fattigdom, om initialsvårigheter under den första tiden men också om de

Ett bättre liv

positiva intrycken av en storstad och om det stora äventyret, om innerlig vänskap och om svek. För nästan alla var språket ett centralt tema och i anslutning till det talade man om skola och utbildning. Bostaden i Sydafrika och Finland spelar en stor roll, maten likaså, julen är ett annat centralt tema. Andra världskriget och de finländska särdragen nämns av mången. Kontakterna till Finland kom på många sätt upp hos alla informanter. Därigenom kommer många informanter in på temat ekonomi och social välfärd, pension och arbetslöshetsunderstöd, fenomen som är ordnade på olika sätt i de olika länderna.

Emigrantintervjuerna är alltså inte bara texter som säger något om de sex områden jag förväntade mig att få synpunkter på, utan de talar om mycket mera som är viktigt för en människa i livets olika skeden. Naturligtvis berörs inte alla teman av alla informanter. Precis som i annan folklore styrs också intervjuerna av informanternas intressedominans (Eskeröd 1971). Materialet uppvisar givetvis även olika idiosynkratiska drag, därför att vars och ens liv gestaltats på olika, unika sätt.

Mina frågor, ja, min blotta närvaro i det sammanhang jag aviserat att jag har som mål för besöket fungerar som incitament för en uppsjö av olika associationer hos informanterna. Eftersom intervjun så gott det går ska ske i jämbördigt samarbete mellan informanten och mig blir mina uttalanden, oberoende av om de är frågor till informanten, medhållande uttryck, personliga påståenden eller hummanden av olika slag komponenter i intervjun som tillsammans med informantens frågor, medhållande uttryck, påståenden, upplysningar eller hummanden flätas samman till en helhet i ett komplicerat mönster. Samtalet kan mig förutan röra sig från tema till tema, det kan också återvända till ett redan tidigare behandlat tema. Artigheten och konventionen förpliktar bägge parter att vara intresserade av varandra och att låta samtalet ha sin gång på bägges villkor. Det är först ett klart tecken *expressis verbis* eller i tonfallet eller minspelet som indikerar när ett tema är slutbehandlat. Detta framgår inte av utskriften. Därför är det viktigt att ständigt gå tillbaka till bandinspelningarna och lyssna.

Bilkörandet får exemplifiera hur ett tema först förs på tal och hur man senare återvänder dit (B)

I: Och så hade jag ju bil där i Afrika nu då också, så jag körde omkring

U: Kör du vänstertrafik och högertrafik?

I: Jap, ja

Efter detta talar vi om släktingar som behöver hjälp med att övervaka sitt hus i en främmande stad. Härfter säger informanten:

I: Någon skall ju vara, ja, så vi var där också och vi körde omkring och hade riktigt goda dagar

U: Nå fint! Kör du här också sen?

I: Jo. Och så, dethär, så då han for så då arrangerade NN en annan bil åt mig för det var billigare än vad den här som var från en firma, så det var genom en privat så då, så då har jag kört runt hela tiden och ja, inte tyckte jag det var någonting [glatt]. Jag hittade överallt. Ja.

Härefter handlar samtalet om hygien, slum, arbetslöshet, indier, maträtter, tjänstefolk, strykning av kläder, anställning av tillfällig arbetskraft, köp och försäljning av bostäder, pengar, resor, finlandssvensk identitet, pass, pension, självständighetsdagen, ljus och julpyrdander, Finlands flagga, den norska kyrkan i Durban, språket i kyrkan, bostaden i Durban, kyrkbyggen, att hitta vägen i Durban, det vackra landskapet, otryggheten och i samband med den tas bilkörandet upp på nytt:

I: Jag tyckte det var precis som om jag skulle ha varit där igår [skratt], inte tyckte jag det var något annorlunda. Jag var lite rädd och tänkte: "Få se nu", men det är ju bra då de har de här dubbelvägarna så [oklart] man blir van med att man ska köra på vänstra sidan. Så jag var lite rädd först, men "jag far allena", sa jag, jag vill inte ha någon med i bilen, så jag känner mig mer säker då jag är allena, att jag har ju inte att klara av själv, jo, och så for jag iväg, nog var de lite, kanske lite, fast de inte sa någonting, men

U: Nog var det tufft

I: [skratt]

U: Det är nog tufft gjort, det måst jag säga

I: Nä, men då jag körde, jag körde ju hela tiden jag var där och så har det ju varit en dag i gången, jag har ju varit tre, fyra, fyra gånger tillbaka, fyra, fem gånger ändå tillbaka sen jag for därifrån, så varenda gång har jag kört bil

Ett annat exempel på ett ständigt återkommande tema finns i den intervju där informanten ofta anknyter till sin ungdom (J). Temat inleder intervjun och löper som en röd tråd igenom den ända till slutet. De fyra första uttalandena ingår i början av intervjun inom de första tio minuterna, de två sista är från slutet. Ungdomstemat knyter samman intervjun, ungdomen får tjäna som förklaring till informantens val att alls emigrera, den utgör ett kontrasteringsmedel till ungdomar av idag, den kan få stå för naivitet och troskyldighet, men också understryka mod och företagsamhet. Samma tema påträffas alltså i många olika sammanhang och får olika betydelser beroende på informantens behov:

I: Jaa, man var ju ung, och man var tjuugoett år gammal och man visste ju inte vad livet hade framför så. Komma till ett främmande land, och en och

Ett bättre liv

ensam man. Jag var ju tjuugoett år gammal, just fyllt tjuugoett år och du vet när man är tjuugoett år så har man ju inte mod och kan man säga man har ju inte, eller med andra ord så är man så ung, tjuugoett, när man är tjuugoett

- I: Inte skulle, inte skulle en tjuugoettåring klara sig att komma hit ut till landet utan att kunna tala någon engelska mera, nå, inte skulle de stå emot det, inte. Nä! Det var många som kom ut före mig till Johannesburg och de berättade att det var fullvuxna karlar, de grät där i Johannesburg när inte de klarade jobbet, nå, och for tillbaka hem också
- I: Vaa, man hade nog litet, man hade nog litet. Man var ju ung, så man hade ju ingen aning vad livet hade att ge. Att, skulle man ha vetat vad man måste gå igenom så skulle man inte ha farit någonstans
- I: Flög, jo. Flyget gick ju bra och sådär, men det var ju svårt ibland, man kunde ju inte tala, man kunde ju inte säga god dag. Folk, man var nog modig att fara bort sådär. Jag hade just fyllt tjuugoett år
- I: Jo, jag var skötsam när jag var ung
- I: Näe. Det har växt skog på marken, så det är bara skog. Jag menade ju bygga ett hus, jag var ju, jag hade ju köpt tomt och tegel och virke och menade bygga eget hus, jag var ju tjugo år gammal då ren, men sålde bort det

Spontana teman

Nedan går jag mera detaljerat in på de mest förekommande temana. Jag behandlar först dem som informanterna mer eller mindre spontant tar upp, därefter behandlas svaren på de frågor jag själv ställt. På detta sätt får vi veta något om innehållet i emigrantintervjuerna. Det är inte alltid lätt att avgöra hur spontana informanternas temaval sist och slutligen är. Detta sammanhänger med intervjuens form av samtal, där alla parter ständigt påverkar varandra både när det gäller vad man talar om och vad man tiger om. Ett uttryck hos informanten kan ha fått mig att vilja fördjupa mig i ett tema och därigenom kan ett nytt tema introduceras i samband med det förra. I ett sådant sammanhang är det inte helt klart vem som är initiativtagare till samtalsämnet. Här efter vill jag se om svaren kan grupperas till större temaområden. För bägge kategorierna vill jag undersöka vad meningen kan tänkas vara att föra fram just dessa ting. Med andra ord, varför väljer informanterna att framföra sina teman som de gör det?

Kärlek och äktenskap

Det första temat gäller kärlek och äktenskap. Valet av livspartner är givetvis viktigt. I det sydafrikanska samhället bland informanterna förefaller fortfarande kärn-

familjen och ett livslångt äktenskap vara idealet. Därför kommer maken – maken att spela en rätt så stor roll i intervjuerna. För många framstår i själva verket valet av maka – make som drivkraften för emigration (B, D, E, I, M):

I: [...] jag hade ingenting alls emot tanken att fara till Finland. Jag är förvånad, för jag var en, vi var väldigt nära varandra i familjen, väldigt, väldigt nära, och jag är förvånad över att jag aldrig skänkte det en tanke, men jag tror att när jag en gång hade gift mig hade NN blivit mitt hela liv och om det var dit NN ville fara så vad jag nöjd med det (M)

Ibland sätts maken och äktenskapet i relation till Guds vilja: "Guds vilja var att jag kom för här är jag med NN och mina barn, hm" (M). Maken – maken betyder också praktisk hjälp, t.ex. för att språkkunskaperna i engelska inte räcker till (A, L) eller då hemlängtan slår till (D). Mannen är också den som ser till att familjen får tak över huvudet (M). Att välja sig en livspartner som medverkade till en flyttning så långt bort gick naturligtvis inte smärtfritt. Föräldrarna försökte ibland förhindra äktenskapet (B). Detta kunde leda till trots (M), men med tiden försonades parterna ändå.

Livspartnerns främmande nationalitet kan bidra till att informantens finlandssvenskhet har försvagats (A), men den kan också kontrasteras mot informantens egen nationalitet. Trots att den ena var sydafrikan kunde den andra välja att behålla sitt finländska pass (B). Att vara emigrant och förlora sin livskamrat i främmande land berörs av två informanter. Den ena konstaterar kort att hustrun dött, den andra inför en längre berättelse om dödsfallet (C, K). Familjen flyttade nämligen från Finland på grund av det dåliga klimatet som var hälsovådligt. Läkarna hade lovat vederbörande ytterligare tjugo års livstid i ett varmare klimat. När detta nästan på dagen förverkligades blev det stoff för en narrativ i intervjun. Sammanträffandet upplevs av informanten som uppseendeväckande och blir därför föremål för verbalisering i en avgränsad narrativ.

Livspartnern får bland informanterna då och då en mycket stor betydelse som den yttersta meningen med hela emigrationen:

I: Det måste jag tänka lite på. Vad som spelar roll. Du vet, det var inte länge förrän jag träffade NN och då tog det över allt annat som hände, kanske mycket av min hemlängtan till och med. För det att du vet själv när man är förälskad så är man förälskad och jag lärde det med mina barn, när det har gjo, blivit förälskade så är de förälskade, så då måste jag låta dem vara det. Hm (M)

En informant gör sig också tankar om vem partnern kunde ha blivit i Finland om familjen inte hade emigrerat (A).

Ett bättre liv

Valet av livspartner och förutsättningarna för att upprätthålla ett äktenskap är viktiga saker för varje människa, det är ett avgörande val för framtiden och därför är det förståeligt att det behandlas i samband med ett annat avgörande beslut, nämligen att emigrera. Detta tema anknuter till hur var och en är sin egen lyckas smed.

Föräldrar

Föräldrar och tidigare generationer nämns mycket ofta i intervjuerna. Trots att det i den kulturella bakgrunden finns en modell för emigration kan föräldrarna ha varit de som mest bundit den som ville resa. Detta kunde ske rent konkret så att den sista hemmaboende på gården inte ansåg sig kunna lämna sina åldriga föräldrar förrän dessa dött (A). Bindningarna kan vara emotionella, man har uppfattat sig som "mammans älskling", det är till föräldrarna man känner hemlängtan (M). I några fall sägs dock att föräldrarna hade möjlighet att besöka Sydafrika (J, O). Att föräldrarna kunde försöka förhindra den som ville resa bort för att gifta sig i Sydafrika har framgått ovan, liksom också att man satte sig upp emot dem. Men föräldrarna är inte alltid de starka. En svag förälder kan binda sitt barn vid hemtorvan för att gården skall skötas. Den som lämnat en sjuklig far eller mor går omkring med ont samvete ännu flera decennier efter emigrationen (D). Också fastän föräldrarna emigrerat med till Sydafrika kunde de vara till bekymmer, bland annat nämns deras oförmåga att lära sig engelska och att klara sig själva som ett problem. De ungas bättre språkkunskaper, friskare tag och större mod kontrasteras mot föräldrarnas bortkomna ängslan (A). Mötet med föräldrarna när man kommer till Finland på besök kan medföra besvikelser, exempelvis kan språkförbistringen vara stor (J).

Många av uttalandena om hur föräldrar binder sina vuxna barn vid sig är smärtpfyllda. Det finns dock också fall då föräldrarnas goda råd har varit till stöd för den som rest och behövt rota sig i den nya miljön:

- I: För min pappa var alltid [oklart] på ryggen och jag väntade bara att han skulle smälla mig om inte jag lärde mig någonting, jo, för han sa: "När ni går ut i livet, så ni är aldrig för gamla att lära er någonting nytt." (K)

Föräldrars och tidigare generationers emigration står modell för och har fungerat som incitament för informanternas beslut att resa (K, L) och därför förekommer det endel utkristalliserade berättelser om detta (E, H). I vissa fall var det föräldrarna som avgjorde hela resan (F, G). Någon anser att föräldrarna borde ha tänkt bättre efter innan de lät informanten resa (M). Också relationen mellan generationerna kan ha varit orsak till emigration (N, G, P). Någon anser att föräldrarnas insatser för sin utkomst var oproportionerligt stora och ville själv inte ha ett så hårt liv (J).

Informanterna minns också sina föräldrars hemlängtan (A, F). Att se sina föräldrar bli gamla och sjuka och slutligen dö är inte lätt, i synnerhet inte om man bara kan träffa dem med decenniernas mellanrum:

I: [...] då var jag hemma med dem [föräldrarna] i fem veckor för de bodde ännu i sitt hus och jag ville bo med dem, bara vara, [...] så förstod jag det att min mor och far hade blivit gamla utan mig och blivit oavhängiga av mig på alla vis, och det gjorde ju ont i mig

U: Jo, det gjorde det säkert

I: Ja, men jag förstod det att det var normalt, för jag hade ju inte varit där när de behövde mig, så när de behövde hjälp så var det mina systrar som de var vana med och kallade på och det, det tyckte jag var svårt (M)

Någon hade möjlighet att resa till Finland när föräldrarna behövde mera hjälp (B), någon reste till begravningen (J) och någon ordnade med faderns aska så att den kom i finländsk jord, trots att fadern sedan många år varit bosatt i Sydafrika (F).

Slutligen måste konstateras att temat föräldrar inte bara ledde till att jag fick upplysningar om sakförhållandena utan man både karaktäriserade föräldrarna (H, A), berättade historier om dem och de kunde till och med bli ett gemensamt samtalsämne bland syskon som tillsammans redogjorde för sina minnen (A, E, F, G, H, N, O, P).

Relationen till föräldrarna är viktig för varje människa vare sig den är god eller dålig. För var och en gäller det att frigöra sig från dem för att kunna bli en självständig person. I intervjuerna kommer alla olika skiftningar av bindningar fram, både sådana som lett till en lyckad självständighet och sådana där kampen varit svår. Föräldrar är inget likgiltigt tema, mot dem profilerar sig informanterna som målmedvetna individer.

Barn

Barnen har givetvis en betydelse i informanternas liv. För några gällde det att uppfostra barn i en helt främmande miljö på ett främmande språk. Miljön kunde dock uppfattas som mycket barnvänlig:

I: En sak som min mamma alltid sa är: "Det är mycket lättare att uppfostra barn här" [i Sydafrika], det är alla de här, de här, nå, inte nu, jag skulle inte säga nu rent politiskt, men på den tiden, att få blöjorna torra och allt det där, förstår du. Hon sa att hon antagligen skulle ha haft flera barn om hon hade varit här, men där borta, vet du, där är två

U: två räcker till

I: tillräckligt (F)

Ett bättre liv

Det talas om kärnfamiljen som ett ideal och en modell, ingen av informanterna nämner oöverkomliga konflikter inom denna. Barnen är en komponent i livet i enlighet med Guds vilja (M). Gemensamt för alla informanter är att de gör sig tankar om sina barns relationer till Finland och till det svenska språket. Man har berättat om sin härkomst för sina barn, men få har gått in för att systematiskt lära sina barn svenska. Undantag utgör givetvis de familjer där båda föräldrarna kom från Finland och svenskan därför länge var hemspråket. De som underlåtit att lära sina barn svenska är tveksamma till om de gjort rätt, efter en stunds resonering kommer man under intervjun fram till att detta i själva verket var ett oklokt beslut (L). Barnen håller ibland kontakt med Finland via brevvänner, de umgås med äldre släktingar som besökt Finland (H, M). I synnerhet unga män som gjort sin värnplikt i Finland, för att de fortfarande har finländskt medborgarskap, kan bli viktiga kontakter för informanternas barn (N).

Ett återkommande tema är relationen till de numera vuxna barnen, något som givetvis inte är unikt för emigranter utan gäller för många föräldrar. Man gläder sig över goda kontakter (K). Man gläder sig över sin stora familj och de tekniska möjligheter som finns till kontakt via telefon och post, även om det är dyrt att ringa interkontinentalt och även om brevskrivning tar tid (B). Man beklagar sig över att den nuvarande bostaden är för liten för att hysa släkten när den kommer på besök (B). Någon informant konstaterar också att kontakten inte kan bli så tät för att barnen bor på så olika håll i världen. Här ser man hur emigrationsmönstret fortsatt i ytterligare en generation (C). Barnen framställs generellt för mig som en källa till stolthet och glädje, de anpassas medvetet till det sydafrikanska samhället, bl.a. genom skolgången. Här finns ingenting av ett krampaktigt sentimentalt fasthållande av finlandssvenskheten, har man engång emigrerat så har man. Ett par informanter skildrar hur de som barn själva gjorde allt för att smälta in i sitt nya sammanhang (A, G, N).

Att man själv satt barn till världen höjer självbilden, emigrationen gav alltså utdelning, man hade råd att fostra dem och ge dem utbildning. För informanterna spelar det faktum att de har barn och har goda relationer till dem och kan var stolta över dem en större roll än att de har finlandssvenska rötter. Integrationen i det sydafrikanska samhället skattas högre än finlandssvenskheten i detta fall. Man vill visa att man som förälder har lyckats med att fostra harmoniska barn som passar in i det nya samhället.

Syskon och övrig släkt

Syskonen i Finland nämns förhållandevis sällan. Det var svårt att lämna dem (K) och det var en besvärande upplevelse att få egna barn utan att ha möjlighet att visa upp den nyfödda för föräldrar och syskon (M). Hemlängtan riktas också mot syskonen (M). Den övriga släkten nämns med glädje (E, M).

Man kan konstatera att den vidare släktkretsen inte upptar någon särskilt stor plats i informanternas samtal med mig. Det förefaller som om deras närmaste utgörs av den egna kärnfamiljen och föräldrarna. Detta understryker deras personliga insatser för att skapa sig ett gott liv.

Andra emigranter

Andra emigranter betyder mycket i samtalen. De blir förebilder för ens egen emigration. Det kunde gälla föräldrar som rest i sin ungdom, eller sockenbor som återvänt och berättade hur lätt det var att leva i Sydafrika. Det kunde också vara fråga om sådana personer som man flyttade tillsammans med (B, C, D, E, F, J, K, L, M, O, P). För några informanter föll det sig naturligt att under intervjuens gång räkna upp dessa personer och jag fick den uppfattningen att deras inflytande varit avgörande.

Vid ankomsten till Sydafrika, säger informanterna, var det efter den långa resan befriande att bli mött av släktingar och vänner som redan etablerat sig (B, N). Emigranterna hjälpte varandra sinsemellan, bland annat under resan, med att skaffa arbete, med barnpassning, med bostad, eller med ett lyssnande öra i svåra stunder (A, I, K, L, M). Längre fram höll emigranterna god kontakt. Detta förefaller dock huvudsakligen ha gällt de informanter som själva fattat beslutet att resa (B, G, K), deras idag vuxna barn känner inte längre samma behov. Inte desto mindre berättar man, både inom, men oftare utanför intervjuerna, dels om hur den norska kyrkan i Durban fungerade som kontaktlänk (G, J), dels om uppskattade träffar på självständighetsdagen arrangerade av ambassad eller konsulat. Om dessa myndigheter inte bjöd till fest ordnade man en själv (B, G).

Givetvis förekommer också uttalanden om bristande kontakt med landsmännen (J). Dagens emigration från Sydafrika berörs också. I praktiskt taget varje familj finns det någon yngre medlem som står i beråd att emigrera eller som redan har rest till USA, Kanada eller Nya Zeeland (ex. A).

Ensamheten kunde vara svår till att börja med:

I: Ja, inte vet jag om det var svårt att lämna, men det var svårt att komma hit och börja här när man inte kunde tala engelska och seder och bruk och arbetssätt och man var ju fullständig yrkesman men när man kom hit man fick lära sig mycket mera, olika sätt och då var jag en och en och ensam, man hade ju inga kamrater, inte fanns här några, en och två och tre, fyra, kanhända, finländare. Man kunde ju inte tala heller (J)

Ensamheten blev särskilt besvärande på julen:

U: Du sa att du firade jul ensam

Ett bättre liv

I: Ja. Många jular, ja

U: Men hade du nånting sånt där som påminde dig om därhemma då till exempel?

I: Ja, jo. Man kan ju. Nu kan du förstå det, inte behöver jag säga det heller. Jultiden i Norden så är ju special. När du kommer hit och är ensam här, så julen blir mindre och mindre och mindre (J)

Ensamhet föder också rädsla, i synnerhet eftersom ensamheten ökar utsattheten (K). Efter hand som man fick egna vänner avtog kanske behovet av kontakter till andra emigranter och efter hand som man lärde sig engelska vidgades vänkretsen. En av informanterna uppger att utsikten att få en jämnårig vän i Sydafrika var ganska avgörande för beslutet att resa överhuvudtaget (M). Särskilt viktigt var det att hitta ett socialt sammanhang där man kände sig hemma. Detta underlättade och underlättades av språkinläringen. Flera informanter nämner en och samma person som hjälpte dem att snabbt lära sig engelska och finna sig tillrätta (A, L, M).

I sina relationer till de andra emigranterna framstår inte informanterna såsom personer som utformat sina liv på något unikt sätt. Ensamheten nämns som en svår upplevelse. Det gällde att så gott det gick anpassa sig. Detta lyckades man dock med, och det är informanterna omsorgsfulla med att förklara för mig. På det sättet framstår deras emigration som dels en normal komponent i ett liv som utvecklats enligt de kulturella mönster som informanterna format sin livsuppfattning i, dels också som en singular bedrift, då man övervunnit ensamhet och språksvårigheter och, trots allt kunnat finna sig tillrätta.

Ekonomi

Små och stora ekonomiska teman nämns förhållandevis ofta. I Finland rådde dåliga tider när man beslöt sig för att emigrera. Det var lockande att söka sig bort, man förväntade sig bättre förhållanden och bättre tider och bättre förtjänst (C, J). Men inte heller i Sydafrika var det alltid så ljust, förtjänsten var dålig och arbetslöshet rådde ibland också där (H, L, P). För emigranterna var själva penninghanteringen besvärlig i början (K) för att inte tala om hur svårt det var att handla mat utan att kunna engelska (B). En informant lärde sig rabbla en speciell ramsa för att kunna köpa bröd: "One white Baker's bread", som skulle skanderas enligt en viss rytm, som bidrog till att stärka minnet.

Informanterna talar också om sitt förhållande till pengar idag. En informant förklarar att själva emigrationen och den inkomst den givit numera möjliggör täta resor mellan Sydafrika och Finland, den lön motsvarande arbete i Finland hade gett skulle inte räcka till. Överhuvudtaget ligger det mycket nära till hands att i samband med pengar göra jämförelser mellan Finland och Sydafrika. I Finland är skolgång och grundutbildning gratis, så är det inte i Sydafrika (I). I Finland får man under vissa omständigheter folkpension, så inte i Sydafrika. Pensionen är

överhuvudtaget ett återkommande tema för sådana informanter som har den åldern att pensionen snart blir aktuell och en sådan ekonomisk och social status att en återflyttning alls kan diskuteras (A, B, L, O). Outtalat kalkylerar man med för- och nackdelarna med att ännu en gång byta miljö. Också skatterna i Finland relateras till dem i Sydafrika och man beundrar den finska socialhjälpens (A, C). Slutligen diskuterar man också den ekonomiska recessionen i Finland (J).

Genomgående förefaller det som om informanterna anser att deras val att resa gett dem en bättre ekonomi än den de hade haft om de hållits kvar i Finland. Att utvecklingen där har varit positiv och lett till ett gott pensions- och socialhjälpssystem kunde man inte förutse för många decennier sedan. Några informanter diskuterar möjligheten att dra nytta av det finska systemet trots att de är bosatta i Sydafrika och relaterar detta till deras finländska medborgarskap. Då detta visat sig ogörligt blev besvikelsen och irritationen något man talade om i intervjuerna.

Arbete

Arbetsamhet och arbetslust borgar för framgång. Bland sydafrikaemigranterna förefaller svårigheten att i Finland hitta ett lämpligt arbete, som på olika sätt fyllde de kriterier man ställt för ett gott liv, att ha varit ett av huvudskälen för utflyttning. Hemgården kunde vara för liten för att tillfredsställande föda ett antal vuxna män som dessutom skulle komma att skaffa sig familjer, detta framgår implicit (ex. B) och explicit (ex. F). Under tider av svår arbetslöshet i Finland var det många som flyttade (D, E, J). Det kunde i vissa fall räcka med att man for till Sverige, men när man blev medveten om vilka rika möjligheter som fanns i Sydafrika reste man vidare. Där kunde man till och med få arbete utan egentlig utbildning (C, E, N, P). Ett gott exempel på hur man både jämför villkoren i Finland och Sydafrika och långsamt skaffar sig den yrkeskunskap, som behövdes för att nå framgång i den nya miljön är följande (jfr dock Koivukangas 1998:61):

I: Jo, det var ju, efter två år gick det ju, började det ju gå bättre och bättre och bättre, jo. Sidu, först då jag kom hit så måste jag ju arbeta som en prentice, vad är prentice på svenska, vet du?

U: Jo, det är en sån där lärling

I: Lärling ja, murare, så jag fick ju bara två pund och en sexshilling i veckan, det var ju ingenting, man var ju van med mycket mera i Finland, så det var ju största felet där, så jag slutade som lärling, jag tror jag arbetade ungefär ett år och så for jag till det här bygget, och sa: "Jag är murare", men jag fick ju bara arbeta några veckor så gav de ju dig sparken, du vet, för du var ju för sakta, [skratt] så for jag till ett annat och så gjorde jag lika och så, det blev ju bättre varenda gång då

U: Ja, så du tränade opp dig

Ett bättre liv

I: Och till sist blev det bra [skratt], så jag har ju inga papper på det där att jag är murare (L)

Inte var det alltid lätt i Sydafrika heller. Förutom att man kunde bli arbetslös måste man vänja sig vid det fuktiga vädret (J) och de bristfälliga språkkunskaperna var verkligen besvärande (A, C, J). Med humor och tack vare tålamod från arbetskamraternas sida övervann man sina problem och lärde sig så småningom att tycka om sitt arbete (E, I). Med stolthet räknar några av informanterna upp skedena i sin karriär (J, L). Arbetet var också ett gott medel att komma in i det sydafrikanska sammanhanget och en god bot mot hemlängtan (I).

Informanterna diskuterar läget i Sydafrika idag och beskriver då sina pågående sysselsättningar eller oroar sig för den stora arbetslöshet som nu råder (ex. A, J, O) och svartmålar framtiden: ”Det blir väl samma sak som Zambia och Etiopien, att [...] folk behärskar inte och gör sitt jobb som de borde göra det och de har ingen erfarenhet av att jobba heller” (J).

I viss mån jämför man också med förhållandena i Finland, man känner till situationen där och konstaterar att man knappast skulle kunna få arbete i Finland för att man hunnit vara borta alltför länge (C). En annan informant talar om sina arbetsuppgifter i ungdomen: ”Höbärgning, korna, se till de gamla, städa” och påstår att de unga i dagens Sydafrika inte alls kan förstå att en ung människa måste arbeta så hårt förr i världen (A).

Av intervjuerna framgår det att arbete inte uppfattas bara som ett sätt att förtjäna sitt uppehälle utan också som ett sätt att ge sitt liv ett meningsfullt innehåll. Ett tillfredsställande arbete i Finland upplevdes som en bristvara. Detta kan sägas ha spelat en roll när informanterna fattade sitt beslut att resa. I sitt tal om arbetet och om hur de löst problemen med bristande utbildning och arbetslöshet visar informanterna inte bara hur de anpassat sig till villkoren på den sydafrikanska arbetsmarknaden utan också att de klarat av de krav livet ställt på dem. Så framställer de sig själva i en positiv dager.

Bostaden

Också bostaden ägnas intresse i intervjuerna. Igen refererar man till förhållandena i Finland. Det sägs ha varit svårt att lämna sitt eget hus när man emigrerade (K), man berättar om hur inventarierna auktionerades ut när familjen reste (A). Man tog knappast någonting med sig, i en av släkterna berättas det hur familjens överhuvud uppmanades att bara ta hatten på huvudet och ge sig iväg (G, P). En familj på två vuxna och fyra barn anlände till Sydafrika med tre resväskor och en trunk (K), en del lånade möbler till sitt första hem (G, P), andra hade möjlighet att ta med några egna möbler (B). Till att börja med delade man ofta bostad med släktingar (ex. A, L), men efter hand som språkkunskaperna ökade och man fick

arbete och inkomster kunde man också skaffa sig både bostad och bohag (N). Sällan talar man om var denna första stadigvarande bostad var placerad, men när jag senare blev förd på rundtur till de viktiga platserna i informanternas liv glömdes man inte bort att visa mig var familjen först hade bott.

Eftersom många av informanterna arbetade in om byggnadsbranschen har modellen varit att man byggt sig ett hus, eller renoverat ett hus, flyttat in där, sålt eller hyrt ut det och flyttat in i ett nytt hus som man byggt eller renoverat. Detta har ofta upprepats flera gånger (B, C, D, E). Att ha möjlighet att skaffa sig ett större hus uppfattades som en framgång och ett tecken på att man verkligen hörde hemma i Sydafrika:

- I: [...] och till sist köpte vi, min pappa köpte sitt första hus i en förstad som hette NN och det var något mycket, mycket spännande för vår familj, det var vår första bit jord, det var vår eget och alla kappades vi om att få det fint och i ordning, det var en mycket spännande tid och jag tror att från och med den tiden blev allt hemskt bra (N).

Ett par informanter berättar om hur tryggt de upplevde sitt hem (G, P). En emigrantfamilj måste genomgå stora förändringar med avsked från släkt och vänner, acklimatisering i vardagslivet, på arbetsplats och i skola, språkinläring, för att ge några exempel. Detta kunde upprepas flera gånger beroende på hur ofta familjen emigrerade. Dessa stora förändringar ställde inte till med någon skada, för hemmet var ändå tryggt:

- I: Jag tror att det var hemskt positivt. Jag tror att man lär sig mycket, att jag måste säga, att jag ångrar inte, jag är glad att de gjorde det [emigrerade], att de var faktiskt så modiga att de orkade göra det, att vi sen, ja, och det konstiga var, att jag tror att, för att vårt hem var så tryggt, vi hann aldrig nå, de borde ha haft problem med oss

U: Det borde de [skratt]

- I: De borde, för att hela tiden när man var ung och man var i fel ålder som tonåring, allting, att bli uttryckt hit och ryckt dit och in och ut och ingenting hände. "Aha, så gör vi, aj, ja bra", så fortsatte jag precis samma dag, nästa dag i skola [i den nya miljön], absolut, vi, vi fick inte någon sådan där anpassningsträning, att de visste inte att det fanns någon psykologi eller någonting och ingen av oss förstod att vi har nånting som kunde vara, man var försiktig med, ingenting sånt, utan att det var en vanlig dag och "vi ses sen när ni kommer tillbaka från skolan så kommer ni hit" och det, ja, det var nu bra, det var inga problem, ingen sa att: "Ne, idag mår inte jag bra", utan varje dag var vi i skolan

U: Så gick ni till skolan

Ett bättre liv

- I: Ja, att det var helt normalt och vi, vi var antagligen hemskt anpassningsbara [skratt]
U: Jåå, antagligen
I: Och, och helt trygga tror jag nu när jag ser hur det var, eftersom det inte gjorde någon skillnad, ingenting (G)

Bostaden och hemmet är naturligtvis viktiga i en människas liv. Att få flytta in i något eget även om det är en hyrd lägenhet betyder att man dels lyckats skaffa sig tillräckligt med pengar för att betala för sig, dels att man lyckats rota sig åtminstone för en tid. Det har blivit ordning i livet.

Naturen

För många av informanterna var deras första intryck av Sydafrika förknippade med vädret. I synnerhet den fuktiga värmen kommer här på tal. Den kändes som ett vått täcke, man blev helt chockerad av den, man undrade hur det skulle gå att arbeta i den. I efterhand kan man också konstatera att klimatväxlingen inte beredde några större problem (C, D, I, J, N, O). Naturens skönhet poängteras likaså (B, C, F, L). Någon förliknar landskapet rentav vid ett paradiset:

- U: Nej, jag menar alltså, vad var det första du märkte här?
I: Åh, det var ju vackert, det var som paradiset.
U: Var det så?
I: Ja, [skratt] det var som paradiset, första gången när vi körde från Durban ner till Scottsburgh på de här gamla vägarna, det var ju som om man skulle ha kört i ett paradiset [skratt], men man lever ju inte på utsikt (L)

En informant berättar hur det i Finland är ruskigt och kallt i december och hur därför kontrasten till vädret i Sydafrika vid den tiden, det är högsommar där, blev extra stor (B). Någon tyckte också att man borde kunna ta värmen från Sydafrika och placera den i Finland, för det kunde nog tänkas att det fanns fördelar med vädret och naturen där också (B, E). I synnerhet framhävs den finska sommaren, med liljekonvaljer, tallar och bärplockning, men också vintern med köld och rimgrost nämns, liksom förresten årstidsväxlingarna som sådana är något man ibland säger sig sakna (A, C, E, J, M, N). I kontrast till detta nämns dock att det eländiga finska klimatet var ett effektivt profylaktiskt medel mot hemlängtan (J). Under ett av samtalen förundrade sig informanten över att som barn inte ha lagt märke till olikheterna i vädret i de två länderna (A).

På tal om väder och natur visar informanterna hur de uppfattat olikheterna mellan finska och sydafrikanska förhållanden som sinnesförmimmelser. Deras upplevelser och känslor av skönhet, köld och värme framhävs tydligt och de är

förhållandevis centrala i samtalen, både inom och utanför intervjuerna. Detta tema kan vara konstant i emigrantintervjuer, men kan givetvis också vara framkallat av att jag besökte Sydafrika just precis under den varmaste och fuktigaste tiden och att vädret därför blev ett ofta återkommande samtalsämne. Att jag dessutom var utlänning som också skulle få se allt det vackra Sydafrika hade att erbjuda öppnade naturligtvis för samtal om naturscenerier. Huvudsaken är dock för mig att i min analys av materialet framhålla att sinnesförmimmelser och känsloupplevelser spelar en roll i intervjuerna. De anses inte vara olämpliga som samtalsämne ens bland de manliga informanterna.

De svarta och indierna

Ett ofta återkommande tema både i intervjuerna och i samtalen utanför dem är relationen till de svarta i Sydafrika. Det var inte nödvändigtvis där man för första gången kom i kontakt med människor med annan hudfärg. Söndagsskolan och missionsarbetet i Finland nämns som kanaler för kännedom om de svartas levnadsvillkor (M), och en informant berättar utanför intervjun dramatiskt om sitt första förskräckande möte med en svart man i London (K). Flera familjer anställde svart tjänstefolk (ex. B, F), man kunde utöva välgörenhet mot dem (B), man var också tvungen att i någon mån lära sig zulu om man hade anställt svarta i sitt företag (J).

När jag gjorde mitt fältarbete var apartheidtiden förbi, detta bedömdes i princip som en positiv utveckling (G). Närmare samtal gav emellertid vid handen att den positiva inställningen inte alltid var en generell etiskt underbyggd livshållning, utan snarare hade praktiska förtecken. Den kunde följaktligen bero på att man numera lättare kunde resa utomlands med sydafrikanskt pass sedan bojkotten mot landet hävts (B, C). En rätt stark misstro mot de svarta kunde skönjas, någon var rentav rädd för dem (A, C, K). Utanför intervjun framhävde ett par informanter hur bra det hade varit under apartheidtiden då alla svarta förpassades från stadscentrum vid ett visst klockslag på kvällen – som kontrast till dagens Sydafrika där sådana bestämmelser inte längre gäller.

Man förfasade sig över slummen, som huvudsakligen ansågs vara befolkad med svarta och som breder ut sig praktiskt taget var som helst och som inverkar negativt på priserna på husen i närheten. Man sade sig inte kunna lita på de svarta, man konstaterade med en viss lättnad att det lyckligtvis finns vita som ställer sig bakom de svarta och ger dem stöd. Man ondgjorde sig över att skatterna blivit högre och skyllde detta på att de svarta inte har råd att betala sin andel och på den svarta regeringen. Man diskuterade om något hade kunnat göras för att undvika denna situation och pekade på att utbildningen av de svarta varit alltför torftig (A, B, C, J). Det mycket komplicerade förhållandet framgår av följande citat:

Ett bättre liv

- I: Jag tyckte det [Sydafrika] var vackert, faktiskt, jag tyckte det var vackert, fast rasförhållandena var förbryllande för mig. Jag var ibland upprörd, jag förstod den inte, relationen mellan de svarta och de vita, men konstigt nog blir man van vid det väldigt fort när man är vit. Och för att man är på vinnarsidan, och man, hur ska jag säga, man blir van vid det fort och man tycker till och med om det, det är ett faktum, fast det tog lång tid, det störde mig, det var inte rätt, det var inte rätt, jag kände att, vad man än hade för religiös bakgrund eller uppfostran så var det inte rätt, det var inte rätt, jag måste säga att det inte var behagligt många gånger. Inte så att jag skulle ha tyckt om att bo med någon svart, nej, nej, för vi är olika, men så som de behandlades, jag tyckte det var upprörande (D)

Indierna uttalar man sig mera sällan om. I Durban bor idag den största populationen indier utanför Indien. De både accepteras (B) och betraktas med misstänksamhet (K). Utanför intervjuerna berättade flera informanter om hur indierna lyckats så väl i Sydafrika för att de hållit ihop inom släkt och familj, för att de backat upp varandra, varit oerhört arbetsamma och är goda affärsmän. *Affirmative action*, åtgärder som strävar till att på alla sätt, också beträffande hudfärgen, skapa jämlikhet på arbetsplatserna, diskuteras endast på uppmaning av oss utifrån och mest utanför intervjuerna. Detsamma gäller de svårigheter unga vita män har när det gäller att få en anställning, vilket i sin tur har lett till att emigrationen från Sydafrika idag har ökat betydligt.

I samtal om människor med annan hudfärg än informanternas kan man se en tydlig vilja att dra gränser mellan "oss" och "dem". Oberoende av om man erkänner rädsla eller inte är skillnaden mellan finlandssvenska emigranter och svarta eller färgade sydafrikaner mycket stor. Uttalandena understryker detta, man inringar på detta sätt sin egen del av världen. De som inte är vita är perifera.

Kriminalitet och oroligheter

På grund av de stora samhällsomvälvningarna kunde man tänka sig att ängslan och rädsla var ett ofta förekommande tema. Samhället sägs vara oroligt (O) och ofta utanför intervjuerna fick jag veta om olika överfall och mord som skett i närheten och hos vänner och bekanta. Någon nämner hur bilar rånas och förs bort. En informant berättar om och visar exempel på hur hon brukar skälla som en hund för att skrämja bort okända och ovälkomna besökare. Rädslan för inkräktare får en informant att byta bostad (K). Flera av dessa fall är säkert autentiska, men det kunde inte minst för en folklorist vara intressant att se efter hur rädslan aktiverar folklorens mekanismer genom ryktesspridning och överdrifter och påverkar beteendet. Förvånansvärt sällan tas dock rädslan och kriminaliteten upp i själva intervjuerna, fastän det annars är ett ständigt återkommande ämne för samtal.

I övrigt nämns rädsla i helt andra sammanhang. Man förstår inte själv hur man huvudstupa vågat lämna sin hemby för att resa ända till Sydafrika. Man säger sig ha varit rädd för själva resan, för man ville inte underkasta sig linjedopet vid ekvatorn (M, N). En informant menar att rädslan är helt obefogad (B). Endast en informant med ansvar för småbarn menar att Finland nog kunde vara ett tryggare alternativ (I).

Rädslan är en känsla som bidrar till att indela och kategorisera delarna av världen. Den man är rädd för hör inte hemma i samma kategori som man själv, det man är rädd för är främmande. Man är själv annorlunda. I själva verket, men outtalat, anser man sig själv vara "normal" i förhållande till det onormala, det farliga. Genom att tala om rädsla framhäver man sin egen ståndpunkt. När man lyckas övervinna sin rädsla vidgar man sin värld och inlemmar nya delar i den. Då framhäver man också sig själv.

Relationen till Finland

Samtliga informanter har besökt Finland en eller flera gånger sedan de emigrerade. Så länge det finns släktingar och vänner kvar håller man en någorlunda regelbunden kontakt, även om den kan inskränka sig till julhälsningar. Man berättar om sina resor till Finland, man berättar att nya emigranter lockades till Sydafrika av besökare i det gamla hemlandet, man berättar också att det varit svårt att lämna anhöriga både i Sydafrika och Finland när man reste från det ena landet till det andra. Ofta stannade man i Finland på ett besök i flera veckor, vilket också gjorde skilsmässan från de närmaste i Sydafrika ansträngande. Resan är dyr, därför anser man ofta att en hel familj inte kan resa tillsammans (B, C, E, H, K, M). Också besök från Finland nämns (B, J), men det sker oftast utanför intervjuerna. Post, telefon och telegram är viktiga kontakter och breven från Finland är dyrbara (A, B, H, I).

För en del informanter är Finland så gott som okänt i snäv bemärkelse. Detta gäller i synnerhet dem som var mycket unga då familjerna reste. En informant säger sig knappast ha varit utanför hemkommunens hank och stör innan upprottet skedde, så allt prat om det vackra finländska landskapet och alla sjöarna ger ingen genklang. Andra informanter beklagar att föräldrarna inte oftare talat om landet (A, F, H).

Intrycket av Finland varierar rätt så kraftigt. Det sägs vara härligt att resa dit (A), det sägs stå för modernitet i synnerhet i design och heminredning (A, G, N), det anses ha utvecklats sedan 1950-talet (C). Landet framställs emellertid också som efterblivet, eftersom man ansåg att där på 1950-talet inte fanns lämpliga utbildningsmöjligheter för den som inte ville ägna sig åt jordbruk, och eftersom allt arbete på jordbruket var oskäligt ansträngande. Idag hävdar man att inga föränd-

Ett bättre liv

ringar egentligen heller har skett och att allt verkar så smått jämfört med Sydafrika (J, M, L):

I: [...] men när jag reste hem igen, så var det inte detsamma. Vägen var liten, som var så stor när jag var där och den å, det är en å, det är inte en älv, den var så smal [skratt], jag hade ju väntat att den skulle vara mycket större än den var och vägen så liten och så smal, allting var så mycket mindre än det var i min, har du hört det förr?

U: Nee

I: Har du inte, är det sant? Allting var så litet [skratt] (M)

Landet och i synnerhet Helsingfors uppfattas av någon som ovänligt, vissa informanter kan omöjligt tänka sig att bo i Finland, andra drömmer om en pensionärstillvaro där och längtar dit från Sydafrika, men också *vice versa* (A, D, E, K, L).

Det förekommer även föreställningar om finnarna i materialet. Å ena sidan hänvisar man till den allmänna föreställningen om den tyste och introverte finnen. Hans tigande sägs göra att personer med ett mera livligt temperament vantrivs i deras sällskap. Samtidigt visar en av informanterna stolthet och glädje över sin ena son eftersom han kan uppfattas som ”finnen i familjen” (A, F). En annan menar att det är utomordentligt viktigt för varje finländare att resa ut i världen, lära sig att ta sig fram, lära sig språk och lära sig att vara öppnare inför sina medmänniskor (I). Å andra sidan påträffas också föreställningen om den pålitlige finnen (E, J). Finnarna sägs vara hårda och ihärdiga, fast det sägs ha varit mera utpräglat förr i världen (J).

Under kriget, menar en informant, visade det sig att finnarna var opålitligare och fegare än finlandssvenskarna:

I: Därför så tycker inte jag om då finnarna skäller på svenskarna, men det var nog svenskarna som stoppade ryssarna

U: Aj, var det så?

I: 61:an och 13 stoppade ryssarna [...] men finnarna sprang. Då vi kom, vi blev ju flyttade, enda gången som vi låg i vila så fick vi bryta opp och fara, vi for till Karelska Näset, jag var annars på Svirfronten

U: Just så, usch, det var en hemsk front

I: Men då vi kom dit så kom finnarna springande, de hade lämnat Viborg då redan och allting, så översten vår, Marttinen, jag vet inte om ni har hört det namnet, han ropade nog åt dem att: ”Skulle ni vara mina pojkar så skulle jag skjuta varenda en utav er.”

U: Jaså, jaha

I: Men där stoppa han, han, och där stod vi

U: Jo, och så vände det hela

I: Men sen fick vi ju dra oss tillbaka ännu längre än då efter krisen (C)

Det är också kriget som lett till att någon känner en ständig rädsla för vad ryssarna skall hitta på, emigrerar till Sydafrika men kanske ändå helst hade velat stanna i Finland (G, N).

Förhållandet till Finland och det finska är således ambivalent. Dels understryker man sina goda förbindelser till landet och man poängterar vilken utvecklingen varit där, man har ingenting emot att identifieras som finländare. Dels är åsikterna diametrala, Finland är ingenting att beundra, finnarna har inga goda egenskaper. I det senare fallet ser vi igen gränsdragningen mellan "oss" och "dem", i det förra kan man kanske skönja en viss önskan om samhörighet. I båda fallen har den enskilda informanten fattat en personlig ståndpunkt om var han hör hemma.

Maten

Maten nämns ofta när man vill framkalla bilden av Finland. Många informanter uppger sig försöka hålla kvar finländsk tradition i synnerhet i julmaten. Man nämner främst soppan på torkad frukt och risgrynsgröten, men även andra rätter, främst bakverk, som man gärna ser på sitt julbord. Till och med lutfisk kan det gå att hitta i Durban (A, B, D, F, K, M, N). Maten anknyter alltså till Finland, man vill hålla en förbindelse kvar på detta sätt. Maten kan också introducera det exotiska:

I: [...] men min far hade de där härliga druvorna i kylskåpet, en hel låda full, och de var så ljuvliga, och jag tänkte: "Åh, dethär är underbart", jag kunde bara inte sluta äta de där druvorna [skratt], för vi hade aldrig fått något sådant förut (A)

I en familj åt man jordgubbar till jul i sådan utsträckning att barnen blev sjuka (B), i andra sammanhang får curryrätter och chutney representera Sydafrika i Finland. I vardagslag förefaller det dock som om de äldre immigranterna gärna höll sig till husmanskost lik den man ätit i Finland (C, K), att hålla fast vid den sägs inte vara svårt om man vuxit upp under krigets kalla stjärnor med det enkla kosthåll som då rådde (M). Wienerbröd och knäckebröd kan man längta efter i Sydafrika (N) och bjuder man finländare till fest kan man be dem komma till knytka med finländska maträtter (G).

Mat skapar sammanhållning och identitet. Man visar med sin inställning till mat att man fortfarande är finländare i Sydafrika (jfr Raspa 1984:185f). I Finland signalerar man med sydafrikanska kryddor och sina berättelser om ovanliga maträtter att man varit med om mycket som inte andra delar. Genom att hänvisa till mat positionerar man sig själv i relation till andra.

Julen

Julen kommer ofta på tal i samband med maten. Man försöker upprätthålla traditionen att fira jul den 24 december, inte först på juldagen som bruket är i anglosaxiska länder (A, E, M). Man talar om hur man deltagit i julkyrkan, vilket skapade samhörighet, hur man sjöng finlandssvenska julsånger (ex. A, N) och hur jul-tomten kom (A, N). Julen är i Sydafrika som i Finland en tid för familjen, därför talar man om hur man saknar sin stora släkt i Finland (N), hur man ringer till Finland. I värsta fall firar man julen ensam. Man bedömer den sydafrikanska julen som inte har samma framträdande plats i samhället som i Finland och kallar den en "bortskämd jul" (J). Med det menas att julen blivit förstörd, skämd.

Genom att fira jul på annat datum än folk gör mest i Sydafrika visar man igen sin egen särart, detsamma gäller valet av julmat. Också genom detta drar informanterna gränser mellan "oss" och "dem", man visar att man snarare hör ihop med andra finländare, också med sina släktingar i Finland, snarare än med sydafrikaner i gemen, fastän man utanför julen gör vad man kan för att integreras (jfr Jaakkola 1977:271ff).

Språket

Det faktum att emigrationen medförde att man måste lära sig ett helt nytt språk behandlas ofta i intervjuerna. Detta tema blev inte ofta föremål för behandling i samtalen utanför intervjuerna. Några få informanter anser sig inte ha haft betydande problem med språkbytet. En reste iväg så huvudstupa att alla tankar på det främmande språket trängdes undan. En lärde sig det som barn under skolåldern, medan brodern däremot under hela sitt liv hade svårigheter att uttala *th*-ljudet rätt, för att han egentligen hade hunnit bli för gammal för en effektiv språkinläring. Det tog en informant tre månader att lära sig engelska tillräckligt väl för att kunna hålla ett arbete (F, M).

För de flesta var engelskan ett större eller mindre problem, den var nödvändig att kunna, man klarade sig ju inte utan den. Det var som att bli kastad ut på djupt vatten, d.v.s. det fanns inget alternativ till att lära sig den (A, D, F, J, L, O, P). Innan man kunde språket kunde det uppstå missförstånd och här har informanterna några självförlöjligande berättelser att presentera. En missuppfattade till exempel "How old are you", och svarade "How do you do?" (A). En annan berättar målande om sin frustration över att inte förstå:

- I: Jo. Du kan ju föreställa dig, du kan ju ha jul ensam, det finns inte en person som du, ha jul ensam nånstans. Du kan tänka dig resten.
U: Jag kan tänka mig det, nog.

B: Och folk har roligt [...] och börjar komma och tala med dig, men du kan inte tala med dem för du kan inte tala engelska. Så du blir arg när de kommer och vill resonera med dig. Jo (J)

Sätten att lära engelska sig är *legio*. Ingen informant talar om några kurser i engelska, inläringen fick man klara av själv så gott det gick i praktiken. Engelskan var absolut nödvändig, den behövdes redan på resan från Finland till Afrika, den behövdes i utbildningen (A), den behövdes för att man skulle kunna handla det nödvändigaste. Man var beroende av make, barn, svärföräldrar eller andra emigranter tills man hade lärt sig engelska, några har dragit nytta av att deras barn och barnbarn systematiskt lärt sig engelska i skolan och följt med i läxläsningen (A, B, K, O, P). Engelskan behövdes givetvis också i arbetet, men ibland var det just där man fick den bästa undervisningen också (J, C). Slutligen behövdes engelskan även i sällskapslivet (B, I). En informant berättar uppbragt om en emigrant som blivit tillsagd att i ett större sällskap skratta när andra skrattade utan att egentligen förstå vad samtalet rörde sig om. En sådan undergivenhet ansåg informanten vara omöjlig att acceptera.

Processen var långdragen, engelskan har kommit sakta och av sig själv, informanterna är inte själva riktigt medvetna om hur det gått till. I början tänkte man på svenska och svarade på engelska (J), men när man väl lärt sig språket prioriterar man det högt i sitt liv. En informant kallar det rentav sitt nya liv (K). Att kunna engelska väl uppges också vara ett gott botemedel mot hemlängtan (A).

Övergången från svenskan till engelskan förefaller att ha gått förhållandevis lätt bland dem som var barn, som gick i skolan och där lärde sig språket, men dessutom säger man sig ha lämnat svenskan när man fick sina pojk- respektive flickvänner och med tiden bildade en ny familj. Inte ens släktingar som i sin ungdom talat svenska med varandra har hållit fast vid detta längre efter att den första familjen skingrats (A, G). Övergången har i vissa fall varit total och därför finner informanterna ibland det lättare att läsa engelska och uttrycka sig på det språket i officiella sammanhang. Man kan ibland svenska bara för vissa intima och med hemmets sfär förknippade behov (D, G, K, N). Engelskan kan också för någon informant få en så framskjuten plats att vederbörande i Finland, utan att veta om det, talat detta språk och naturligtvis inte blivit förstådd (K).

Dialekten finns fortfarande kvar hos flera av informanterna, den var ju deras första språk. I vissa fall har man behållit svenskan som hemspråk, men detta gäller bara då båda föräldrarna kommit som immigranter från Finland och talat svenska (A, B), eller då nyanlända finländares närvaro väckt detta behov. De nya immigranterna inhystes ofta i finländska familjer och så lärde sig de barn i värdfamiljerna som redan mest talade engelska att först bättre förstå och senare också tala svenska tack vare de inneboende gästerna (E). För flera informanter förefaller det att vara något av ett problem att deras barn inte förstår svenska (G, L, N). Så länge

Ett bättre liv

den norska kyrkan i Durban en gång per månad arrangerade gudstjänster på svenska sägs också detta ha varit ett sätt att upprätthålla språkkunskaperna (B, G).

Även andra språk än svenska och engelska nämns i intervjuerna, men mycket sällan. Afrikaans omtalas bara utanför intervjuerna. I själva verket är engelskan det viktigaste språket i KwaZulu-Natal. Finskan nämns heller inte ofta, den förefaller inte att spela någon roll i emigranternas liv. En informant hade haft en finsk mor. Det verkar som om förhållandet till finskan var oproblematiskt. Så nämner man inte ofta kontakter med finskspråkiga immigranter. Kanske förhållandet inte ens var ansträngt när emigranterna reste sin väg från Finland, finskan blev obligatorisk i den finlandssvenska folkskolan först i medlet av 1950-talet, då de flesta redan gett sig av. Man måste i Sydafrika också lära sig de svartas språk för att kunna anställa dem (F, J, K). En informant tillmäter språkkunskaper en mycket stor betydelse (I).

De flesta informanterna har dock försökt assimileras så snabbt som möjligt och så effektivt som möjligt. Den finlandssvenska språkisolationismen i förhållande till finskan ser man ingenting av, det verkar i detta fall, då engelskan är det språk man måste kunna för att klara sig, som om svenskan inte är någon särskilt stark identitetsmarkör. Detta är intressant med tanke på att språket brukar räknas som en sådan (Lange & Westin 1981:324ff). Samtidigt kan man motsatt hävda att språket ändå är en identitetsmarkör, för informanterna har strävat till goda kunskaper i engelska för att räknas som sydafrikaner.

När informanterna talar om hur de lärt sig engelska berättar de kanske på sätt och vis om en identitetsförändring eller i varje fall om ett "identitetstillägg". I varje fall framhävs behovet av kunskaper i engelska och jag förstår att den som lärt sig det språket anser sig ha lyckats med någonting avgörande i en emigrants liv.

Sjukdom och död

Sjukdom och död är återkommande teman. Det förefaller som om dessa svåra upplevelser skulle generera hemlängtan. När ett barn föds handikappat längtar man efter sina egna anhöriga att gråta med (M). Efter den ena makens död längtar den andra till Finland (B), man sänder den dödes aska till Finland för att denne alltid hade velat återse sitt fädernesland men aldrig hunnit realisera sin dröm (F). Man åker till Finland för att begrava sina föräldrar (J), och är ledsen om det inte går att förverkliga (M). Makens död leder till ensamhet (K). Samtalet i denna intervju föregås av ett annat samtal utanför intervjun från juli 1997, alltså ett halvår tidigare, där informanten livligt berättat om hur läkaren i Finland förutspått informantens make ett tjugo år längre liv om familjen kunde flytta till varmare trakter. I intervjun finns sorgen över döden och ensamheten, men samtidigt tror jag mig kunna spåra en liten triumf i det faktum att maken tack vare emigrationen,

som ju är ett personligt offer av alla medlemmarna i familjen, överlevde ytterligare tjugo år. Doktors förutsägelse kom inte på skam för att familjen gjort honom till viljes och bytt klimat.

U: Du fick hålla honom tjugo år till, att ni kom hit den tjugonde maj

I: Ja, vi kom hit den tjugonde maj 1951 och vi tog honom till sjukhuset åttonde maj 1971, så var han tjugo år, så när vi var i bilen, min svärson och min äldsta dotter, så pappa [maken] och jag satt bak i och pappa sa till mig: "Mamma, minns du vad doktorn sa?" Så jag sa: "Jaa!" Hon [dottern] sa: "Ja, mamma och pappa, jag minns också vad han sa, att tjugo år, idag är det tjugo år." Vi var till sjukhuset och vi kom hem men det var en lördag vi förde dit honom, på söndagen for vi och såg till honom. Jag visste inte, men mina båda svärsöner, min yngsta dotters man, de visste att han var, att min gubbe, var, vad säger du, han var döende (K)

En informant berättar vidare, utan kommentarer, att sonens födelse och faderns död sammanfaller i tid (O). Jag gör mig eventuellt skyldig till en överinterpretation när jag tolkar denna kommentar som en utsaga om ett meningsfullt sammanträffande.

Sjukdom och död är personliga upplevelser, man delar dem på sätt och vis med andra men den innersta smärtan och saknaden är vars och ens personliga sinnesförmimmelser. Dessa upplevelser avgränsar den enskilda individen från alla andra. I dessa intervjuer talas också om hur man ensam måste kämpa mot bekymren över barnens sjukdom. Inte ens barnens far anses kunna ge något stöd, en man syns inte förstå sig på sådant. Ensam säger man sig ha klarat sig över kriserna in i en ny livsform. Här behandlas en annan sorts ensamhet än den man refererar till som icke-språkkunnig nykomling. När det gäller sjukdom och död är ensamhets-känslan obevlig, det finns inga andra botemedel än väntan. Informanterna visar i intervjuerna att de genomlidit också detta svåra, och det skedde av deras egen kraft.

Emigrationen som äventyr

Att karaktärisera emigrationen som ett äventyr eller en upplevelse är inte ovanligt. Äventyrslystnaden fick en att ge sig av (M), man ville bege sig ut i världen och se framåt (D). När man efteråt försöker förklara för sig själv varför man reste kan man säga: "Jag antar att jag tyckte att det var ett äventyr" (E), man ser tillbaka på miljöombytet som ett äventyr eller en stor upplevelse (A, B, D, M). En av informanterna säger anspråkslöst: "Nog var det ju lite ombyte" (C).

Också här har vi att göra med att man uttrycker en känsla. Man vill kanske förmedla att man var exklusiv på något vis som i hemtrakterna kunde tänka i sådana banor, det var inte pengar man var ute efter, utan en stark upplevelse.

Ett bättre liv

Övriga teman

Utöver dessa allmänt omnämnda teman talar informanterna enstaka gånger om rikedomerna i att tillhöra dubbla kulturer (E, H), om att skaffa sig utbildning (A, C, E, F, L, N), om namnskicket i familjen (A, E, N) och om fenomen som är aktuella i sydafrikansk politik. De tre förstnämnda temana hänger samman med människans önskan om att skaffa sig en personlig identitet och vara annorlunda än de flesta andra. Hon vill ju å ena sidan passa in i ett större sammanhang, men å den andra vill hon bli sedd som en unik person.

Icke-spontana teman

De icke-spontana temana aktualiserades i samband med frågor som jag ställde till alla informanter. De ansåg jag hade på dessa var att de skulle berätta om beslutet att emigrera. Detta är i varje enskilt fall mycket personligt. Hänsyn till informanternas integritet får här gå före det forskningsmässiga kravet på detaljerade källhänvisningar.

Beslutet att emigrera

Motiven för resan varierade mellan ekonomiska och känslomässiga skäl. De formulerades mestadels som en önskan om att man skulle få arbete, som en strävan efter att kunna ge utlopp för sin arbetslust och få tillräcklig ersättning för sin insats. Man ansåg att i Finland var ansträngningarna inom arbetslivet för hårda för den lön man fick, eller också fanns det alls inget arbete att få. De gårdar emigranterna kom från var för små för att försörja många familjer. I många fall gavs inget val när familjens överhuvud hade fattat sitt beslut.

Kärleken till någon som rest eller stod i beråd att resa var en annan orsak. Ibland ville man också komma undan kärleksbekymmer. Vidare kunde äventyrslystnad spåras i informanternas skäl att resa. Hembygden hade blivit för trång, utbildningsmöjligheterna var begränsade. I några fall kunde man också se att beslutet att emigrera hade föregåtts av konflikter med äldre generationer. I något enstaka fall bidrog en ovilja att avtjäna vämplikten i Finland till att man inte återvände dit. Man måste också räkna med att en del motiv kan vara dolda eller att informanterna ansett sig ha rätt att behålla dem för sig.

Fastän man här kan se olika skäl till emigration kan man också konstatera att de allesammans byggs över en vilja till ett självständigt val och ett självständigt liv. Man ville uppnå något annat än de flesta andra, man ville något bättre.

Förväntningar på Afrika

Min fråga om vilka förkunskaper om och förväntningar på Afrika informanterna hade besvarades huvudsakligen med huvudskakningar:

- I: Jaa, det, jag vet nu inte om jag hade egentligen några förväntningar, för att jag visste ju egentligen inte alls vad jag skulle komma till om man tänker på arbetslivet, för att det finns ju egentligen inga likheter inom byggnadsbranschen i Sydafrika och Finland, det är ju liksom som natt och dag, rena motsatsen, att jag måste säga att jag hade nog inte egentligen några förväntningar, att jag skulle ta det då liksom dag för dag och se då om jag trivs med det, och därför tog jag då bara eller fick ju bara sex månader då för att se om jag trivs där eller om jag vill komma tillbaka. Men att det enda som jag nu visste att jag kunde förvänta mig, det var en varm dag och varma nätter och tungt åtminstone på sommarn, men att jag trivs i värme, så att jag tyckte inte att det var någonting, något hinder eller någonting så att jag tog det riktigt sådär, OK, han [en släkting] hade ju berättat en hel del, förstås, om Sydafrika och hur det går till där, men att det var nog liksom svårt att föreställa sig den där riktiga bilden på vad han har berättat, att jag insåg nog då efter en tre, fyra eller den där första sexmånadersperioden vad det verkligen var, själva livet och arbetsmiljön där nere. Att, den är som den är där, den är speciell men att intressant, jo

De flesta hade praktiskt taget inga förkunskaper, förutom det lilla man hade hört av andra emigranter. Detta stämmer inte överens med den betydelse man säger att andra emigranter haft i att övertala informanterna att resa. Tydligt har min fråga om detta tema i allmänhet inte fått informanterna att associera till samröret med andra som rest tidigare. Om en äldre emigrant berättade man dock att han som yngling läst en bok om Sydafrika, en bok som kommit att få stort inflytande på honom. Den hade senare stått modell för hans förväntningar i synnerhet på boernas leverne (Gyllander 1952). En informant sade sig ha vetat att man måste kunna engelska i Afrika och att där bodde många svarta. Några sade sig ha hört att landet var vackert. En enda informant nämner något om apartheidpolitiken i detta sammanhang. Några sade sig ha blivit överraskade över hur välutvecklat Sydafrika visade sig vara, de hade förväntat sig vilda djur på gatorna, långa sandstränder, djungel och en hade varit övertygad om att hon med tiden skulle komma att gifta sig med en negerkung. Här torde Astrid Lindgrens böcker om Pippi Långstrump ha haft inflytande på fantasierna liksom också söndagsskoltidningarnas bilder av zuluhyddor tycks ha påverkat föreställningarna om den sydafrikanska bildningsnivån. Överlag förefaller det som om man gav sig iväg på vinst och förlust med hågen inställd på att arbeta. Det är i varje fall så man uttrycker sig i intervjuerna flera tiotals år efter emigrationen.

Min fråga om det första intrycket av Afrika besvarades till allra största delen med uttalanden om vädret. I första hand nämner man värmen och den fuktiga luften, men någon berättar också hur man råkade ut för ett skyfall när man steg i land i Sydafrika. För en informant var de goda druvorna det första minnet, för en

Ett bättre liv

annan systemens stora rädsla för de svarta, på någon annan har Kapstaden, ofta den första anhalten i det nya landet, gjort ett outplånligt intryck. Skönheten i landskapet nämns, rasförhållandena hör också till de första intrycken. En informant var mycket tveksam till att stanna kvar med tanke på alla de nya kunskaper som behövdes, det skulle ju komma att bli ett helt nytt liv. En annan blev glad över alla släktingar och vänner som stod på stranden i Durban för att välkomna gäster från Finland och över att få vandra längs den livliga stranden utanför Durban om kvällen. Några informanter nämner som sina första intryck att Sydafrika gjorde ett gammalmodigt intryck både beträffande kläd- och heminredningsdesign och skolsystem.

Resan

Sjäva resan var inget tema informanterna tog upp självmant. Ofta blev de litet överraskade när jag bad dem berätta om den. Någon beskriver dramatiskt hur bilen på vägen genom Finland fick ett par punkteringar, någon annan nämner de seder som genomfördes när båten gick över ekvatorn, men de flesta räknar bara kort upp vilka enskilda sträckor resan bestod av. En del åkte båt, och då kunde sjösjukan bli besvärlig. Någon hade svårt för att klara sig i London på grund av språksvårigheterna, men fick hjälp. Andra flög. Också då kunde några missöden inträffa så att man hamnade fel. Under de långa båtresorna handarbetade man eller läste, barnen lekte med andra barn även om man inte förstod varandras språk, man umgicks med medpassagerarna.

Hemlängtan

På min fråga om informanterna haft hemlängtan blev svaren varierande. En del medgav det inte, de sade sig aldrig någonsin ha längtat hem. Detta förklaras med att övergången från det finländska till det sydafrikanska skedde så plötsligt, engelskkunskaperna blev relativt snabbt tillräckliga för att man skulle kunna skaffa sig vänner, därför behövde man aldrig lida av hemlängtan. Andra informanter är inte så kategoriska i sitt förnekande. Å ena sidan påstår man att man aldrig har haft hemlängtan, men å andra sidan förefaller det som om tanken på föräldrarna och den tid då de åldras i Finland och de behov detta medför får informanterna att nyansera sina påståenden. De säger sig visserligen inte ha haft hemlängtan, men om far och mor hade levat hade det nog varit värre. Man förnekar också sin hemlängtan samtidigt som man medger att man arbetade så hårt att man inte hade tid att tänka på Finland och på dem ”därhemma”. Intressant är vidare när någon menar att längtan till Finland infunnit sig först efter det första återbesöket där, fram till dess erkänner man den inte.

Andra informanter medger öppet att de mycket ofta längtat till Finland. Denna ståndpunkt är dock inte konsekvent. Samma person kan i ett annat sammanhang helt förneka sin hemlängtan. Den sägs ha varit svårast under den första tiden, därför att oväntade händelser i Sydafrika plötsligt kunde få längtan att vakna. En melodi, en sång kunde få tårarna att strömma. Man kunde också själv spela denna melodi för att få känna hemlängtan. Det sägs ha varit svårt att inte i all enkelhet kunna dricka en kopp kaffe med sina föräldrar och syskon. Bristande utbildning kunde vid sidan av alltför dåliga språkkunskaper och ensamhet bidra till att hemlängtan vaknade. Några informanter säger att de visserligen längtade efter en del personer, men att det finska klimatet snabbt får dem att längta till Sydafrika igen.

Informanterna berättar hur de fick hemlängtan när föräldragenerationen blev skröplig och så småningom dog, men ibland var banden efter många års utlandsvistelse så svaga att man inte reste till begravningen, något som man kanske idag ångrar. Andra informanter berättar att just begravningar var anledningen till resor till Finland.

Många informanter sade sig inte göra något åt sin hemlängtan, de bara grät. En del fick stöd av sina äkta hälfter, som i viss mån känt detsamma, andra arbetade extra hårt, telefonen blev under senare tid en hjälp och bindningen till barn och barnbarn i Sydafrika gör att äldre emigranter inte längre reflekterar över att bosätta sig i Finland trots en förnimbar längtan. En informant säger rentut att oviljan att i början upprätthålla kontakterna med Finland var avsiktlig och ett sätt att så snabbt som möjligt assimileras.

En variant av hemlängtan uttrycks som "starka band" till Finland, det förefaller dock som om detta är en mindre förlamande känsla än hemlängtan kan vara. Andras hemlängtan blir också föremål för informanternas intresse, man känner till både fars och mors längtan och ömkar dem som aldrig hann till Finland innan de dog. Man vet också när ens livskamrat längtat hem. Ensamheten tycks under de första tiderna ha varit den största orsaken till hemlängtan, ofta kombineras den med underlägsenhetskänslor. Fortfarande efter tre decenniers vistelse i Sydafrika visar det sig att tidningar eller andra trycksaker som berör hemtrakterna i Finland kan uppväcka svärmod. Och vissa typer av matvaror var något man önskade att jag skulle ta med mig när jag kom. Flera informanter talade om att man numera kunde köpa finskt knäckebröd i vissa butiker i Durban. En informant menade att man ständigt hade hemlängtan, medan en annan nyanserade detta påstående så att "en människa har det där att de längtar, det är inte någon skillnad var de är, så längtar de om de har sett något som [de trivdes med]" (B).

Intressant är också informanternas förklaringar på vad hemlängtan är. Den riktas mot föräldrarna och syskonen och vad man växte upp med av småsaker, som man i allmänhet inte skänker en tanke. En informant ber mig att inte tala om vinterkvällar på visit "hemma" med kaffe och levande ljus, det skulle bara förstärka längtan.

Den finlandssvenska identiteten

Mina frågor om hur man bevarat den finlandssvenska identiteten berörde medborgarskap, i vilken mån man upplyst barnen om Finland, hur man räknade, på vilket språk man svor och på vilket man bad. Därutöver lade jag också märke till vilket språk informanterna föredrog under intervjun och hur de skiftade mellan olika idiom.

Några informanter hade avstått från sitt finländska pass. Dels kunde detta bero på att maken var sydafrikansk medborgare och man ville ha samma statstillhörighet. Dels kunde det bero på att man inte ville eller hade råd att resa till Finland för att göra värnplikten. Då förverkades medborgarskapet.

Andra hade behållit sitt finländska pass. Detta kunde förklaras med att man ville rätta sig efter sin make, som inte heller han var sydafrikansk medborgare, det kunde också *expressis verbis* förklaras med att man ville hålla fast vid sin finländska identitet. Oftast angavs dock som skäl att det var en fördel att ha ett finländskt pass därför att så många länder under apartheidtiden var restriktiva mot resande från Sydafrika. En informant berättar målande hur en tjänsteman i Finland demonstrativt uttryckte sitt ogillande över att en finländare över huvudtaget kunde tänka sig att acceptera ett sydafrikanskt pass.

Det visade sig att man hade försökt informera sina barn om Finland, det vill säga att man berättade för dem om sin egen barndom, som ofta brukligt är, man använde svenska smeknamn på sina barn. Ingen informant sade sig dock systematiskt ha gått in för att lära barnen svenska.

Informanternas språkanvändning när de räknade varierade beroende på i vilket land de gått i skola och på vilket slag av arbete de haft. De som hunnit lära sig multiplikationstabellen på svenska fortsatte rabbla den så också senare i livet, medan andra slag av räknande försiggick på engelska. De som satt alla klutar till för att så snabbt som möjligt assimileras hade också lärt sig denna "automatiska" matematik på engelska. De som räknat i sitt arbete kunde antingen helt ha övergått till engelska eller göra skillnad mellan olika slag av behov. Ekvationer och komplicerade ting räknade man på svenska, penningssummor och dylikt på engelska. Övergången mellan de två språken sades i detta sammanhang ha tagit lång tid i anspråk. Att räkna maskor på en stickning eller att räkna ut mönster görs i vissa fall fortfarande på svenska efter flera tiotals år i Sydafrika. Särskilt besvärligt har det varit att baka enligt sydafrikanska recept, som under flera år utformades enligt det engelska måttssystemet. Numera används decimalsystemet.

Svordomarna visade sig vara lika föränderliga som räknandet. Mest säger man sig svära på engelska, det var det första man fick lära sig när man kom till Sydafrika. Någon svär på svenska och finska för att ingen skall förstå vad som sägs. En informant berättar, utan att jag hinner be om det, om sin vana att formulera sina kraftuttryck på svenska. "Skit och piss och gröna ärtor" har rentav gått i arv till barnbarnen som inte annars behärskar svenskan.

Alla informanter hade inte ett aktivt böneliv. Språkanvändningen hos dem som ber varierar beroende på i vilken ålder man blivit van att formulera böner. Ett antal informanter har genomgått en religiös väckelse först i Sydafrika och då ligger det närmast till hands att umgänget med Gud sker på engelska.

Drygt hälften av informanterna föredrog att låta sig intervjuas på svenska. Valet av språk var för dem ett sätt att visa att de hade upprätthållit sitt modersmål. Med andra talade jag svenska utanför intervjun, medan de yrkade på att få tala engelska medan bandspelaren var igång. Umgängesspråket med övriga familjemedlemmar var också engelska. Hos en del informanter var det engelska inslaget i svenskan mycket litet, hos andra mera påfallande. Dialekterna hade man i allmänhet bevarat, men dem använde man inte gärna så länge bandspelaren gick. Dialekterna lyste igenom när familjemedlemmar talade sinsemellan eller när de svarade på något som min dialektalande make sagt.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den finlandssvenska identiteten finns latent. Jag tolkar informanternas jakande svar på min fråga om jag överhuvudtaget skulle få komma och intervjuas om deras emigration som ett uttryck för att de medger sin finlandssvenskhet. Men denna framgår inte av yttre åthävor utom i samband med vissa årshögtider, inte heller av en stark språkmedvetenhet eller en genomgående vilja att föra den vidare till kommande generationer. Den har i många fall inte ens bevarats i informanternas mest automatiska eller intima språkbruk.

Min förmodan att jag skulle hitta något specifikt finlandssvenskt bland emigranterna i KwaZulu-Natal är förmodligen en projicering av min egen erfarenhet av förhållandena i Finland, där frågan om en språklig identitet inte är ovanlig. Medan finlandssvenskar bosatta i Finland ofta profilerar sig i förhållande till finskan som de antingen tar avstånd ifrån eller vill knyta till sin egen identitet, spelar tydligen den språkliga identiteten i Sydafrika en mindre viktig roll bland dessa finlandsättlingar. Praktiska omständigheter som vikten av ett fungerande språk i vardagen, arbetet och utbildningen blir avgörande.

Emigrationens betydelse

Min fråga om vad emigrationen hade betytt för de olika informanterna väckte olika reaktioner. Praktiskt taget ingen av dem hade först ett direkt svar till hands. Efter en stunds eftertanke kom det dock.

För någon hade emigrationen ingen betydelse överhuvudtaget. Informanten sade att den skett för så länge sedan, inga som helst känslor var längre förbundna med den. Denna informant var i skolåldern när familjen emigrerade och hade uppenbarligen anpassat sig mycket väl. En annan uttryckte sig så att jag förstod att emigrationen nog hade haft en viss betydelse, men den gick inte att verbalisera. Man kunde fundera över vad man kunde tänkas ha blivit, med vem man kunde

Ett bättre liv

tänkas ha gift sig, om inte familjen hade rest. En mycket stor osäkerhet finns hos följande informant:

- I: Hhm, ursäkta mig [harklar sig], ja, det har varit ett viktigt beslut och ibland undrar jag om det var det rätta, ja, det har varit ett enormt steg, det har det verkligen, och jag, när jag har varit tillbaka i Finland har jag tänkt för mig själv: ”Skulle jag ha haft det bättre där, eller har jag det bättre här?”, inte för att jag längtar tillbaka, man liksom väger dem mot varandra, inte med stor ånger, att man borde ha varit kvar, man borde, nej, egentligen inte, man liksom tänker, ja, i sitt inre tänker man liksom: ”Borde man ha gjort så eller borde man ha gjort så?” Jag tror jag är glad över att jag emigrerade, jag har utvecklats som människa, tror jag, sett lite av världen, och det har gjort mig till en bättre människa, tror jag, och om inte någonting annat så har jag lärt känna Gud sedan jag kom hit, inte för att jag inte har, eller kunde ha gjort det i Finland, jag kunde ha gjort detsamma där, men jag har verkligen lärt känna Gud såsom jag känner honom och Jesus Kristus, så för mig har det varit ett stort äventyr, det har varit en god sak, ibland undrar jag såsom det ser ut i dethär landet, jag antar i negativ riktning: ”Kanske jag inte borde ha gjort det”, men ändå, ändå. Ja, jag är glad att jag gjorde det

På min förfrågan om vad informanten trodde att emigrationen hade betytt för föräldrarna när de reste fick jag ett svar som tillåter mig att tolka att emigrationen inte betydde särskilt mycket eftersom föräldrarna huvudsakligen fortsatt att umgås med andra finlandssvenskar, trots att fadern hade ett arbete, och därigenom sydafrikanska kolleger, och modern kunde engelska riktigt bra. I själva verket hade föräldrarna ”transplanterat” ett litet finlandssvenskt samhälle till Sydafrika.

De allra flesta av informanterna framhävde dock att beslutet att emigrera var klokt. Därigenom hade vederbörande fått arbete, kunnat bygga sig ett hus, det var en lärorik erfarenhet att emigrera så att man växte i självtillit. Emigrationen hade gett vederbörande en bättre framtid. Man hade skaffat sig en bättre ekonomi, emigrationen innebar ett helt nytt liv. Helt entydiga är uttalandena dock inte. En av informanterna som ansåg att emigrationen hade inneburit ett nytt liv svarade på min direkta fråga: ”Jag vet inte riktigt [...] Inte vet jag” och hänvisade till att redan föräldrarna på sin tid hade emigrerat. Underförstått kan jag tolka uttalandet så att vederbörande bara gjort som alla andra. Emigrationen sades också bidra till internationalisering och förståelse för andra kulturer.

Ingen informant svarade på rak arm att emigrationen ju egentligen hade resulterat i allt som vederbörande hade omkring sig, ingen svarade heller att frågan egentligen var alltför omfattande för att kunna besvaras.

Intressant finner jag de reaktioner jag mötte då jag till slut tackade för intervjuerna. Praktiskt taget alla informanter frågade om jag var nöjd med deras svar och började spinna vidare på det tidigare samtalet.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att intervjuerna om emigration från Finland till Sydafrika sönderfaller i ett större antal teman som i stor utsträckning är oberoende av mina frågor, men att själva det faktum att jag är närvarande och har valt det område som intervjuerna skall handla om och dessutom lyder under vissa konventionella regler för gott uppförande under ett samtal också påverkar de teman som behandlas. Livets svåraste skuggsidor omtalas inte alls, såsom kriminalitet inom släkten, missbruk, olyckliga relationer, otro, bekymmer för följande generation och liknande ämnen. Kanske sådant heller inte förekom bland de intervjuade. Detta är dock inte sannolikt med tanke på hur livet brukar fara fram med människor.

De teman som togs upp kan grupperas i sex temaområden, som endast delvis korresponderar med de sex frågor och uppmaningar jag formulerade under intervjuerna. Temaområdena är 1. Anhöriga och vänner, 2. Resan 3. Ankomst och anpassning 4. Synen på Afrika, 5. Emigrationens betydelse, 6. Synen på Finland och finlandssvenskheten.

Relationen till föräldrar, äkta makar, barn, släkt och vänner i Sydafrika och Finland och till andra emigranter är viktig och till detta område återkommer informanterna gång på gång. De uppfattar sig som en del av en helhet, de beskriver samhörighet med någon annan individ eller en grupp av individer samtidigt som de understryker hur de själva har klarat sig. Ur denna aspekt beskrivs sålunda både gemenskap, det vill säga social tillhörighet, och individuella beslut och strategier. Informanterna skapar signifikans genom att visa att de dels har lyckats anpassa sig till en grupp, dels förmått bryta sig loss och klara sig själva.

Resan som sådan får inte många informanter att bli mångordiga. En strikt skildring av resans etapper är i regel det man framför. Beslutet att ge sig av beskrivs däremot mera ingående, och resan kan karaktäriseras som ett äventyr, en upplevelse. Också rädsla nämns, detta dock mera sällan och ofta som något man är förvånad över att man inte har känt av. På tal om själva resan framställer sig i allmänhet inte den enskilda informanten som en unik, målmedvetet handlande person. Detta gäller snarare de uttalanden som berör beslutet att fara. Man säger sig i Finland inte ha sett några chanser till att få ett sådant liv som man gärna vill ha. Man profilerar sig alltså gentemot dem som stannade hemma och var nöjda med vardagens trygghet och de materiella resurser man kunde nå i Finland. Också på detta temaområde skapar sig informanterna signifikans.

Ankomsten och anpassningen innefattar uttalanden om de förkunskaper och förväntningar man hade och det första intryck man fick av landet. Allmänt är att man inte medger att man haft förkunskaper eller förväntningar, och i den mån sådana förekom gör man idag lätt litet narr av sig själv för dem. De första intrycken är i allmänhet sinnesintryck, framför allt värmen nämns. Man talar om hur man känner av den nya miljön i sin egen kropp. Det är således inte bara intellektet som är aktivt. På detta sätt försöker informanterna till mig förmedla en högst personlig upplevelse.

Till anpassningen hör att man lär sig engelska, skaffar sig en utbildning och ett yrke och får ett arbete. Utan denna process hade anpassningen varit omöjlig. En av de personer som inte anpassade sig lärde sig ingen engelska och lärde sig aldrig ta sig fram på egen hand i Durban och reste därför till Finland efter tiotals år så snart omständigheterna det medgav. Också bostaden förefaller att vara viktig, det framhävs att man antingen byggt ett hus eller hyrt en lägenhet där man kunde ställa upp sina egna möbler. Också i dessa fall skapar informanterna signifikans när de talar om vad de uppnått i sina liv. De har bekämpat stora ekonomiska svårigheter och hittat medel för att klara de problemen. Genom att anpassa sig och skaffa ett hem i den nya miljön har de visat för sig själva att de klarat av att uppnå sitt mål, nämligen det de ansåg att de inte skulle kunna realisera i Finland.

När man beskriver sin syn på Afrika tar man upp många olika teman. Allt från väderleken och naturens skönhet, kriminaliteten i dagens samhälle, religionen, relationen mellan svarta och vita, till framförallt de ekonomiska förhållandena behandlas. Det är man själv som upplevt värmen, det är ens egen uppfattning om vad som är vackert man ger uttryck åt, det är egna erfarenheter av och synpunkter på kriminalitet man för fram, eller åtminstone erfarenheter man själv hört eller läst om, det är i varje fall sina egna åsikter om detta tema man klagör, det är ens egen religiösa övertygelse och ens egen kyrkotillhörighet man beskriver. Det är också ens egna upplevelser av relationerna mellan svarta och vita man refererar till och det är överväganden om ens egen ekonomiska situation man för fram. Temaområdet ”synen på Afrika” är en aspekt där informanternas högst subjektiva erfarenheter och uppfattningar ges gestalt. Genom att tala om det verbaliserar de sina personliga ståndpunkter och sina personliga uppfattningar om sitt land och sitt liv. Också här kan man se signifikans, men kanske inte så som på de tidigare temaområdena, nämligen att signifikansen skapats genom val av handlingar, utan här skapas den snarare medan informanten talar. Själva ordvalet och framställningsprocessen ger den enskilda individen betydelse.

Temaområdet ”emigrationens betydelse” är i högsta grad ägnat åt att låta informanterna beskriva sina egna livslopp. Ingen annan kan redogöra för vad en persons emigration betytt för henne förutom hon själv. Här skapas signifikans på olika sätt men resultatet blir som vi sett att informanterna är nöjda med sina liv, som har fått en alldeles specifik utformning just för att man har emigrerat.

När emigranterna redogör för sin syn på Finland talar man om Finland som ett modernt land och på vilket sätt man upprätthåller kontakten dit. Här kommer de flesta tveksamma uttalandena fram. Man är till exempel inte säker på att man fostrat sina barn rätt när man inte talat svenska, men detta utslag av tveksamhet kan vara orsakat av min närvaro. Att man tvekar visar att man reflekterar och blixtnabbt i sitt inre genomgår de olika valmöjligheterna ännu en gång. Man repeterar i sitt inre för- och nackdelar och kommer i samtalets stund fram till ett annat resultat än det man nådde något decennium tidigare, när man skulle avgöra vilka språk barnen skulle kunna. Man kommer med förklaringar som skall tjäna som ursäkter. I denna process skapas också signifikans när man vill få mig att förstå hur man resonerade. Samtidigt förekommer här helt säkra uttalanden om nationaliteten och orsakerna till att man valt medborgarskap på ett visst sätt. Här visar man att man fattat sitt beslut själv, antingen ville man helt hålla sitt finländska medborgarskap och skilja sig från mängden eller också ville man vara likadan som resten av familjen och känna samhörighet. I vartdera fallet var valet betydelsefullt. Här framgår också att årsfesttraditionerna är viktiga, man kan sluta sig till att de utgör ett slags imaginär brygga till landsmännen i det gamla henlandet. Man hör hemma inte bara i Sydafrika utan också i Finland.

”Vem kan inte berätta om sitt liv?”

Strategier för att minnas

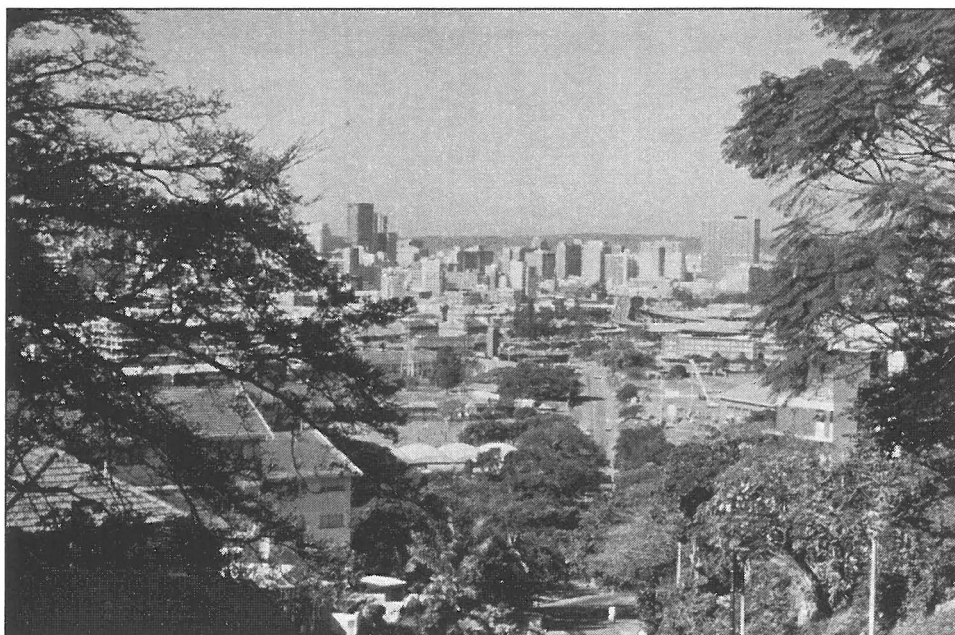
Allmänt

De sex temaområdena ”anhöriga och vänner”, ”resan”, ”ankomst och anpassning”, ”synen på Afrika”, ”emigrationens betydelse” samt ”synen på Finland och finlandssvenskheten” är alltså vad emigranterna och jag samtar om i intervjuerna. Delvis är de inspirerade av mina frågor, delvis tas de spontant till behandling. De behandlas därför att emigranterna minns dem och har dem i sitt inre förråd av erfarenheter som de finner lämpliga att tala om i denna situation.

Minnen

Redan tidigt i den nordiska folkloristikens historia associeras folklore till minnet. I de flesta nordiska språken definieras folkloristiken som den vetenskap som studerar folkminnen, *folkeminder* eller *folkeminne*. I samklang med samtidens synsätt uppfattades ”folket” som en mer eller mindre homogen massa som kunde framställa och upprätthålla en mer eller mindre enhetlig tradition som utgjorde rester av en tidigare svunnen kulturs yttringar. Denna tradition ansågs bestå av hotade och försvinnande reminiscenser, minnen av den utdöende kulturen. Men ”minnen” kunde också stå för något annat, nämligen ett personligt minne av en speciell händelse eller av en rad av händelser. Var minnet personligt, det vill säga knutet till en sagesman som själv berättade om det eller om det relaterades till hans närmaste och dessutom anknöt till mötet med ett övernaturligt väsen kallades det ett memorat (von Sydow 1934; Granberg 1936; Honko 1971). Var det däremot personligt men saknade anknytningen till det supranormala talade man om kronikat (Kuusi 1980). Dessa två genrer förutsattes ha ett traditionellt, eller närmare bestämt av en större eller mindre grupp av människor accepterat innehåll och de hade också sin speciella form, ansåg man.

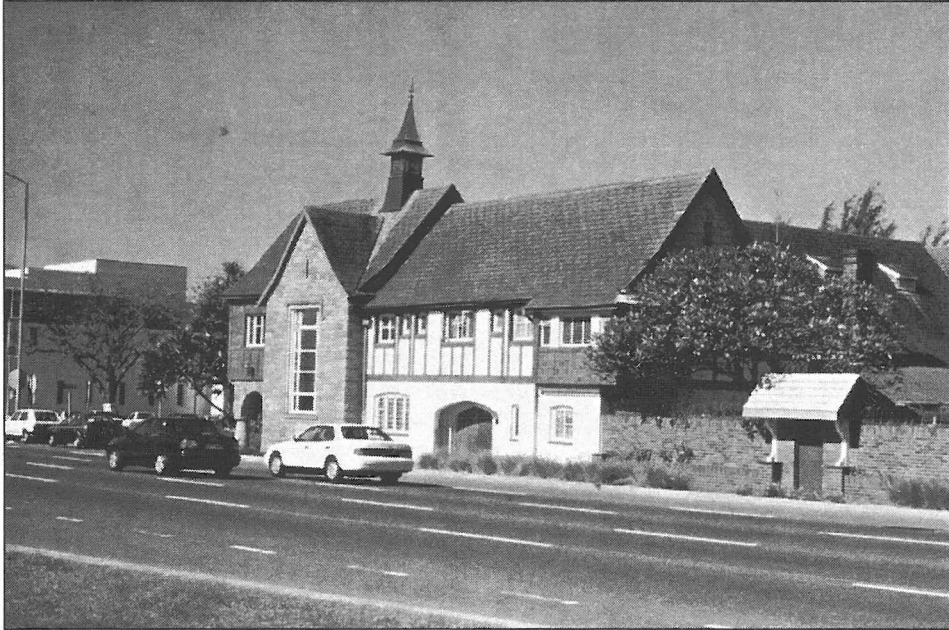
Under senare årtionden, i takt med att de tekniska förutsättningarna för dokumentation av folklore utvecklats, samhället har förändrats och den klassiska traditionsbundna och motivcentrerade folkloren inte längre är förhärskande som forskningsobjekt, har folkloristerna börjat intressera sig för ytterligare en genre, näm-

En stillsam söndagsförmiddag i Durban. – L.-R. Knuts.

ligen så kallade *personal experience narratives*. Dessa kan kanske sägas vara ännu mera personliga än memoraten och kronikaten, de behöver inte, men kan ha anknytning till den övernaturliga världen, de kan också vara helt realistiska. Som exempel kan nämnas krigsminnen (Lehmann 1983, 1986; Wiebel-Fanderl 1997) eller berättelser om hur man trodde sig erfara något övernaturligt (Bennett 1984). Detta intresse för berättelser om personliga erfarenheter hänger förmodligen samman med den strömning av självbiografisk forskning som nu är förhärskande, och som kan ses som ett uttryck för det moderna intresset för individen och jaget.

Personal experience narratives skiljer sig från memorat och kronikat främst genom sin form. Medan de två sistnämnda genrerna kanske snarast är produkter av upptecknarens föreställning om hur en viss folkloristisk genre skall se ut, är *personal experience narratives* en produkt av en process som förverkligas med hjälp av moderna tekniska hjälpmedel i samarbete mellan folkloristen som utgör incitamentet för det tema man i intervjun skall tala om, vare sig det är kriget eller spöken, och sagesmannen, som berättar om sin personliga erfarenhet av detta. Upplevelsen är unik och personlig men folkloristerna utgår ifrån att den beskrivs på ett sätt som är betingat av den omgivande kulturella kontexten och som svarar emot denna kulturella förutsättning (jfr Stahl 1989:12f). Som vardagliga historier kan de dessutom handla om ett kollektivt accepterat tema, de kan uttrycka eller bearbeta kollektivt omfattade åsikter (Bausinger 1977:326).

Det europeiska inflytandet märks i arkitekturen. – L.-R. Knuts.

Det berättande informanterna i Sydafrika ägnar sig åt utmynnar i formuleringar framställda för en lyssnare inte bara som färdigt utarbetade produkter som berättaren ständigt bär inom sig och på beställning kan plocka fram, utan som resultatet av en komplicerad process där informanten genom att gå till sig själv och sina minnen på olika sätt presenterar sig i relief mot mig som lyssnare, mot sig själv i berättarsituationen och mot andra människor. Genom att välja och vraka bland sina minnen blir dessa redskap för berättaren att presentera sig på ett meningsfullt sätt och att skapa sig signifikans. Det är följaktligen på sin plats att något reflektera över minnet och den mänskliga förmågan att dra sig händelser och företeelser till minnes.

Man kan särskilja olika slag av minnen och olika sätt att minnas. Forskning på detta område har bedrivits inom psykologin, neurologin och inom pedagogiken för att befordra inläringen. Inom folkloristiken har man inte intresserat sig för minnen för att ändra på folks beteende utan snarare för minnenas egen skull. Att minnas är här att se tillbaka, att bilda idéer, att föreställa sig saker inte för att kunna upprepa dem eller för att iscensätta motsvarande situation på nytt utan snarare för att ånyo få tillfälle att analysera vad som hände och förhandla med sig själv om detta för att ge det mening. Att minnas är en mental process som delvis består av återupplevandet av en erfarenhet men som också innehåller en betydande komponent av tolkning, tillrättaliggande, resonemang, eller varför inte föreställningsförmåga, låt vara att detta inte alltid sker systematiskt och medvetet.

Denna mentala process sker i nuet och därför kommer det förgångna genom minnet att påverka nuet (Edgell 1915:540, 542).

Det slag av minne som aktualiseras i min studie är det så kallade episodiska minnet, som är stadigt förankrat i tid och rum och fast knutet till en persons egna upplevelser och som kräver ett medvetet försök att dra sig något man själv har varit med om till minnes (N[ilsson] 1994:346). I detta aktuella fall är det mina frågor och min önskan om att få veta något om informanternas emigration som väcker dessas förmåga att minnas. Det är dock värt att notera att deras minnen inte bara fokuseras på det jag nyss frågat om, utan att de också associerar till andra upplevelser som för dem framstår som meningsfulla komponenter just i det sammanhanget. Så berör materialet inte bara de explicita delar av emigrationen jag frågar efter utan mycket mera som informanterna minns. Åtminstone något av det de minns berättar de också om under intervjun.

Enligt Marcel Jousse kan människan uttrycka sig genom tre olika stilar, nämligen *spoken style*, *oral style* och *written style*. Den sistnämnda kommer till synes genom framställningssättet i tryck, genom den väldiga spridningen och genom att denna stil möjliggör en synnerligen bred interkommunikation utan att upphovsmannen vet vem som kommer att ta del av hans skrift. *Oral style* använder man när man reciterar någonting. Här är mnemotekniska, ofta rytmiskt bundna hjälpmedel av största vikt, för genom en oral stil är det meningen att det man hört skall fastna i ens minne utan skrift. (Jousses idéer om *oral style* har varit inspirativa för Parrys och Lords studier av epos.)

"Spoken style (or oral language) is individual. It is the style of conversation, of discourse directed at an audience" (Jousse 1990:231). I min undersökning är det denna talade stil som är förhärskande. Emigranterna berättar för mig utan tanke på att jag utantill mer eller mindre ordagrant skall minnas vad de sagt. De har heller inte skrivit ner sina minnen och distribuerat dem vida omkring.

För Jousse är den fysiologiskt-psykologiska helheten given som utgångspunkt när det gäller studiet av tal. Han menar att rytmen är central. Människan upplever sin omgivning genom sin egen kropp och dess rytm i pulsslag, andetag och andra fysiska fenomen. All kroppslig verksamhet sker enligt en viss rytm och rytmen är central för minnet. Jousse går så långt att han förklarar: "In the beginning was the rhythmic gesture" (Jousse 1990:21). Ju mera disciplinerad en människa blir enligt västerländska normer dess mindre ser vi av detta kroppsspråk. Som barn får man tydligt använda sin kropp för att uttrycka sina behov, men ju mera vuxen en människa blir dess mindre lämpligt anses det vara att alltför tydligt ge uttryck åt sina känslor. Hur långt man kan sträcka sig härvidlag utan att gå utöver acceptabla gränser är givetvis kulturbetingat. Men den fysiologiska grunden för människans sätt att uttrycka sig är enligt Jousse given.

Det är den fysiologiska upplevelsen som först signalerar vilka behov som finns innan man ger dem ord. Denna gest, denna handling att genom kroppens fysiolo-

giska signaler mobilisera de rätta uttrycken, kan man lagra i minnet och ta fram vid behov (Jousse 1990:28). På detta sätt blir minnen en serie lagrade gester. På sitt karaktäristiska sätt beskriver Jousse detta: "Memories are nothing but [gestural reviviscences, more or less incomplete repetitions of past receptions] which we reenact in ourselves" (Jousse 1990:29).⁴

När emigranterna på min förfrågan drar sig till minnes vad som hände när de bytte land genomgår de enligt Jouses sätt att se en fysiologisk process för att mobilisera de rätta uttrycken som de behöver för att i en *spoken style* kunna få mig att förstå vad de upplevde. De gester de använder är inte nödvändigtvis gester med händerna eller annars för mig tydliga rörelser, utan det är fråga om gester, rörelser inombords som utmynnar i andra rörelser, nämligen skapandet av ljud som sammanfogas till ord. Dessa inre gester är rester av tidigare upplevelser som nu, på min uppmaning, återupplevs och gestaltas. Allt detta sker omedvetet. Till och med minnena själva är, enligt Jousse, omedvetna: "Memories are unconscious, except in respect of the urgency and immediacy of their use. All is unconscious except for the immediate adjustment." Men just i denna anpassning ligger en ny fas: "And thus one passes from unconsciousness to creation" (Jousse 1990:233). I minnet ligger således inte bara ett upprepande av tidigare inre rörelser utan också en skapelseprocess. "Thus, when we bring to mind a dramatic scene which we witnessed ..., we act it out [or, more precisely, we re-enact it. So too] when we tell somebody about it" (Jousse 1990:29).

När emigranterna alltså på min inrådan minns sin resa återupplever de omedvetet fysiologiska processer och rörelser i sin kropp (jfr Eriksen 1998:130). Medan de talar om detta iscensätter de på nytt sina upplevelser när de finner ord för vad som hände. De återskapar sin emigrationsupplevelse när de uttrycker sig om den.

Berättande bygger på minneskunskap, däremot behöver inte samtal bygga på den i lika stor utsträckning och inte på samma sätt. I detta fall rekonstruerar emigranterna i sitt samtal med mig sina tidigare överväganden, resonemang, beslut, erfarenheter och handlingar, klär dem i ord och delger mig dem. Att minnas är en repetition men att tala om sina minnen är samtidigt en nyskapande verksamhet. Å ena sidan går informanten in i en förfluten tid, återupplever den och sätter igång förmedlingsprocessen. Å andra sidan befinner han sig på en helt annan plats och i ett helt annat sammanhang och tillsammans med en människa som i stor utsträckning inte alls delar hans erfarenheter. Han måste ändå kunna uttrycka sina minnen

---

⁴ Passagera inom klammern är Jouses egna formuleringar, vad som finns i citatet utanför klammern har Jousse lånat från någon av sina samtida kolleger. Han vinnlägger sig nämligen om att inte skapa något nytt utan endast om att sammanställa gamla fakta i nya kombinationer med egna formuleringar insprängda, så att produkten leder till nya tankar hos läsaren (Jousse 1990:XV).

så att denna främling förstår det han säger. Det gäller då för informanten att välja sådana teman och sådana uttrycksformer som främlingen kan ha en chans att förstå. Minnen är alltid sociala, de "are memories of social contacts, frequently applied to *in* social context or *because of* such a context", hävdar Anne Eriksen (1998:132). Detta leder till att verbaliseringen av minnen varierar beroende på situationen. En annan intervjuare hade med största sannolikhet i många fall blivit förd till andra temaområden om han hade haft en annan bakgrund än jag. Informantens val av teman beror alltså inte bara på vad hon vill plocka fram ur sitt erfarenhetsförråd utan också på hur hon bedömer intervjuarens – samtalspartnerns förutsättningar och kapacitet för förståelse. Informanten befolkar sina svar med sådana personer som jag kan tänkas ha erfarenhet av, hon förlägger dem till sådana platser som jag kan tänkas känna till, hon dramatiserar dem med sådana händelser som hon tror är begripliga för mig och hon förutsätter att jag känner till den tid hon talar om. Så kan konstateras att informanten i denna inledande fas i textualliseringsprocessen skapar en kontext som kan tänkas bli gemensam för båda parter.

Annikki Kaivola-Bregenhøj räknar med fem olika slag av kontext, nämligen den situationella kontexten som refererar till intervjusituationen, co-texten eller den lingvistiska kontexten, den kulturella kontexten som mest berör berättarens bakgrund, den kognitiva kontexten som delas av berättare och lyssnare, men som ingendera är fullt medveten om eftersom den ingår i det gemensamma, men inte alltid varseblivna kulturella arvet, och slutligen en genremässig kontext som definierar de drag som är specifika för en viss genre (Kaivola-Bregenhøj 1992:153). Här kommer snarast den kognitiva kontexten att bli föremål för min uppmärksamhet.

Med kognitiv kontext avser Kaivola-Bregenhøj "the narrator's command of scheme, his memory and recall, his associations, and his mood at the moment of telling" (1992:163). Här sägs ingenting explicit om intervjuarens andel i berättarsituationen, men implicit förutsätts att den kognitiva kontexten passar båda parter, för: "The researcher notices the existence of this context most clearly when confronted with associations and logic that do not coincide with his own" (*ibid.*) Här förutsätts alltså en gemensam plattform att starta ifrån. I mitt fall låter jag den kognitiva kontexten beskriva informantens och min på likartade erfarenheter och kunskaper baserade gemensamma tankevärld. Vi har båda erfarenheter och kunskaper om resor, om Finland och om Afrika och andra konkreta detaljer, men vi har också likartade erfarenheter och kunskaper om olika skeden i ett människoliv, om relationer till föräldrar, om föräldrars död, om barns plikter, om vikten av arbete och utbildning, om vikten av att man känner samhörighet och accepteras där man befinner sig och om andra centrala livsvärden. Det är dessa, inte bokstavligen gemensamma, men dock i kraft av att båda parter är livserfarna individer delade erfarenheter som utgör vår kognitiva kontext i samtalet om emigration. Denna gemensamma kognitiva kontext utgör en förutsättning för att jag både skall

Ett bättre liv

förstå vad informanterna talar om och kunna se vilken teknik de använder när de talar.

För att göra en meningsfull analys på lingvistisk nivå bör man kräva att den som utför analysen har fullständiga kunskaper i och en utomordentlig känsla för det analyserade språket. I detta fall skulle en sådan undersökning kunna göras på de inspelningar som är gjorda på svenska och möjligtvis på svensk dialekt, men hela det engelskspråkiga materialet skulle falla utanför. Det kräver mycket goda kunskaper i ett språk för att man skall kunna avgöra vad de minsta skiftningarna i språket i själva verket betyder eller om det är fråga om felsägningar, sludder eller misstag när sagesmännen till exempel mitt i en mening byter tempus, platsadverb eller verbform. Därför avstår jag från en analys på detta plan och går istället in för att analysera med vilken teknik informanterna konstruerar sina minnen.

Scheman och sekvenser

Nedan vill jag undersöka vilken strategi informanterna använder för att beskriva sina minnen. Ett vanligt sätt att undersöka berättelser är att blottlägga det schema enligt vilket de framförs (Kaivola-Bregenhøj 1988; Siikala 1984; Bauman 1986). Det kan hävdas att berättelsens schema, som, såsom det visat sig, återkommer i de mest varierande slag av berättelser oberoende av deras innehåll, att detta schema är ett mnemotekniskt hjälpmedel. I mitt material är det inte lyckat att söka efter scheman på detta sätt eftersom intervjuerna inte i strikt mening är berättelser. I dem ingår visserligen berättelser men intervjuerna som helhet är inga sammanhängande episka strukturer med en någorlunda klar början och ett någorlunda klart slut (Arvidsson 1998:25). Alltså måste man söka efter andra medel för att reda ut med hjälp av vilken teknik informanterna beskriver sina minnen. Jag söker först de sekvenser för levnadshistoriska intervjuer som Alf Arvidsson funnit i sitt material av levnadsberättelser och ser hur detta system kan anpassas på mina intervjuer. Därefter undersöker jag vilka typer av uttalanden informanternas inlägg kan bestå av. Efter det ägnar jag någon uppmärksamhet åt intensifierande, parallelliserande och kontrasterande uttalanden. Jag vill se hur kontrasteringarna tar sig uttryck i informanternas sätt att använda uttalanden där tid, rum, social miljö och sinnesförmimmelser spelar en roll. I nästa kapitel gör jag en detaljerad studie av hur informanterna uttalar sig specifikt om hemlängtan och i samband därmed om nostalgi.

Alf Arvidsson konstaterar i sin studie av levnadshistoriska intervjuer som en genremässig folkloristisk så kallad storform att den typen av framställning består av kronologiska sekvenser som växlar med deskriptiva sekvenser och narrativer (Arvidsson 1998:25). De kronologiska sekvenserna innehåller uppgifter om intervjupersonernas levnad i tidsordning. Något liknande hittar också jag i mitt mate-

rial, i synnerhet när informanterna beskriver sin resa från Finland till Afrika, men ingen berättar kronologiskt om sina olika skeden i livet på det sätt som Arvidsson förutsätter:

- I: Varifrån vi for, du menar, från X-by, ja, från X-by for vi med tåg till Åbo, båt till Stockholm, tåg till Göteborg, båt till Tilburg i London, tåg till Stock, Southampton och båt till, från Southampton till Durban, det tog en månad, vi lämnade den 9 februari 195, sorry, ja, 1953 och vi kom hit 10 mars 53 (L)

De deskriptiva sekvenserna faller enligt Arvidsson utanför tidsperspektivet. Han hävdar att huvudsyftet med dessa sekvenser inte är "att påvisa förändringar, utan i stället att tydliggöra en berättad värld som i något avseende skiljer sig från den som intervjun utspelas i, den värld som intervjuare och intervjuperson är överens om att de delar" (Arvidsson 1998:25). Detta liknar i viss mån Annikki Kaivola-Bregenhøjs begrepp kognitiv kontext. Också exempel på detta förekommer i mitt material:

- I: Hm, jag tror att våra jular var mycket traditionellt finska, för fast min pappa var gift med vad vi kallar en afrikansk kvinna, hon hörde till familjen Y, som vi säger, hon var boer, så vet jag inte riktigt hur afrikanerna firar jul. Vanligen firar sydafrikanerna på juldagen, men vi firade alltid på julafton, och han brukade alltid när jag var liten, jag var den minsta av sex, jag kommer ihåg hur han försökte få julgubben att komma när vi var små och jag minns maten också. Vi brukade fira på juldagen så mycket att vi åt gott, men att ge bort klappar och sånt var alltid på julafton.
- U: Ja, jag förstår
- I: Det var en blandning skulle jag säga, kraftigt kryddad med skandinaviska seder, men vi firade alltid lite på juldagen också. Jag tror att det att vi hade en ganska stor afrikansk släkt, inte släkt, men pappas vänner brukade besöka oss kring jul, så de spelar alltid en stor roll i vårt liv, men pappa var alltid väldigt social, så vem som helst som var på besök hos oss så var det alltid en stor sak, massor av folk. Jag känner inte till annat än finländska traditioner (E)

Narrativerna är klart avgränsade historier, enligt Arvidsson. Han begär att de skall ha en tydlig början och ett tydligt slut och vara uppbyggda kring schemat komplikation – upplösning. Under dessa narrativer är intervjupersonen mera ansvarig för utformningen än annars under intervjun (Arvidsson 1998:25). Också narrativer förekommer i mitt material:

Ett bättre liv

- I: [...] och då kom en neger på taket [...] och så hade vi svart plast och han skar det och så blev det hål i taket ovanför bänken, där vi diskar, och en såg kom igenom, tio före tolv
- U: På kvällen?
- I: Ja, tio före. Jag vakna då jag hörde det, jag trodde att en katt var på taket
- U: Aj, du vaknade?
- I: Jag vaknade upp och trodde att en katt, så jag gick från rum till rum och där var inte någonting och [oklart] för vi hade ofta en katt som kom sig upp på taket [...] men det var en neger, ja
- U: Nå, vad gjorde du då?
- I: Så jag försökte ju gå till telefonen, för det var ett hus emellan, så bodde folk som hade kommit samtidigt som oss till Sydafrika, de var från Ystad, men jag kunde inte hitta deras telefon, jag s [darrar]
- U: Du var orolig
- I: Skakade så jag gick ner för trappan, tittade mig omkring hela tiden, gick till grannen, och de var holländare, så de ringde på polisen, två vita poliser, två indiska poliser, två negerpoliser, de kom och hade en hund med sig, och de pratade där i köket med mig då. Negern var fortfarande på taket! De lät honom hoppa och springa, och inte släppte de lös hunden.
- L-R: Va?
- I: Nästa morgon så kom de dit och så sade de att de har en man där på Yville polisstation, att där har de en som skulle kunna laga tjuvlarm, vet du, på fönster och dörrar och allting. Om inte jag skulle vilja ha det? Så de måste ha någonting att göra med det. Allihopa sa det! Så jag sov där hos dem, hos holländarna den natten till nästa morgon, då for jag hem och då kom de från polisstationen.
- U: Det har varit arrangerat på något sätt
- I: Det måste vara arrangerat. Måste vara, för varför lät inte de hunden vara där på kökssidan, där han hade, där han kom in?
- U: Säg det! (K)

Det klara schema som Arvidsson kan ställa upp för levnadshistoriska intervjuer är dock inte helt anpassbart också på emigrantintervjuer. I dessa förekommer nämligen rätt så ofta att informanterna byter infallsvinkel så att de ställer frågor till mig. De kan ställa enkla klarläggande frågor: "Menar du utsikt?" (L), för att vara säkra på att de har förstått vad jag far efter. Frågorna kan emellertid också vara fördjupande, som nedan när man försöker precisera och och fastställa något man är osäker om:

- I1: Men hon gick i [...] vad för en skola gick hon i?
I2: Y-by folkhögskola

- I1: Va?
I3: Näe
I1: Va? Vad var det för en skola som de hade i Y-by för
I2: Ungdomar
I1: Aderton-nittonårsflickor? Tjugoårsflickor?
L-R: Handarbets?
I1: Nej
U: Är det inte folkhögskolan det då?
I2: Ja, det
L-R: Folkhögskola har de åtminstone
I1: Jo, nej, det var inte folkhögskolan, det var som, det var ungefär lika som det som de har i Y-stad, inte sant? Vad är den där som de har i Y-stad? Där NN har gått.
L-R: Det är också en folkhögskola, i Y-s, det är en folkhögskola, jo, jo
U: Jo, det är folkhö, jo, det är en folkhögskola, jo
I1: Är det, är det en folkhögskola? Ja.
I4: Ja, jag tror nog att jag har hört er mamma tala om det
I1: Jo, det var väl något
I2: Ja, för de firade jubileer så ofta
L-R: Jo, vi såg det också (A)

Frågorna tjänar hela tiden till att inringa vilket slag av skola informanternas mor hade besökt. Man ställer en rak fråga, förkastar svaret, försöker bestämma ett annat svar med hjälp av en tänkt parallell som exempel. Också detta försök till svar, som i själva verket är en upprepning av det första förslaget, förkastas tills en person med tillräckligt gott argument ("Ja, jag tror nog att jag har hört er mamma tala om det") gör slut på diskussionen. Argumentet anknyter både till moderns berättelser från tidigare och i viss mån till den upplysande personens auktoritet, något som visserligen inte framgår av bandet, men som finns i konstellationen mellan de berörda personerna.

Informanterna ställde också frågor för att skaffa sig faktaupplysningar: "Är det så i Finland?" (A). Vidare kan de reda ut ett problem sinsemellan om flera informanter deltar:

- I1: Och NN också, när NN var liten, men inte YY, YY var inte född
I2: Joo, YY var född
I3: Oh ja
I2: När vi for till Finland var YY född
I1: Oh ja, naturligtvis
I2: Och din mor var, nej, nej, hon levde inte då längre och det var när pappa var [oklart]. Jag kan inte tro, nå, vi for till Finland 1973

Ett bättre liv

- I1: Med det där stora
I2: Just det
I1: Du hade babyn, de såg inte ZZ [en annan, jämnårig baby], jag har glömt, OK, YY var född, YY var född (A).

Vidare ställer de retoriska frågor:

- I: Jaa, jag är finländsk medborgare
U: Varför det då?
I: Varför inte?

De olika frågetyperna har olika funktioner. Informanterna kanske inte helt har förstått vad jag menar och vill ha närmare klarlägganden av det, det kan vara språkförbistringen eller bristande hörsel eller någon utifrån kommande irritation som stör koncentrationsförmågan. De fördjupande frågorna tjäna till att verkligen i detalj få klarhet i någonting som tidigare varit diffust. De kan också vara ett tecken på att minnet håller på att förblekna. När man ställer frågor som skall öka ens kunskaper om faktiska förhållanden är det för att man vill veta något som man inte på annat sätt i en hast kan ta reda på. När man löser problem sinsemellan genom att ställa frågor leder man i bevis att ens egen ståndpunkt kan vara rätt. Man förhandlar sig fram genom att pröva olika vägar och når slutligen ett resultat, som åtminstone i den stunden förefaller plausibelt.

Dessutom består emigrantintervjuerna i mycket stor utsträckning av reflexiva uttalanden. Informanterna stiger då ut ur sina minnen av kronologiskt ordnade händelser, de beskriver inte längre förhållanden, utan de överväger vad det är de har berättat och vad de har upplevt:

- I: Och jag minns att han också arbetade i Johannesburg, men när han arbetade i Johannesburg måste jag ha varit ungefär, hm, det måste ha varit omkring 1936, för efter att min mamma dog och många år senare gick jag igenom alla skåp för att se vad som fanns, du vet hur barn är, och jag hittade brev som pappa hade skrivit till mamma och han sa: "Här är tio shilling, jag har inte mera pengar att skicka den här veckan, men jag ska skicka vad jag kan nästa vecka." Och jag tänkte i mitt stilla sinne att det måste ha varit ganska typiskt för henne att uppfostra tre barn på tio shilling, men på den tiden måste tio shilling ha varit som mycket idag
U: Mycket pengar, ja
I: Så kanske det där hade någonting att göra med det (H)

Till intervjuerna hör givetvis också mina frågor, kommentarer, upprepningar och andra uttalanden. Ibland negligeras de, ibland intensifieras de samtalen och ibland

får de det att byta riktning. Härmed kan jag konstatera att Arvidssons schema över sekvenserna i levnadshistoriska intervjuer när det gäller intervjuer med emigranter kan vidgas till att omfatta olika slag av frågor, reflexiva uttalanden av informanterna samt allt vad intervjuaren yttrar.

Kommenterande uttalanden

Går man ifrån storformstänkandet till ett mera detaljerat plan i analysen av informanternas tal finner man att detta kan vara sammansatt av mycket olika typer av uttalanden. Där ingår nämligen, ofta i ett och samma relativt korta avsnitt av intervjun, flera typer av kommentarer, som informanterna själva formulerar medan de talar. Informanterna beskriver sakförhållanden, de kommer med förklarande påståenden, de delger mig personliga minnen, ibland som narrativer, de evaluerar det som hänt och det som deras föregående tal handlat om, de uttrycker drömmar och föreställningar, de kommer med ren och skär information till mig, de korrigerar mig och sig själva och de reflekterar över sina upplevelser och uttalanden, och de vänder sig till mig genom att gå "ut ur" sina minnen (jfr Hermanns 1991:183, som fäster uppmärksamheten vid argumenterande och beskrivande uttalanden). Följande exempel som framfördes som en sammanhängande helhet under intervjun visar att dessa olika kommentarer växlar mycket snabbt medan vi egentligen talar om samma sak. Att dra gränser mellan dem är inte lätt. Jag har satt de olika slagen av kommentarer inom parentes.

- I: [...] han längtade efter det gröna gräset i Sydafrika (*förklarande påstående*)
och jag minns den delen av resan lite bättre, det var påsktiden, 1964, och det var hemskt för mig, hemskt för min äldsta syster också (*minne med evaluering*)
hon var sexton (*upplysning om sakförhållande*)
du kan föreställa dig ("ut ur" minnet, *anknytning till lyssnaren*)
en tonåring (*upplysning om sakförhållande*)
det är väldigt svårt att växla om (*evaluering*)
men han bara sa det (*upplysning om sakförhållande*)
och vi hade bara att följa med kvickt (*reflexivt uttalande*)
och iväg bar det, och vi (*upplysning om sakförhållande*)
resan var riktigt spännande (*evaluering*)
vi reste, vi stannade i Y-stad hos min tant (*upplysning om sakförhållande*)
tror jag (*reflexivt uttalande*)
och sen reste vi, vi reste med färja (*upplysning om sakförhållande*)
tror jag (*reflexivt uttalande*)

Ett bättre liv

till S, till Sverige, vi åkte tåg genom Sverige, genom Danmark och sen tvärsigenom Tyskland och reste till Luxemburg, och sen flög vi till Sydafrika (*upplysning om sakförhållande*)

Och det var mycket spännande för jag hade inte flugit förut, jo, så det var väldigt spännande (*evaluering med reflexivt uttalande*)

Hm, jag minns alltid att det var april så det var fortfarande ganska kallt i Finland och sen stannade vi, jag tror det var i Nairobi, och vi slogs av hettan och vi hade dedär tjocka yllestumporna och alla de där gammalmodiga kläderna som vi hade på den tiden och vi chockerades av hettan (*minne*)

Och så fortsatte vi och kom till Durban den 6 april, som (*upplysning om sakförhållande*)

jag skall aldrig glömma det datumet (*reflexivt påstående*)

för det var ett datum som jag måste lära mig i historien också, för Jan van Riebeeck, Sydafrikas grundare, kom till Durban (*förklarande påstående*)

jag menar, inte till Durban, till Kapstaden (*korrigering*)

den 6 april 1652 (*förklarande påstående*)

tror jag och, så jag kommer alltid att minnas det datumet (*reflexivt påstående*) (N)

Sammanvävningen av deskriptiva och kronologiska avsnitt samt narrativer kan nyanseras genom att man också beaktar andra av informanten använda uttrycksformer och genom att granska på vilket sätt dessa former är uppbyggda. Därvidlag har jag funnit att informanterna har olika tekniker för att framföra sina minnen. Man kan rent deskriptivt framföra vad som hände: ”Då bjöd jag varenda finländare som jag kände” (G), men dessutom kan minnena intensifieras och parallelliseras. Med intensifiering avser jag att informanten starkt understryker vad han vill ha sagt. Här sker det genom återkommande upprepning:

- I: Jag tror att jag grät massor, jag kände mig väldigt ensam och grät massor, jag minns det, kanske det var en rest från min egen tonårstid, jag var inte någon särskilt lycklig tonåring, mamma dog när jag var elva, jag tror, jag tror inte att jag hade någon särskilt lycklig, jag, tonårstid, jag grät massor och jag tänker först för att jag var ett ensamt barn och ändå ovanligt för jag var nog utåtriktad, men jag var ändå ensam (E)

Exemplet visar hur informanten först medger gråt, sedan förklarar varför, och använder sin ensamhet som skäl för gråten men också denna ensamhet och gråt kräver en djupare förklaring och detta sker genom hänvisning till en olycklig ungdom. Inte ens hänvisningen till informantens extroverta läggning omintetgör slutresultatet: en intensiv ensamhetskänsla som orsak till gråt. Underförstått är att när samma känsla återupplevs flera år senare vid hemlängtan blir reaktionen densam-

ma som i tonåren. Berättartekniken går ut på en intensifiering genom att informanten i sitt tidigare liv söker och finner motsvarande erfarenheter, som används som medel att föra in mig i informantens innersta upplevelser.

En annan teknik för att återge minnen är parallelliseringen:

I: Jag var nog in, jag var nog nu senaste gång jag med, dethär, en utav de där [...] som är bosatt där ännu, så vi var till kyrkan vi, det var ju jultiden" (B)

eller

I: Åj, det var nog lika eländigt som med mej [skratt]

U: Du visste ju hur han hade det då

I: Jaa, ja, ja, visste precis hur det kändes för honom, det var nog lika eländigt som med mig (B)

Det första exemplet visar hur informanten hänvisar till hur man brukar bära sig åt under julen, man brukar gå i kyrka, och därför var det på sin plats att göra så även nu. Ordet "ju" är här avgörande. Det andra exemplet visar hur man kan dra nytta av sina egna erfarenheter när man försöker beskriva en annans känslor, denna teknik är användbar inte bara i presensuttalanden, som "jag förstår hur du har det", utan också för att beskriva ett minne från förfluten tid. Den egna erfarenheten parallelliseras, likställs med medmänniskans och utnyttjas för något ändamål.

Den mest framträdande tekniken för att berätta om sina minnen är dock kontrasteringen. Med kontrastering menar jag att informanterna väljer ett ämne att tala om och på något sätt ställer det i motsats till något annat. Jag vill hävda att samtliga temaområden gestaltas genom att informanterna under intervjun strategiskt gör komparationer och kontrasteringar och att de därigenom kommer fram till en så tilltalande framställning av sina liv som möjligt.

Kontraster

Kontraster bidrar till att se världen. Redan Lévi-Strauss hävdade människans sätt att tänka i binära oppositioner (ex. Lévi-Strauss 1964). Mary Douglas studier av rent och orent stöder dessa tankar (Douglas 1979). Men oppositionerna är inte åtskilda från varandra genom vattentäta skott, "båda polerna i en binär opposition innehåller element från den motsatta polen" (Ehn & Löfgren 1986:111). Genom kontrastering får man också kulturella teman att framstå tydligt. Men medan Ehn och Löfgren rekommenderar forskaren att använda kontrastering i sin analys av kulturen vill jag se efter hur informanterna själva gör sin kontrastering och till vilket ändamål.

Ett bättre liv

Som ett underliggande skikt i intervjuer av detta slag ligger en komparation av Sydafrika och Finland. Redan i begreppet emigration, utvandring, ligger en tanke om att en person lämnar ett land till förmån för ett annat, detena har alltså fördelar framom det andra. Man kan ju inte utvandra till ett tomrum. De två länderna kontrasteras mot varandra men detta sker först som en följd av en komparation då det ena landets utbud av levnadsmöjligheter har ansetts vara sämre än det andra landets. Denna bedömning görs emellertid inte absolut utan i relation till en viss individ. En viss person bedömer sålunda sina levnadsmöjligheter som mindre framgångsrika i ett land än i ett annat och besluter sig därför för att byta miljö.

Utöver att själva begreppet emigration är kontrastivt och därför väcker till livs minnen av det land man lämnat bakom sig när man reflekterar över varför man gjort så påverkar också det faktum att jag kommer direkt från Finland på det komparativt-kontrastiva greppet. Det kunde vara intressant att någon gång se en intervju gjord bland samma informanter av en annan sydafrikansk immigrant. Det är tekniken att genom komparation och kontrast berätta om minnen av emigrationen jag här närmare vill undersöka.

Jag ber aldrig informanterna explicit jämföra de två länderna med varandra, men ändå gör de det implicit. Nedan vill jag se efter för det första vilka slag av kontrasteringar som finns och för det andra hur de görs. Viktigt i detta sammanhang är att framhäva att kontrasteringar och komparationer i en intervju kan ske implicit. Båda parterna, både informanterna och jag, vet att vi som ett underliggande stratum för vårt samtal har en outtalad fråga som kunde lyda: "Varför dög det inte för dig att fortsätta att bo i Finland?" I dessa fall kan svaret inte bli att de politiska omständigheterna var livsfarliga, ingen av dem jag talat med är nämligen flykting. Inte heller kan svaret bli: "Jag valde inte själv, jag blev fördriven." Sådana omständigheter har inte funnits i Finland under de tider det här är fråga om. Svaret blir inte heller att vederbörande inte har för avsikt att stanna länge, att flyttningen bara är temporär. Här är det fråga om att informanterna i sitt livs backspiegel ser sig själva som immigranter från Finland efter flera decenniers vistelse i Sydafrika och skall ge mig en meningsfull förklaring dels på valet att resa, dels på valet att stanna kvar i Sydafrika. Dessa meningsfulla förklaringar blir tillförlitliga först efter att informanten systematiskt uteslutit alla alternativ så att bara ett, nämligen det för tillfället rätta, återstår. Processen att utesluta alternativen påbörjades redan i Finland för flera tiotals år sedan. Vilken den var och vilka alternativen var den gången kan jag inte få klarhet i. Detta beror på att informanterna meddelar mig bara just så mycket som de själva vill och just på det sätt de anser sig böra göra det i den situation i vilken de befinner sig med mig som intervjuare och sig själva som informanter. Processen att välja mellan alternativen för emigration är således inte på mera än det rent konkreta planet avslutad i och med att beslutet fattades. På det emotionella planet fortgår denna process förmodligen hela tiden före och genom intervjuerna. Den fråga informanten latent har framför

sig är, eller kan antas vara: "Hur skall jag för Ulrika bäst förklara vad det var i Finland som gjorde att jag valde att resa och vad det var i Sydafrika som gjorde att jag valde att stanna kvar?" Därvid anser sig informanten ha rätt att förvänta sig att jag som finländare och med förmodade kunskaper om den generella finländska närhistorien kan förstå vad de berättar och själv fylla i stora delar av det de inte säger någonting om. De utgår då ifrån förutsättningen om intersubjektivitet, nämligen att talet "is addressed to some other who can come to an understanding of what is said" (Tyler 1978:141), även om det visat sig att ett exakt likadant förstående av omvärlden inte existerar mellan flera människor (Tyler 1978: 144ff, 459). Här ligger en stor frestelse till överinterpretation.

Ämnena för kontrastering är *legio* och kan i stort sett beröra vad som helst. Man kontrasterar sig själv mot andra, både mot sina egna föräldrar och mot sina barn. Man kan också kontrastera sig själv i en livssituation mot sig själv i en annan. Man kontrasterar språkkunskaperna i engelska och svenska, man kontrasterar storlekar, tidpunkter, föremåls läge och utseende, man kontrasterar etiska entiteter, geografiska orter, åldrar. Man kan sätta Finland mot Sydafrika, teori mot praktik, fest mot vardag, ovanligt mot vanligt. Möjligheterna förefaller att vara outtömliga. Intressant är att konstatera att de ämnen informanterna väljer för kontrastering delvis sammanfaller med de klassiska elementen för berättelser, nämligen händelse, aktör, tid och rum (jfr Bal 1994). Men detta schema är inte helt användbart för att de texter jag analyserar inte är episka berättelser, utan personliga minnen. Det blir problematiskt att inom elementet "aktör" särskilja de olika nivåerna i intervjun.

En intervjutext bärs nämligen inte upp endast av de personer den handlar om, utan också i högsta grad av de två personer som skapar den, nämligen informanten och intervjuaren. Intervjun sker i en social miljö, där informanten, intervjuaren och eventuella andra fysiskt närvarande personer spelar sina roller, men där ingår dessutom de personer som informanten befolkar sin framställning med – och också de som han inte låter intervjuaren veta något om, men som han ändå minns, – och de personer som intervjuaren associerar till, men som informanten inte behöver vara medveten om. En intervju inbegriper sålunda ett större antal personer än begreppet "aktör" täcker. En del av dem fyller en betydande funktion i intervjun, men behöver inte spela någon roll för någon sekvens av händelser, andra har ingen uttalad roll att spela. Observeras bör att i de fall då narrativer ingår i intervjuerna Bals schema givetvis är tillämpligt (jfr Bal 1994:25).

Jag föredrar att hålla fast vid det klassiska etnologisk-folkloristiska begreppet social miljö som en aspekt att använda vid analysen av kontrasteringens andel i mina intervjuer. Detta begrepp är lämpligt för att det täcker en reflexiv vinkling hos informanterna. Dessa talar ofta om sig själva i en annan tid och delvis också på en annan ort. De berättar om sitt eget tidigare liv, men reflekterar samtidigt i nuet över sina dåtida reaktioner. Också detta sker i en social miljö, för att minnen,

som vi sett, ofta är sociala företeelser. Både informant och intervjuare är dessutom präglade av den postmoderna tendensen till självstudium, egologi, informanten under intervjun i sina reflekterande bedömningar av tidigare livsskeden, intervjuaren både före och under intervjun och under analysen av materialet. Detta sker som en produkt av en evalueringsprocess av vilka möjligheter, chanser, resurser och dessas motsatser som fanns i den givna situationen. Också här är det fråga om sociala aspekter, såsom hänsyn, själviskhet, kapacitet eller liknande snarare än aktörskap.

Vidare är det problematiskt att urskilja elementet "händelse", eftersom detta inte i det här materialet är en konstituerande enhet. Jag försöker därför istället analysera kontrasteringarna med hjälp av schematid, rum och social miljö och vill därutöver tillägga ytterligare ett element som är tydligt, nämligen sinnesförmimmelser. Jag påstår således att kontrasteringarna berör fyra olika element, nämligen tidsförhållanden, rumsliga förhållanden, förhållandet till andra människor och andra sociala sammanhang (jfr Asplund 1985), samt sinnesförmimmelserna, som i sin tur placeras i olika tider, i olika rum och i olika sociala sammanhang.

Tiden har ur etnologisk-folkloristisk synvinkel studerats på olika sätt. Dels har man i många fall okritiskt sett den som ett kontinuum med vars hjälp forskaren trots sig nå ett kulturellt fenomenets ursprung. Dels har man undersökt förändringsperspektivet (Bringéus 1981:93). På senare tid har folkloristerna också kommit att fästa uppmärksamhet vid hur de människor vilkas kultur och tradition man håller på att utforska själva rör sig mellan olika tidsskikt (ex. Amundsen 1994; Eriksen 1994).

Ekvivalent kan man konstatera att rummet varit forskarens hjälpmedel att avgränsa sitt material på olika sätt eller att göra det hanterligt beroende på vilken forskningssuppgift man förelagt sig (Bringéus 1981:96–108), men att man numera också för denna kulturella dimension kan försöka klarlägga hur informanterna själva kategoriserar sin rumsuppfattning (Tuomisto 1997).

Den sociala miljön hänför sig till informanternas sociala sammanhang. Bringéus konstaterar (1981:108): "Att varje kulturyttring är förankrad i ett socialt sammanhang kan låta självklart men har inte alltid beaktats." Människan själv bakom kulturyttringarna har ofta hamnat i skymundan. Den sociala skiktningen har varit en väg till inblick i hur kulturen fungerar. Även i detta sammanhang har jag forskjtit fokus från en forskarcentrerad synvinkel där begreppet social miljö används som ett analysredskap till ett informantcentrerat fokus där man undersöker hur de människor man i sin forskning samarbetar med ser på sig själva och andra i en given situation.

De klassiska etnologisk-folkloristiska analysredskapen tid, rum, social miljö är användbara inte enbart som redskap för att konstruera ett forskningsperspektiv med vilket man kan närma sig materialet utifrån, utan också för en ansats som betraktar materialet inifrån. Vad säger alltså informanterna själva om tid, rum och

om olika sociala miljöer och hur använder de dessa kategorier som taxonomiska begrepp? Kan man se att de särskilt förekommer i samband med kontrastering?

Tiden

I nedanstående exempel är tidpunkterna förlagda dels till ett "förr" i informanternas barndom, dels till ett "nu" som är praktiskt taget samtida med intervjun som gjordes i januari 1998. Kontrasteringen sker alltså mellan förgången tid och nutid.

- I2: Mamma hade nog, först, det var ju den där norska butiken
I2: Jaa
I1: Där vi brukade köpa det [lutfisk]
I2: Men nuförtiden har vi inte den
I1: Nej, det har vi inte
I2: Vi har bara de normala, vi äter grillmat och grillad kyckling och
I3: Kalkon och så vidare (A)

I följande exempel kontrasteras också två olika tider, men de är båda förlagda till ett "förr". Det ena är förknippat med tiden i Finland och sammanförs med bristen på druvor, det andra förbinds med tiden för emigrationen och ankomsten till Sydafrika. I detta exempel specificeras två tidsepoker ur förgången tid och kontrasteras mot varandra.

- I: Det var verkligen varmt [allmänt skratt], men min far hade de där härliga druvorna i kylskåpet, en hel låda full, och de var så ljuvliga, och jag tänkte: "Åh, dethär är underbart", jag kunde bara inte sluta äta de där druvorna [skratt], för vi hade aldrig fått något sådant förut (A)

Nedan kontrasteras också olika slag av tid, båda är egentligen förlagda utanför den kronologiska tiden, men är relaterade till människans livstid. Med ökande ålder, det vill säga med mera tid på nacken blir människan visare.

- I1: Men jag tänkte aldrig på det förrän jag blev äldre hur svårt det måste ha varit för henne
I2: Ja, det är ett problem, man tänker inte när man är yngre, man bara tänker på det när man blir äldre (A)

Slutligen följer ett exempel på kontrastering där framtiden utgör en faktor att räkna med. "Nuet" relateras till framtiden.

- I: Men man vet ju inte hur det går nu inte

Ett bättre liv

- U: Nej, nå, det är klart det, stora förändringar
I: Förändringar för sämre, inte för bättre
U: Nej, det kan nog hända
I: Jo. Det blir väl samma sak som Zambia och Etiopien (J)

Med hjälp av kontrastering uttalar sig informanterna om tiden, både den förgångna, den som är och den som skall komma. Tidsuppfattningen är i alla fyra exempel relaterad till informanten: förr brukade *vi* köpa, nuförtiden gör *vi* det inte, druvorna var härliga där *vi* befann *oss* just då, tidigare hade *vi* ingen erfarenhet av dem, de förändringar som kanske kommer kan verka försämrande på *våra* liv, hittills har *vi* ju klarat *oss* rätt så bra, och slutligen, man, det vill säga också du och *jag*, *vi*, tänker inte efter noga när man är ung, det vill säga förr, men nu när man själv har blivit äldre har man en större förmåga till inlevelse i en annan människas liv. Oberoende av om han ser tiden som linjär eller cyklisk placerar sig informanten mitt i den. Han och hans erfarenheter är nav och måttstock.

Rummet

Också rummet ger möjlighet till kontrastering. Alla uttalanden som jämför förhållandena i Sydafrika med dem i Finland hör hemma i denna kategori, det må sedan gälla valutaslag som i ett av exemplen eller vädret, maten, vänligheten eller vad som helst.

- I1: Och hur mycket är tvåtusen mark då på
I2: Detsamma som här, tvåtusen rand (A)

Man kan också kontrastera de två rummen mycket kortfattat. I följande exempel är subjektet "man" en ersättning för "jag".

- I: Det var en stor upplevelse då man kom, för att det var ju helt annorlunda än vad det var här i Finland (B)

Rummet utvidgas till att beröra andra delar av världen också:

- I: Så sa han att: "Nee, jag far och vill ni inte ha mig dit [i Amerika] så far jag till Afrika." (B)

Rummet kan också förminskas, även om detta i mitt exempel kanske inte sägs i klartext:

- I: Vi bodde därnere, jag och min man [medan de bodde i de två övre våningarna] (A)

Att det här är fråga om en kontrastering framgår av sammanhanget, när vi diskuterat hur mycket hjälp informanten hade fått med barnpassning av sin mor. Det hade varit rätt så mycket, eftersom föräldrarna bodde uppe och informanten nere.

När det gäller rummet är jagcentreringen inte lika tydlig som i fallen med tiden. Man kan kontrastera olika rum utan att överhuvudtaget relatera till sig själv *expressis verbis*, som i det första exemplet. Men i själva verket bör här underförstås en anspelning som kunde få svaret på frågan om hur mycket tvåusen finska mark är i rand att lyda: "Detsamma som här i det land där vi bor, tvåusen rand." De övriga exemplen visar klart att centrum också i den rumsliga kontrasteringen är informanten själv.

Social miljö

De gestalter som nämns i intervjuerna kontrasteras ofta. Den oftast förekommande formen är att man kontrasterar sig själv mot någon annan: "Jag hade egentligen ingen hemlängtan, och det var, de där två hade det värre" (A), "Jag har lärt mig det så du måste nog också ha gjort det" (A), informantens bror hade svårt för att lära sig uttala *th*-ljudet korrekt medan informanten själv lärde sig det utan problem (F), informanten ansåg sig vara tvungen att pröva någonting bättre än sina föräldrar (J).

Man kan också se en kontrast mellan sig själv förr och sig själv nu: "Jag har förändrats mycket, jag är bara annorlunda" (D). Vidare kan man ställa två främlingar mot varandra:

- I1: Det vill säga, när deras män kommer och de aldrig har hört om det förut så då tyckte de inte om det särskilt mycket
- I2: Konstigt nog så, min mans svägerska, hennes barn [undrar] om hon kan få plommonkräm [skratt] och hon har inte haft någonting att göra med Finland men de tycker ändå om det (A)

En kontrastering föreligger också när en av informanterna plötsligt lämnar samtalet kring emigrationen och säger:

- I1: Nu måste jag fråga Ulrika, då man reder av det, reder ni av med
- I2: Potatismjöl
- I1: Potatismjöl
- U: Nä.
- I1: Inte?
- U: Ja, plommonsoppan?
- I1: Jaa
- U: Med potatismjöl, ja
- I1: Ja

Ett bättre liv

U: Jå

II: Nå, det är som om den skulle bli inte, så där, skina, som man skulle

II: Ja, klar (A)

Genom ett ändrat tonfall och ”nu” framgår att informanten egentligen byter auditorium och kontrasterar sig mot de andra närvarande. Nu fortsätter diskussionen egentligen bara mellan denna informant och mig, de andra förutsätts för en stund kvarstå i rollen som de som svarar på frågor om emigration, medan samtalet om plommonkrämen isoleras från resten av intervjun.

Sammanfattningsvis kan konstateras att också när man talar om mänskliga värter och placerar in dem i ett socialt sammanhang, används kontraster. Dessa kan, men behöver inte kombineras med tidsdimensionen.

Sinnesförmimmelser och känslor

I materialet förekommer en rad kontrasteringar kring förmimmelser. Man talar om ett litet hus som stod på gården intill ett stort hus, man berättar om hur ensam man kände sig tills man lärde sig engelska och fick vänner (A), man talar om Afrikas värme *versus* Finlands kyla (B), man förväntar sig bättre villkor i Afrika än dem man hade i Finland (C, E), man kontrasterar ungdom mot ålderdom, fåvitskhet mot vishet (J), man beklagar att man inte lärt sina barn svenska, det kändes, då beslutet fattades, rätt, men har senare visat sig vara fel (L), man kan inte förklara hur det kom sig att man vågade ge sig av, man uppfattade sig själv som modersbunden (M). Det är sig själv man talar om. Det är ens personliga uppfattning om vad som är stort eller litet, vad som känns varmt eller kallt, vad som är goda livsvillkor, vem som är gammal eller ung, klok eller dum, vad som är rätt eller fel, fegt eller modigt som man ger uttryck åt. Det är i högsta grad sin egen erfarenhet man talar om när man beskriver sin ensamhet.

David Howes visar att stimulansen av olika sinnen tjänar till att förändra kulturell kategorisering. Han visar bland annat hur transsubstantiationen eller nattvardsvinets och oblatens förvandling till Kristi blod och lekamen, sker med hjälp av att hörseln och luktsinnet aktiveras (Howes 1991:128ff). Med hjälp av sinnespåverkande stimuli markerar vi också utanför den sakrala sfären att kulturella komponenter ändrar status. Det vardagliga blir festligt genom att man parfymerar sig, det fula blir vackert genom att man till exempel förser det med färger, det välsmakande kan bliäckligt genom att man blandar olika ingredienser, såsom vaniljsås och köttbullar, det som känns behagligt kan bli obehagligt både att se på och att känna i sin mun, som exempelvis mjölk blandad med whiskey. *Vice versa* kan sådant som är obehagligt för att det är sammansatt göras behagligt om det särskiljs. Dessa tankar grundar Howes givetvis på Mary Douglas idéer om vad som är rent och orent samt på Arnold van Genneps transitionstänkande.

Att varsebli en sinnesförmimmelse är att registrera en förändring i kontrast till tidigare erfarenhet. Något har förändrats och är annorlunda än nyss. I själva verket kan man sägas ha passerat en gräns mellan ett läge och ett annat. Förmimmelsen i sig utgör en gränsmarkör. När den ger sig till känna befinner man sig på gränsen, sedan vänjer man sig vid det nya och uppfattar sig därefter som en del av det. Man slutar bli störd av vad man tidigare uppfattat som oljud, det varma känns behagligt fastän man först ansåg det vara för mycket, man vänjer sig vid stank. Känslan av ensamhet kan man övervinna. Förmimmelser kan alltså ses som medel för transition från ett tillstånd till ett annat.

Att sinnesförmimmelser och känslor så ofta nämns i intervjuerna uppfattar jag som en följd av att informanterna använder sina minnen när de talar med mig. Såsom jag ovan visat är det känt att många slag av minnen inte enbart bygger på intellektuell kunskap utan i högsta grad också på fysiologiska omständigheter som resultat av emotionella processer (Jousse 1990; Eriksen 1998:130). När emigranterna minns genom att kontrastera sinnesförmimmelser återplacerar de sig själva i rollen som nyanlända finländare, som ännu inte accepterat det afrikanska samhället, de beskriver sig som utanförstående. Det som kändes obehagligt på något sätt rättade man till så gott man kunde, det som stod utanför ens verkningsfält vände man sig vid, tills man hade anpassat sig. Också när det gäller sinnesförmimmelserna placerar informanterna sig själva i centrum av sin värld.

Då jag ber informanterna berätta om sin emigration ser de en bit av sitt liv för sina inre ögon, en bit som de befolkar med ett antal personer som tillsammans utgör ett fåtal i förhållande till vad en människa faktiskt möter under hela livet. Bland dessa är informanten själv central. På samma sätt placerar informanterna personerna i ett rum. Detta rum sträcker sig från Svensk-Finland till Sydafrika men endast två poler blir synliga, nämligen hemtrakten och den ort man bosatte sig på respektive befinner sig på när intervjun görs. Det faktum att man rest runt halva jordklotet berörs knappast alls. När man ser sitt liv för sitt inre öga förlägger man det också till en viss tid, men här är man generösare, den tidsaxel eller den tidssfär som man rör sig i gäller hela livet, inte bara det tidsintervall som infaller mellan emigrationen och intervjun utan också tiden innan beslutet att emigrera fattades och framtiden efter intervjun.

Talet om förmimmelser vill jag se som ett drag som är specifikt för intervjuerna med emigranter. Kontrasteringen är ett sätt att profilera fram och kristallisera ut vad som är viktigt och betydelsefullt.

Olika slag av kontrasteringar

Kontrasteringstekniken i mitt material är emellertid inte enhetlig. Det finns många olika sätt att bygga upp kontraster. Detta kommer till klart uttryck i intervjuerna.

Ett bättre liv

En ideal kontrastering kan sägas bestå av tre komponenter, nämligen en baskomponent, en kontrast till basen och en motivering för kontrasten. Ordningsföljden mellan dessa tre komponenter är inte statisk, det vill säga att i samtalet basen inte behöver komma först och de andra två komponenterna följa efter som i idealfallet. Alla komponenter behöver inte heller uttryckas i ord för att kontrasten skall framgå. Tvärtom talar informanterna ofta om ting på ett sådant sätt att jag med min kännedom om våra gemensamma språk och konventionerna i dem inser att de utelämnat någon komponent. De kan till och med utelämna två av de tre komponenterna.

I vissa fall har kontrasteringarna explicita motiveringar och lämnar därför ingen plats för tolkning: ”Nå inte, du skall vara hemma på hemmanet, inte skall du komma hit något, för att det behöver ju vara någon hemma på hemmanet också” (B), sade bröderna i Amerika till en hugad emigrant. Denne kontrasteras mot bröderna, rummet i Finland mot Amerika, eller närmare bestämt hemma mot borta, tiden nämns inte i detta exempel, inte heller förnimmelser. Motiveringen är helt tydlig, hemmanet behöver bebrukare och beboare. Denna typ av till alla delar tydliga kontrasteringar där basen (inte skall du komma hit), kontrasten (du skall vara hemma) och motiveringen (för det behövs någon därhemma) är sällsynta i materialet. Mycket vanligt är att något led utelämnas och bör underförstås.

Den explicita kontrasteringen kan också koncentreras kring något annat än rummet:

- I: [...] att var finländare som har chans att fara någonstans i världen så bör göra det för att det, det är någonting speciellt i alla fall att se ett annat land, det räcker inte bara att fara en kort tid på semester eller kanske en månad på interrail eller nånting utan du, ska du borde jobba egentligen och se hela den där, du kommer aldrig i kontakt med samhället om inte du riktigt jobbar där, bor där en tid så att jag sku nog säga tre månader minst i ett land om man har chans, det är ingen skillnad då vad det är för land, att du, du får ett helt annat självförtroende för världen och så tror jag att det öppnar finska människan, vi är ju annars en, en mänsklighet som, tycker jag, är väldigt för oss själva, vi är, jag vet inte sedan om det är den här vintern eller vad det är som som gör att vi, vi gärna, liksom som vi sku krypa i ide på sätt och vis på vintern, att det liksom får man ett helt annat då, att du är igång hela tiden, det är aldrig liksom några mörka tider, att du liksom blir livligare och du är alltid på gång (I)

Här är det personerna som blir elementen för kontrasteringen av den sociala miljön. Varje finländare kontrasteras mot informantens egen person. Varje finländares underförstådda tystnad och sävlighet kontrasteras också mot den bereste finländarens förändrade karaktär. Varje finländares påstådda bristande självförtroen-

de, som utgör en förutsättning för informantens påstående, kontrasteras mot den goda självkänsla man antas få om man bosätter sig och arbetar utomlands. Detta bevisas av informantens erfarenhet. I detta exempel finns basen med, här är också kontrasten tydlig och motiveringen ligger i de upplevelser erfarenheten för med sig av kontakter med andra.

I materialet hittar jag den explicita kontrasteringen med underförstådd motivering:

- I: [Resan] tog en månad, vi lämnade [Finland] den 9 februari 195, sorry, ja, 1953 och vi kom hit 10 mars 53
U: Mhm, det var faktiskt en hel månad
I: Tog en månad
U: Faktiskt en månad, faktiskt
I: [skratt] Lång tid, hä
U: Det var nog länge, det
I: Nu tar det en dag (L)

”[Resan] tog en månad” utgör basen, ”Nu tar det en dag” utgör kontrasten. Här ställs tre entiteter mot varandra och alla tre har anknytning till tiden. En månad kontrasteras mot en dag, ett ”då” är underförstått i basen och korresponderar mot ett ”nu” i kontrasten. Tempus förändras från imperfektum till presens. Motiveringen är här underförstådd, resan tog då en månad och tar nu en dag, underförstått för att det nu i motsats till då finns så snabba kommunikationsmedel. I detta exempel är tiden det element man bygger upp kontrasten kring.

Kontrasteringen med en implicit motivering kan lyda såhär: ”Jah, jag v, jag vet inte varför, jag, jag for en gång, för jag har alltid varit mammas älskling, men som sagt, äventyr” (M). Här är kontrasteringen i tiden obefintlig, i rummet delvis underförstådd, nämligen att vederbörande reste från Finland till Sydafrika, kontrasteringen av den sociala miljön är tydligast, det vill säga informanten jämför sitt gamla jag i relation till modern som ”mammas älskling”, ”mammas favorit” med sitt nya jag, som den som bröt upp och reste hemifrån. Detta skedde så huvudstupa att man inte riktigt förstår hur det kunde gå till. Förnimmelserna är underförstådda. I uttrycket ”mammas favorit” ligger i detta fall betydelsen ”bortklemad, morsgris” (Östergren 1981b:1868). Den som huvudstupa reser från sin mor kan inte förbindas med dessa karaktäristiska drag. Motiveringen antyds som att man sökte äventyret.

En annan implicit och helt outtalad motivering finns i följande exempel: ”Man var ju ung, så man hade ju ingen aning om vad livet hade att ge. Att, skulle man ha vetat vad man måste gå igenom så skulle man inte ha farit någonstans” (J). Tiden finns närvarande i kontrasteringen både som ett ”förr”, när man var ung, och ett ”senare”, när man själv mognat. I den sociala miljön är informanten kontrasterad

Ett bättre liv

mot sig själv, det är informanten som ser på sig själv i två olika livsfaser. Förminnelsen berörs i uttrycket ”vad man måste gå igenom”. Det sägs inte klart ”vad man skulle komma att gå igenom”, inte heller ”vad man skulle få uppleva”, dessa två uttryck kan ha en positiv och spännande innebörd. Uttrycket tyder på att minnet av emigrationen och anpassningen inte är odelat gott. Rummet finns med och är knutet till den implicita motiveringen. När man var ung och ingenting anade av livet var man hemma i trygghet, när man lämnat detta och gått igenom vad livet hade att ge hade man upplevat också otryggheten. Den implicita motiveringen kunde lyda: ”...för det hade varit mycket tryggare och enklare därhemma.”

Implicita kontrasteringar förekommer också. När en informant kort konstaterar: ”Jaa, det var ett nytt liv som vi började” (K) så är den satsen resultatet av en jämförelse mellan livet i Finland före resan och livet i Sydafrika efter ankomsten. Här ingår tiden och rummet som element, här ingår också personerna, fastän de inte kontrasteras. Här ingår vidare förnimmelse-elementet, det gamla kontrasteras mot det nya. Vad som inte nämns öppet är motiveringen för kontrasteringen. Den blir öppen för tolkning. Det är inte möjligt att avgöra om informanten uttrycker sig på detta sätt för att visa att det gamla livet varit dåligt och krävde en förändring eller om det gamla livet i själva verket var ett gott liv och att det nya är en försämring. Endast kännedomen om innehållet i hela intervjun och om informantens hela livsöde gör det möjligt för mig att anta att informanten bedömer sin resa som en positiv händelse i sitt liv. Ett liknande fall finns i följande exempel:

- I: Vad som fastnade mig i minnet där just då jag kom och så, det är, jag hör den musiken än, då det var gatuarbetare som arbetade och byggde runt gatorna, så var de ju, de var ju, nå, skall jag säga en tio, tolv utav de här negrerna och hade pickor och högg lös asfalt, de hade nog asfalterat, men att då de reparerade så skulle de ha bort det och så förman så han sjöng och höll på och hade takten då då de stod och slog med de här hackorna, och det där det kommer jag ihåg, det sitter kvar och sången å allt sitter kvar ännu från den tiden då jag kom dit (B)

Här kontrasteras tiden så att vi placeras i 1900-talets mitt då informanten anlände till Durban samtidigt som vi får veta att hela minnesbilden fortfarande idag finns kvar och är levande. Rummet kontrasteras så att det sydafrikanska bruket skildras utan att Finland överhuvudtaget nämns, men detta avses framgå av informantens evaluering av händelsen: ”Ja, det var så ovanligt att se”, sådant förekom alltså inte i Finland. Den sociala miljön i Sydafrika skulle man kunna tro kontrasteras genom att här talas om svarta män, något som inte fanns i större utsträckning i Svensk-Finlands små landsortsstäder på 1950-talet. Det förefaller dock som om detta inte är höjdpunkten i minnet utan förmannens sång. Informanten säger ju: ”Jag hör den musiken än”! Förminnelsen av att höra denna sång kontrasteras automatiskt mot bristen på sådant i Finland.

Kontrasteringen kan också vara dubbeltydig. På min fråga om varför informanten tyckte att det var så fint att besöka Finland efter trettio års bortavaro får jag svaret: "Ja, allt var så modernt, vet du, och centralvärme och alla hade bil, vägarna var så mycket bättre, och alla hade de kylskåp" (A). Denna kontrastering kan antingen referera till att det var så gammaldags i Sydafrika där man *de facto* oftast inte hittar centralvärme i husen, där inte heller alla har bil och kylskåp, men den kan också hänföras till det Finland som var på 1950-talet. Då hade man inte heller centralvärme, i synnerhet inte på landsbygden, bilen blev allmän först senare och kylskåpet likaså i samband med moderniseringen i samhället. Av sammanhanget att döma kan jag dra slutsatsen att kontrasteringen sker mellan Finland förr och på 1980-talet. Jag frågar nämligen om landet hade förändrats, men eftersom jag får svaret "Ja, allt var så modernt, vet du" och först därefter de olika komponenterna räknas upp utan att de två leden ställs i kausalt beroende av varandra är tolkningen inte säker.

Kontrasteringen kan ske på flera plan:

- I: Jag ville bli frisörska, så han tog mig dit, och jag kunde inte prata engelska, så han säger, nå, vi måste vänta litet tills jag kan prata litet engelska. Så jag sydde en tid med NN och YY, och så en dag när jag var i stan så gick jag och träffade henne, och hon säger att jag kunde börja" (A)

Här kontrasteras inte rummet och inte personerna i den sociala miljön. Förnimmelserna av att kunna respektive inte kunna engelska är här bärande och den kontrasteringen sätts i relation till tiden i ett förr och nu inom informantens skildring och underförstått i ett "förr" när informanten var ung och ingen engelska kunde och ett "nu", när svaret *de facto* avges på utmärkt engelska. Motiveringen har fallit bort men kunde lyda: "för då kunde jag äntligen tillräckligt mycket engelska för att kunna arbeta som frisörska, som jag så gärna ville."

Följande exempel visar tydligt hur komplicerad kontrasteringen kan vara.

- I: Hm, jag hjälpte också mamma massor med NN. Då under tonåren när mamma var sextio och hon hade en tonåring att ta hand om, något som inte var lätt, för mamma och pappa var inte den sorten som gick ut mycket, eller gjorde saker, vet du, man gick inte ut mycket på den tiden, ungdomar gick ut, så mamma tittade mycket till mina barn, men sen tog vi hand om NN, när vi var där (A)

Personerna kontrasteras så att informanten ställs mot sin mor, det vill säga ung mot gammal, de specifika familjemedlemmarna ställs mot ett allmänt "man", unga aktiva kontrasteras mot gamla passiva hemmasittare, och olika kategorier av barn mot varandra. Rummet är antingen hemma eller ute. Tiden är antingen då, "på den

Ett bättre liv

tiden”, eller utanför svaret i ett intervjuans ”nu”, alltså i samtiden, vilket framgår av det inskjutna ”vet du” och ”något som inte var lätt”, som riktas till mig. Förnimmelsen av att ha fått hjälp och själv hjälpt är drivkraften för uttalandet. Motiveringen kunde lyda: ”[...] för hade vi inte hjälpt henne så kanske hon inte heller hade hjälpt oss.”

Upprepad kontrastering framgår av följande exempel:

I: Åj, jag måste ju säga. Då vi kom just hade de ännu sågspån på golvet, i rummet där de högg köttet på stabben. Så inte far [skratt], jag brukar tänka det sen [oklart], rådde någon hygien, de hade rikt, ja, jag tyckte [upprört], men det var ju inte vanligt här i Finland, men där så högg de på en stor stabbe, som de hade och högg det där köttet och så skar de av det då, men man var ju inte van med det härifrån Finland något mera då, inte då jag for

U: Nej säkert inte

I: Ne, och så hade de sågspån på golvet

U: Så att de höllde liksom över nytt sågspån hela

I: Jaja, jaja, men nog, ja, visst måste de ju förstås sopa bort det då sedan för varje dag, men att, förstår du, det fastnade ju sågspån på köttet och det var ju

U: Jo, det är klart det, jo

I: Så inte var det ju den hygien som nu [skratt], nee (B)

Kontrasteringar förekommer också i narrativerna:

I: Jag var ett underligt barn, jag tror att de, mina föräldrar sa alltid att när jag en gång hade satt mina fötter på sydafrikansk mark så sa jag: ”Nåja, det var det, ingen mera svenska, nu pratar jag engelska”, och jag pratade det, hur det än lät så pratade jag det [skratt] (N)

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att emigranterna i intervjuerna med mig som en strategi att berätta om sin emigration i relativt liten utsträckning kombinerar deskriptiva sekvenser med kronologiska sekvenser och narrativer. Vidare har det visat sig att dessa samtal består av ett flertal olika typer av kommenterande uttalanden som alla på något sätt belyser informantens relation till det sagda och som är uppbyggda för att understryka det, leva sig in i det eller kontrastera det i tid, rum eller social miljö med hjälp av sinnesintryck. Framför allt använder man sig av kontrastering i de mest varierande former. Kontrastering är ett välkänt stil-

medel i skönlitteraturen och andra estetiska uttrycksformer. Min analys visar att denna form för estetiskt uttryck också används inom den muntliga framställningen i vardagligt tal om personliga erfarenheter.

Frågan är emellertid om kontrasteringen bara är ett estetiskt stilmedel eller om användningen av den också kan tänkas fylla någon annan funktion, till exempel att genom verbaliseringen av ett inre resonemang skaffa informanten signifikans. Innan denna fråga reds ut vill jag med hjälp av informanternas sätt att kontrastera analysera hur de talar om sin emigration och sin hemlängtan och nostalgi.

”En människa har det där att de längtar.”

Hemlängtan och nostalgi

Allmänt

Hemlängtan är en av de vanliga erfarenheter som de flesta människor har känt och som inte ansetts vara så betydelsefull att den ägnats särskilt mycken vetenskaplig uppmärksamhet. Den är inte omvälvande eller katastrofal som kärlek eller svart-sjuka, den är inte romantisk som moderskärleken, den är inte ädel som modet. Den är irriterande och i vissa fall passiverande, man kan för en tid bli lamslagen av hemlängtan, men det förefaller som om de flesta kommer över den utan större dramatik. Nostalgi har däremot blivit föremål för mycken forskning, dels från historievetenskapens sida, dels som en företeelse värd uppmärksamhet av de kulturforskare som studerar det moderna samhället.

Hemlängtan

Hemlängtan kan ta sig uttryck i känslor av ensamhet och fokuseras ofta på mycket konkreta ting, såsom en viss sorts mat, en egen plats, vissa människor som man trivdes med eller vissa sysselsättningar som man brukade engagera sig i. I den nya miljö där man för tillfället befinner sig saknas dessa ting. Genom att kontrastera ett ”då” mot ett ”nu”, ett ”där” mot ett ”här” och ett ”vi” mot ett ”jag” och ett ”de” markerar man hur man känner övergivenhet och vantrivsel. När man har lärt sig att uppskatta strapatserna i sin nya miljö brukar man också lära sig acceptera att knäckebröd, sill och kaffe inte är nödvändiga för livets uppehälle, att man kan ha ett eget ställe någon annanstans än hemma också, att nya bekantskaper och nya sysselsättningar kan vara berikande.

Hemlängtan är dock inte så obetydlig att inte olika genrer i folkloren skulle ta upp den. Den finns till exempel i trollformler när man läser över nyinköpta kreatur för att de inte skall ha hemlängtan, ”dryft”, mista matlusten och sluta producera mjölk eller bli svaga och inte orka dra sina lass (Forsblom 1927:644, följande formel *ibid.* 647):

Då en ko blivit köpt och hemförd, tager värdinnan ur spiselhärden något aska i förklädet och kastar askan tre gånger mot den nyköpta kons huvud. För varje gång läses:

Far å mor e död
Å gården e oppbränd
Å heim e slut

Också för att förhindra hemlängtan hos människor finns det både ritbeskrivningar och formeltexter:

Mot "längton": Med den sked, som den bortfarande personen använt, tages tre gånger sot från "mūrin", tre gånger aska ur "spīsin" och tre gånger "skrap" under kokgrytan. Insys i smyg i "lårfødre" (underbenkläderna) eller i strumpan. Därvid läses: "Nu ska tu int långt meir än hedē längtar!" Denna och andra likartade omlagningar praktiseras ofta av de gamla då deras söner och döttrar resa till Amerika. (Forsblom 1927:681)

Bandet till hemmet behandlas i gråtkväden när den unga flicka, som skall gifta sig, ser tillbaka på sin lyckliga barn- och ungdom hemma i motsats till framtiden hos brudgummens okända och kanske otrevliga familj (Nenola-Kallio 1982, i synnerhet 113–181). Hemlängtan är också ett motiv i emigrantvisor (*Emigrantviser* 1975). I ordspråken är hemmet ett tema, till exempel i "Borta bra, men hemma bäst".

Det tyska begreppet *Heimat* har gett upphov till en omfattande forskning, i synnerhet i anslutning till de stora omflyttningarna och nya gränsdragningarna i Europa efter andra världskriget (jfr t.ex. Grevérus 1979; *Heimat* 1980; Applegate 1990). Man kan alltså konstatera att hemmet och hembygden är teman som betyder något för människan oberoende av om hon kan resa "hem" igen eller om hennes hem för alltid är borta. Hemmet står för en känsla av välkändhet, av trygghet, man kan vara sig själv där och hemlängtan är längtan till den plats eller det sammanhang där man hade en betydelse som en del av en större helhet. Hemlängtan kan sägas uppstå ur en önskan om att bli sedd.

Nostalgi

Hemlängtan är besläktad med nostalgi. Detta ord är sammansatt av de grekiska termerna för hemresa, återvändo till hemmet (νόστος) och smärta (ἄλγος). Ursprungligen betecknade den schweiziske läkaren Johannes Hofer i sitt verk *Dissertatio curioso-medica de νοστᾶλγία* vulgo: *Heimwehe oder Heimsehnsucht*, Basel 1688, med "nostalgi" ett sjukligt sinnestillstånd bland schweizare som vis-

Manshöga julstjärnor (*Euphorbia pulcherrima*)
ersätter inte julen i Finland. – L.-R. Knuts.

tades utomlands och av längtan hem miste aptiten, led av sömnlöshet, blev melankoliska och labila och ibland rentav genom anorexi, sinnessjukdom och depression kunde söka döden. Nostalgi blev genom denna definition namnet på en mental rubbning som man kunde påträffa hos också andra än schweizare när de levde borta hemifrån under svåra strapatser. Senare genomgick ordet en betydelseförskjutning och betyder idag en ”vemodig men njutningsfylld längtan hem eller tillbaka till ngt förlorat särsk. om längtan till vissa miljöer e.d.: *femtiotalsnostalgi; intresset för folkmusik kan vara ett uttryck för~*” (Svensk 1987:819).

Hemlängtan är alltså en individuell känsla, man längtar till sitt eget hem och sitt eget sammanhang. Nostalgi har numera blivit något som man kan dela med andra som har upplevt samma kulturella miljö. Men skillnaden mellan de två begreppen är inte helt klar och det försvarar att de här behandlas tillsammans.

Nostalgin är en betydande komponent i dagens kultur (Lowenthal 1995). Den uttrycker något om en tid som flytt, den hör alltså hemma inom historien. Men ur vetenskapligt historisk synvinkel anses nostalgin ofta inte ha något värde, den uppfattas som en verklighetsflykt, som döljer sanningen, säger historikerna om nostalgiska framställningar (Lowenthal 1989; Chase & Shaw 1989). Denna uppfattning kan delas av samhällsvetare och pedagoger (Berman 1987; Baacke 1976).

För den som utforskar folkkulturen är läget ett annat. Nostalgin, det vill säga föreställningen om ett bättre förflutet, en gyllene tid, är en tankefigur, som i olika

Spår av en nordisk emigrant. – L.-R. Knuts.

sammanhang återkommer i olika skepnader. Nostalgin har fått hembygdsmuseerna att fungera på slutet av 1800-talet och etnologin och folkloristiken att komma igång som vetenskapsgrenar (Cocchiara 1981 :passim; Dundes 1969), och en enorm skönlitteratur har genom tiderna, egentligen alltsedan Odysseus-motivet, producerats med nostalgins hjälp (Lerner 1972), också för barn. I masskulturen har nostalgin en grundmurad status, där den har blivit en marknadsfaktor när den i damtidningarna har en framträdande plats och när klädmodet tar upp nostalgiska element från tidigare decennier. Detsamma gäller inredningsmodet. Vad folkkulturen och masskulturen idealiserat är tanken om den lycklige och frie vilden. Hela debatten om folklorismen, eller debatten om vad som skall anses vara "äkta" folkkultur och vad som är förfalskningar i kommersiellt syfte är ett exempel på att nostalgi väcker diskussion. Nostalgi är ett laddat ord (jfr Wolf-Knuts 1995a–b). Som vetenskapsman söker man sanning, men i "nostalgi" anses det alltid finnas en viss mängd osanning, den anses vara förljugen och därmed värdelös som källa för forskning. Men om man som folklorist gör nostalgin till sitt forskningsobjekt söker man inte sanningen om ett historiskt skeende utan man söker klarhet i hur människor talar om nostalgi, hur de internaliserar romantiserade nostalgiska idéer i sina liv och varför detta är viktigt för dem.

Nostalgin hör hemma i ett folkloristiskt forskningskomplex som man skulle kunna kalla "min personliga historia" (jfr Tonkin 1992). Detta kan ses som ett uttryck för postmodernistisk egologi, men lika väl kan intresset för den egna historien betraktas som ett uttryck för ett mänskligt behov av att placera sig själv i tiden i relation till andra.

Ett bättre liv

Nostalgi är alltid kontrastiv. I den finns inbyggd en jämförelse mellan ”då” och ”nu”. Jämförelsen måste inte nödvändigtvis utfalla till den ena aspektens absoluta fördel och den andras absoluta nackdel, även om det ofta är så. ”Förr” kan ha varit bra och bättre än nu i vissa aspekter, men inte i alla. ”Förr” framställs ofta som en harmonisk tid då ordning och reda rådde i motsats till nu med konflikter i hemmen, rotlöshet och problem. Detta är emellertid en schablon. Vid närmare eftertanke kan det framgå att ”förr” i vissa aspekter var bättre än ”nu”, men att ”nu” kan vara bättre i andra. Exempelvis är socialvården idag bättre, de tekniska hjälpmedlen är bättre, kommunikationerna är bättre.

Uttryck för nostalgi är ju som vi sett kända långt före postmodernismen. Nostalgin är nämligen ett uttryck för verklighetsförändring. Människan har vissa strategier för att i vissa situationer förändra verkligheten till en sådan bild av verkligheten som hon kan acceptera. Nostalgin är i sig en strategi för hur man kommer tillrätta med verkligheten, den är en förm för coping. Som sådan kan den ta sig olika uttryck, den kan dels vara passiverande och få oss att minnas och se tillbaka utan att göra något mera, dels kan den vara aktiverande och få oss att åstadkomma något. Vi vill då restituera något av det förflutna. Viktigt är också att påpeka att fastän nostalgin förbinds med positiva livsvärden innehåller den ofta också negativa minnen, men dessa ges en positiv innebörd, så att också svåra stunder tolkas och förklaras som en god erfarenhet. Mitt i det svåra hade man ändå förmånen att få uppleva något gott, något som var så värdefullt att det hjälpt en genom hela livet.

Det förefaller hypotetiskt som om de finlandssvenska emigranterna i Sydafrika talar i nostalgiska ordalag om sådant som de sentimentalt längtar tillbaka till som förändrats på ett sätt som de själva inte kunnat påverka, såsom till sin barn- och ungdom, medan de kan förneka en längtan tillbaka till någonting som förändrats på grund av deras egen insats.

Språket kan vara en indikator på detta. Inte sällan byter informanterna språk när de talar om finlandssvenska förhållanden. Ofta för de i annars engelskspråkiga intervjuer in svenska ord för begrepp som de förknippar med sin barn- och ungdom i Finland. Tonfall och andra liknande medel för kommunikation förändras.

Analys

Man kan i intervjuerna särskilja uttryck som jag kan tolka som om de handlade om hemlängtan och nostalgi på tre olika sätt. Det förekommer dels explicita uttalanden, dels implicita uttalanden och dessutom förekommer negerande uttalanden. Nedan följer en analys av relevant intervjumaterial. Jag iakttar dels hur språket används, det vill säga hur engelskan och svenskan blandas med varandra, dels applicerar jag denna tredelade analys på intervjuerna.

A.

De explicita uttrycken för hemlängtan och nostalgi kan komma till synes i valet av tonfall och andra kommunikativa, men inte till ordvalet bundna former. Tonfallet blir mjukare, man kan höra hur informanten så att säga går in i sig själv och fjärrmar sig från andra närvarande. Också i sättet att skratta avväpnande och overseende ligger ett meddelande om att man lämnat det rationella närvarande och hänger sig åt drömmar och längtan. Detta är emellertid inte möjligt att återge i tryck. Nedan följer ett exempel på hur det var i informantens barndom. Här ägnar en informant sig åt att fundera över sina egna reaktioner och målar upp olika scenarier där svarta och romer agerar. Intervjun försiggår på engelska, men "tattare", "tattarlasse" och "tattarlassi" införs på svenska.

- I1: [Undrande, lätt förvånat] Men jag undrar varför jag var så rädd för de svarta
I2: För att du var rädd för tattare
Alla: Aha
I1: [Eftertänksamt] Kanske det var så
U: Ja, det var nog säkert, jo [vänliga skratt]
I1: Jag ville inte komma ut ur hytten, och också i, var det i Las Palmas som vi stannade?
I3: Var?
I1: Las Palmas
I2: Madeira
I1: Madeira
I3: Madeira
I1: Där båten stannar och jag var för rädd för att komma ut, det tog mig en lång tid att komma ut ur hytten [fniss] och komma och titta
U: Jaja, för att du hade blivit skrämmd med tattare, förstås.
I1: Ja, jag var
I4: Är tattarna på något sätt lika som de svarta, då?
I2: Jag tror att det är det sätt, de är nog inte riktigt, de är bara
I4: Nej
I1: Nåja
I2: De är annorlunda
I1: Vi låste nog dörren när de kom
L-R: Mm, vi också
I1: Och en brände mig med ett järn när jag var barn, och jag tror att när jag var dum skulle de sätta mig på tattarlassi [tattarlasset] [skratt]
I4: Det kommer fram nu, ha?! Jag har inte hört det förut, jag hade inte ens hört ordet förut

Ett bättre liv

- I2: Tattare?
I4: Tattarlasse
I2+I1: Tattarlasse
[skratt]
I2: Inte säger man ju tattare mera, är det inte zigenare?
L-R: Ja
U: Ja, ordet tattare används ännu
I2: Är det så?
U: Ja, ja

Man kan tolka det faktum att informanterna i flera fall byter språk från att de annars talar engelska till svenska och med förkärlek dialekt som om de på detta sätt ville ännu mera understryka att de identifierar sig med en annan kultur än deras numera vardagliga kultur, de söker sig till sin barn- och ungdom, då vissa fenomen förekom som egentligen inte har någon motsvarighet i deras nuvarande liv och därför saknar uttryck: "And, we still do, and then we clear away and then Father Christmas comes, julgubbi kommer." Ett annat exempel är "No. Not really, not, not the same as in Finland, because all I remember was lutfisschi and that you don't get here" eller "We bought a beard and a myssö och".

De explicita uttrycken för hemlängtan och nostalgi kan också förekomma i ett sentimentaliserat och romantiserat ordval. Man kallar emigrationen ett "äventyr". Man beskriver sin känsla av hemlängtan så att ensamheten framställs som den mest typiska formen för verklighet fastän man i själva verket rest med hela familjen. Man berättar hur en sentimental sång kan få en rörd till tårar. Gråten ligger nära till hands både när man beskriver hur man kände sig när hemlängtan var svår och under själva intervjun. Känslor som sådana beskrivs ofta och detta sker också med starka emotionella uttryck. Man berättar om hur man upplyst sina barn om hur svårt och tungt arbetet var förut, underförstått att de unga idag har det mycket bättre. Man beskriver sin moders godhet och förmåga till förlåtelse, också detta med ett berört tonfall. Man beskriver upplevelsen av hembygden i Finland på ett måleriskt sätt som får lyssnarna att se och känna vad som skildras:

- I: [...] vi for till skogen för att plocka lingon, och jag bara lade mig ner i skogen. [Allmänt skratt.] Det var just den där lukten, den var så underbar, och allt, att, att se tallarna, [oklart] och den där mossan som är så grann

Dessa skildringar strävar till att beskriva sinnesintryck och känslor och detta sker så att sinnesintryck och känslor också väcks hos åhöraren.

De implicita uttrycken för hemlängtan och nostalgi syns dessutom i valet av teman. Man skildrar språkbytet från sitt modersmål, man beskriver sin ungdomstid ofta i samma veva som man talar om sina barns barndom, julen beskrivs ingå-

ende och den firar man på finländskt sätt, med sånger, mat, utklädnad. Man understryker här kontinuiteten:

- I: Vi har alltid, vet du, familjen samlad och alltid äter vi tillsammans och vi sjunger julsånger och "Julen, julen, julen är kommen"
- I: Julgubbi komber [...] någon klär ut sig och det är som en tradition

Man visar hur segt det finländska är när man säger att multiplikationstabellerna fortfarande går på svenska. Man nämns inte kasta bort brev från Finland. Längtan till Finland kanske inte alltid uttrycks i klara ordalag, men att den finns och att man försöker hålla kvar omsorgen om sin finländska härkomst är klart.

Implicita uttryck för hemlängtan och nostalgi finns också. I avsnittet om en informants rädsla för tattare är den underliggande meningen att peka på den lilla världens nostalgi, underförstått kan man utläsa en viss förtjusning över hur härligt livet var då man själv var så liten, naiv och oerfaren att det farligaste man kände till var då "tattarna" kom. Också föräldrarna nämns implicit som straffare i detta avsnitt, men hela skildringen mister sin udd genom åhörarnas vänliga skratt och genom informantens avväpnande skratt och fnitter.

Ett annat implicit uttryck är att man berättar hur man firar jul på ett sätt som man tror är så gammalt att det inte ens förekommer i Finland längre. Här hänvisar man på sätt och vis till det gamla, det äkta, det genuina som fanns i Finland men som inte funnits i Sydafrika och som man själv vill upprätthålla och låta gå vidare till alla som är tillsammans.

Nostalgi förekommer inte bara till Finland och barndomen där. Nostalgi finns också i uttalanden om ett "förr" i Sydafrika:

- I1: Men det tar tid för svarta lärare att bli goda svarta lärare som kan undervisa
- I2: Ja, naturligtvis, det är därför som undervisningen nu kommer att gå nedåt L-R: Innan den kan börja gå uppåt
- I2: Den kommer inte att gå upp, ja. Det kommer att ta tio till tjugio år innan de här barnen som nu är i första klassen, andra klassen blir nog undervisade hyggligt, och få sakerna i ordning när de är tre, tjugio-trettio, då kan, kanske man kan se en stor förändring, så ser jag det
- I3: De borde ha börjat utbilda dem för en femtio, sextio, sjuttio år sedan, och vi skulle inte ha varit i den här röran
- I2: Javisst, det vet vi alla, det är försent att säga det nu

Apartheidtiden, då vita barn undervisades av vita, underförstått goda lärare och svarta barns skolgång sköttes separat, var en ordnad tid, nu i det nya Sydafrika otydliggörs tidigare klara gränser.

Ett bättre liv

Sammanfattningsvis kan konstateras att uttryck som har att göra med hemlängtan och nostalgi är starkt förknippade med sinnesförmimmelser och känslor, både sådana man minns och sådana man använder i intervjun. De är utan tvekan centrala. Detta framgår också av det samtal som förs när en av informanterna frågar mig hur man tillreder plummonkräm. När hon ser mig vill hon veta varför inte hennes kräm blir klar som den borde, det vill säga varför den inte smakar "rätt". En sinnesförmimelse har aktualiserats i hennes minne genom att jag förutsätts laga sådan mat som man gjorde i Finland på 1950-talet.

Slutligen måste nämnas att informanterna helt kan ta avstånd från hemlängtan och nostalgi. Detta kan förklaras med att hemlängtan uppfattas som någonting skamligt. Detta är dock inte en konsekvent inställning. Den ena gången kan man vara starkt nostalgisk, som då man beskriver sitt julfirande, den andra tar samma informant skarpt avstånd från allt som har med hemlängtan att skaffa.

U: Hade du någonsin hemlängtan?

I1: Inte jag

U: Inte alls?

I1: Nej

U: Inte till dina vänner?

I1: Nej

U: Inte?

I1: Jag har egentligen aldrig haft hemlängtan

I2: Jag har nog

U: Du har nog?

I1: Jag tror att för att jag kastades ut i det engelska så snabbt att jag fick vänner här och

"Jag var en hjälte"-budskapet kan skönjas. Det finländska kan också ges en mörk framtoning:

I1: Så det är [...] Jag menar, senast när vi for tillbaka åttioåtta for vi till Lapp-land, det var till Rovaniemi, vi for upp dit och vi tog tåget därifrån ända ner till Helsingfors och jag tyckte att det var den ovänligaste stad jag någonsin besökt i Europa, Helsingfors, det var det faktiskt

U: Ja, säkert

I1: Jag kunde inte ens sova på stationen och jag som var så trött
[allmänt skratt]

I2: Men en massa stationer är sådana

Hemlängtan och nostalgi kan alltså vara explicit i tonfall, skratt och på andra icke verbala sätt, i stil och i valet av teman. Hemlängtan och nostalgi kan också be-

handlas implicit. Hemlängtan kan slutligen lysa med sin frånvaro, det som har med Finland att skaffa framställs negativt. "Förr" behöver inte alltid relateras till barndomen i Finland, det kan också gälla en tidigare tid i Sydafrika. Sinnesförmimmelserna spelar en stor roll i hemlängtan, man minns svunna tider genom att referera till upplevelser man själv haft i sin kropp.

På ett verbalt plan uttrycks hemlängtan *expressis verbis*, på ett kognitivt plan ges ständiga referenser till Finland eller till "förr". Det är med hjälp av sinnesintrycken, sinnesförmimmelserna och känslorna man på det kognitiva planet återupplever minnen, som kan betecknas som uttryck för hemlängtan och nostalgi och som kan beskrivas för mig.

B.

Här finns inga icke-verbala uttryck för hemlängtan. Genomgående förnekar informanten sin hemlängtan, någon sådan har aldrig förekommit. I detta fall är informanten konsekvent genom hela intervjun. Därför är det svårt att i egentlig mening hitta explicita uttalanden som skulle tyda på hemlängtan och nostalgi. Intervjun gjordes på svenska, men då och då strödde informanten in engelska glosor.

Explicit väljer informanten dock ord som tyder på en stark bindning till Finland i Sydafrika men också på en bindning till Sydafrika i Finland. Sedan livskamraten dött har denna informant flyttat tillbaka till Finland, mycket på grund av en åldrande mor, men här finns inga sentimentala uttryck eller romantiserande ordval: "Sedan då NN dog så var jag allena liksom vad jag är nu här." Explicit kan man se en bindning också i valet av samtalsämnen, man talar om mat som curry och chutney som förstärker förbindelsen till Sydafrika när det förekommer i maten i Finland. Man talar också om en längtan efter finsk mat i Sydafrika, bland dem som bor kvar där fortfarande. Informanten berättar om sin egen längtan efter lutfisk till jul. I ett jämförande perspektiv behandlas hygieniska förhållanden förr och nu i Finland och i Sydafrika, men informanten uttrycker sig inte kvalitativt om vilken typ av hygien som är bättre eller sämre, bara att det var olika i de två länderna. En ökande snuskighet i Sydafrika som synts under de senaste åren får egentligen uttrycka den enda förändring denna informant beskriver för Sydafrikas räkning. I samband med längtan behandlas också skillnaderna i vädret. Vissa möbler har informanten också tagit med sig från Finland till Afrika och till Finland igen eftersom det var otänkbart att avstå från dem. Numera, efter flera års vistelse i Finland, förefaller en viss längtan tillbaka till Sydafrika finnas hos informanten.

Implicit kommer detta till synes i samtalet om Durban av idag. En igenkännandets glädje, en lokaliseringssiver och en identifiering av olika platser i ett jämförande perspektiv återfinns.

Sammanfattningsvis kan konstateras att denna informant rest av egen fri vilja från Finland till Sydafrika. Informanten fick kämpa rätt så hårt för att realisera

Ett bättre liv

sina planer eftersom modern försökte avstyra hela företaget. Detta misslyckades dock och informanten framstår kanske därför som en segrare. Detta är kanske skälet till att intervjun inte uppvisar någon specifik hemlängtan eller nostalgi. Däremot förnims idag en viss längtan tillbaka till Sydafrika. I den mån besläktade teman anförs rör det sig igen om sådana områden där sinnesförmimmelser och känslor uppväcks. Informanten sammanfattar själv sina åsikter om hemlängtan: ”Så att jag tror en människa har det där att de längtar, he inte någon skillnad var de är, så längtar de om de har sett något som [...]”

C.

Denna informant förnekar konsekvent sin hemlängtan: ”Neej, jag har aldrig haft hemlängtan.” Snarast var en längtan bort förhärskande: ”[...] jag väntade på bättre tid, bättre förhållanden, bättre tider och bättre förtjänster och man faktiskt kommer någonstans här.” Till och med mina försök att frammana hemlängtan kom på skam. Allt tal om hembygden är sakligt och koncist. Man medger dock explicit att man köper finskt knäckebröd i butiken i Sydafrika och jag kan höra att dialekten från Finland sitter kvar.

Implicit framgår en längtan till apartheidtiden, alltså ett ”förr” som var bättre, men detta ”förr” har ingen anknytning till Finland. Ett annat ”förr” syns också, nämligen den tid då kyrkan ännu fungerade inom ramen för den norska kyrkans organisation:

- I: Det är inte något fel på det nu heller, men att det, det var litet trevligare då det var norska kyrkan
U: Ja, det var litet mera hemligt
I: Svenskar och norskar och finlandssvenskar
U: Just, men det är slut med det nu då?
I: Ja, nå, det, kyrkan fortsätter som, det är kanske bättre än förut, de har mera folk nu, men att det är inte riktigt det samma. Känslorna är inte de samma som man hade då

Sammanfattningsvis konstateras att denna informant själv valt att åka och lämna Finland bakom sig. Ingen erkänd hemlängtan finns, däremot finns nostalgi, dock inte till Finland utan till en specifik tidsperiod i Sydafrikas historia. Här stöds min tes om att nostalgi uppstår när man längtar till något man trivts med men som numera är ouppnåeligt, något som förändrats mot ens egen vilja eller utan att man själv kunnat rå på det.

D.

Denna intervju görs på engelska, fastän vi annars utanför intervjun brukar tala svenska. Alla uttalanden om hemlängtan är mycket väl övervägda, informanten är

en ytterst reflekterande person. Visst medger vederbörande hemlängtan, detta sker rentav helt direkt och mycket explicit: "Jag har haft hemlängtan, ja, många gånger, åh ja." Det finns botemedel mot hemlängtan. Hela temat har tydligen varit föremål för eftertanke:

- I: Det är konstigt, som jag sade här om kvällen, när man pratar sådär, under de första åren utplånar man nästan, en viss, kan det vara språket, inte traditionen, språket, man utplånar det på sätt och vis och då ville jag inte skriva så mycket som jag borde till min familj, för man vill nästan skära bort det nu, för att man vill sätta igång med sitt liv, och man vill inte sitta med ett ben på båda sidor, man vill vara fri därifrån, så omedvetet, drog man sig ur det, och jag vet att många i min familj var upprörda över mig, det vill säga: "Varför skriver du inte?", vet du, men sedan kommer man till ett stadium, nu vill jag nästan gå tillbaka igen, jag vill att mina band till människorna där, jag vill ha dem tillbaka, nu mera än förut, har kanske något att göra med min ålder eller så, hm, ja

Vissa implicita uttalanden finns också om hur svårt det var att lämna släkt och vänner i Finland och om att tanken på detta fortfarande kan inge känslor av skuld. Klart förnekas hemlängtan också, informanten säger att det inte skulle gå att låta den få för mycket plats i livet, till Finland finns ingen återvändo längre, allt är så förändrat. Den slutliga inställningen blir att emigrationen var något positivt: "Ja, jag är glad att jag har gjort det [emigrerat]."

Sammanfattningsvis kan konstateras att denna person frivilligt lämnat Finland, ändå känt hemlängtan och kan känna den än idag, men trots det anser sig ha gjort rätt i att emigrera. Här finns inga uttalanden om nostalgi, om man inte vill hårdra ett avsnitt om apartheidtiden, också detta avfattat på ett för informanten typiskt eftertänksamt sätt. Detta uttalande måste sättas i relation till samtal utanför intervjun om hur grannhusen byter invånare och hur några av dessa numera är svarta, "visserligen mycket trevliga, men vi har ingenting att göra med dem", som det sades.

Denna informant som alltså är en av dem som klarast uttrycker hemlängtan är också mest kategorisk när vederbörande evaluerar sin emigration. Trots allt var den bra.

E.

Denna informant talar i allmänhet gärna svenska men föredrar engelska under intervjun. Insprängda svenska ord finns här och där för begrepp som inte tycks ha någon lämplig motsvarighet i sydafrikansk kultur. Dessa begrepp är samtidigt nyckelbegrepp i finlandssvenskt ruralt liv och bygger en direkt bro mellan den

Ett bättre liv

värld i vilken intervjun görs, nämligen Sydafrika, och den jag ber informanten minnas, norra svenska Österbotten: ”The pälsningstid” och ”we höibärga” får utgöra exempel.

Explicit talar informanten om sin hemlängtan i samband med att föräldrarna kom på besök. Likaså medger informanten explicit att hemlängtan tog sig uttryck i gråt, i känslor av ensamhet, att breven hem var fyllda av känslor. Denna familj har emigrerat mellan Sydafrika, Sverige och Finland i flera repriser. Det är intressant att konstatera att här därigenom finns en möjlighet att dra sig undan sitt ansvar:

- I: [...] i början var vi alltid, jag tror att det där flyttandet av och an mellan de två länderna gjorde att vi var rotlösa, när det blev svårt eller rörigt av någon anledning ville han fara hem. Det, och jag tror jag förstår det för jag har känt det på samma sätt i Sverige. Det var ett par saker som irriterade mig i Sverige och så fort de hände så ville jag fara hem, jag tror det är någonting i stil med att springa hem till det som känns skönt
- U: Jo, det tror jag också
- I: Men det hjälper aldrig [skratt]

Därför känner sig informanten fortfarande hemma på flera platser: ”Jag måste säga att när vi bodde i Finland eller när vi besöker Finland eller Sverige talar vi om Sydafrika som hemma, när vi är i Sydafrika talar vi om Finland som hemma.” Detta uttrycks helt explicit och utan tvekan, liksom informanten också vet att sysselsättning är den bästa bot mot hemlängtan idag om man igen ville flytta.

Nostalgi kommer inte till uttryck i exemplet nedan även om möjligheten fanns:

- I: Vi hade inte mycket, jag tror att vi tog med de få saker som var riktigt personliga, det var inte mycket, och vi flyttade över, så vi hade inte så mycket, min faster lät oss stanna hos sig i Uppsala i två eller tre veckor och sen hade jobbet någon bostad, för det var riktigt svårt att få lägenheter på den tiden, och de erbjöd oss två rum i ett gammalt hus som de hade delat upp, och det var fint, jag var inte ledsen, för det var lätt att bo i ett hus på landet, det var inte ett höghus, jag tror att jag skulle ha varit ledsen, fast vi flyttade över till lägenheten efteråt, jag var inte ledsen i huset, jag var egentligen väldigt lycklig, men det var inte modernt inte alls, så vi stannade, jag tror att det nästan ett, nej inte ens ett år, vi kom dit på våren, i april, och vi flyttade ut i november. Det började bli kallt och jag skulle nog ha fått kämpa om jag hade varit tvungen att klara mig genom vintern, för vi måste elda med ved och allt, och ingen toalett inne [skratt]
- U: Å så hemskt, så hemskt
- I: Det låg på en fin plats, men det var bara ett gammalmodigt hus. Det kallades faktiskt Herrgården [skratt]

U: Aha!

I: Det var den gamla herrgården. Men det var en fin tid, jag hade goda minnen av den, det arbetsamma störde mig aldrig där

Här finns alla ingredienser till en nostalgisk skildring, ett gammalt hus med vedeldning och dass på den svenska landsbygden under sommarhalvåret, huset kallas romantiskt nog Herrgården, informanten medger starka lyckokänslor. Ändå kan jag i informantens tal inte urskilja en tillstymmelse till nostalgi, endast kontrasterna mellan gammalt obekvämt och nytt, kanske bekvämare, åtminstone om vintern. Praktiska omständigheter och realiteterna överflyglar romantiken. Annorlunda är det i följande exempel:

I: Jag tror att något av det bästa när jag for till Finland var att när jag växte upp i Sydafrika hade vi bara två kusiner på mammas sida och de var så mycket äldre än jag att jag såg på dem som tanter, fast de egentligen var mina kusiner, inga andra släktingar, deras barn, de var småkusiner, men vi hade inga mostrar och morbröder egentligen och när jag kom till Finland fick jag fastrar och farbröder

U: I massor!

I: Massor, och jag måste säga att jag tyckte om det, verkligen, det var fint

U: Jag kan bra förstå det

I: Min, min pappas yngsta syster, hon pratade så snällt om när min mamma var där och berättade för mig hur det var när mamma var där, det var 1928–30, hon var en ung flicka på 13,14,15, något sådant, hur hon alltid var hos mamma och hur hon såg efter mina bröder och vad de gjorde, och jag tror att för att hon gjorde det så identifierade jag mig väldigt med henne, hon hade inga egna barn så hon ville skämma bort mig och vara snäll med mig medan jag var där och det tyckte jag om, jag tyckte faktiskt om att ha en faster som tyckte om mig och jag kände detsamma för henne, jag var, när jag for till Finland med, 1962 bodde jag en månad hos dem, henne och hennes man

U: I X-by

I: I X-by och hon lärde mig en massa om att vara bonde, hon hade kor, hon, vi höibärga, vi tog upp potatis, det var första gången jag någonsin gjort sådant i livet och jag har verkligen goda minnen av den där månaden som jag bodde hos henne, jag tror att det var där jag lärde det mesta av min svenska när jag sattes att bo där, för de kunde inte prata ett ord

Här framhävs släktsammanhörigheten, samhörigheten med modern som dött när informanten var under tonåren, det kärleksfulla bemötandet, bondelivet. Här kan man kanske implicit läsa ut formuleringar som tyder på en längtan till Finland.

Ett bättre liv

Sammanfattningsvis konstateras att denna informant öppet medger sin hemlängtan men att denna inte är riktad mot något särskilt land. Sinnesförmimmelser och känslor spelar en viss roll i uttalandena. Emigrationen skedde efter att samförstånd uppnåtts inom familjen, informantens beslut att emigrera har varje gång skett tillsammans med och beroende av andra. Nostalgin riktas här till en miljö som numera är ouppnåelig. Där man däremot hade kunnat förvänta sig nostalgi av ordvalet och temana att döma finns den inte. Förklaringen till det kan vara att informanten själv längtade bort från denna miljö och faktiskt också omsatte denna längtan i praktiken: man flyttade till Sydafrika.

F.

Denna informant kom till Sydafrika som barn under skolåldern. Här talas därför om föräldrarnas hemlängtan, och det förefaller som om fadern, trots att han själv avgjort frågan om att emigrera, gått omkring med denna längtan. Modern hade däremot ingen hemlängtan, vilket informanten förklarar med att hennes släkt var så liten, hon hade sina närmaste med sig i Sydafrika. Släkttillhörigheten tycks för informanten vara ett förklaringsmedel för förekommande eller bristande hemlängtan.

Här blandas knappast några svenska uttryck i intervjuspråket engelska. Explicit uttrycks en mycket stark bindning till Finland. Informanten är kanske lätt förvånad över detta:

- I: Visst känner jag mycket starka band till Finland, vet du, jag kan fortfarande minnas den första gången jag for tillbaka, det var 1975, min man och jag, och det var en underbar känsla att komma dit, jag menar, varför känner man det som hemma, när man inte ens vet hur stället ser ut, men man bara känner att det är hemma, vet du

Informanten kommer inte med någon närmare förklaring och kan naturligtvis inte heller se detta som "äkta" hemlängtan. Ändå anser man att barnen i familjen borde komma till Finland och lära känna det landet. Några implicita uttryck för hemlängtan finns inte, däremot förnekas nostalgin i samband med det som i så många andra intervjuer kan förknippas med hemlängtan och nostalgi, nämligen julmaten. Man äter visserligen risgrönsgröt och plommonsoppa till jul, men detta har en helt rationell förklaring, de rätterna anses smaka bättre än den motsvarande sydafrikanska julmaten.

Spänningen mellan förr och nu kommer till synes i följande citat: "Det är mycket lättare att uppfostra barn här', det är alla de där, de där, nå, inte nu, jag skulle inte säga nu, politiskt sett, men på den tiden", men detta är inget uttryck för nostalgi, där finns ingenting romantiserande eller förskönande, bara konstaterande av fakta.

G.

Denna informant talar stolt svenska, men konstaterar att det språket inte räcker till för komplicerade sammanhang. Ett lätt nostalgiskt drag återfinns i beskrivningen av barndomsfamiljen som var härligt trygg och harmonisk. Nostalgiska ordalag används också i beskrivningen av julkyrkan som skapade gemenskap och stämning. Numera har kyrkan gått genom sådana förändringar att "att själv blev man liksom i mitten och försvann ur hela den där idén", det kapitlet i livet är avslutat. Nostalgi används alltså också här för att uttrycka en längtan till något som förändrats utan att informanten kunnat påverka det.

Här talas inte explicit om hemlängtan, kanske informanten var för ung då familjen flyttade från Finland till Sydafrika. Denna informant har emellertid emigrerat två gånger mellan dessa länder och senare också till Sverige. Där var förhållandena dock oacceptabla, den svenska byråkratin och stelbentheten gjorde det omöjligt för informanten att finna sig tillrätta. Beslutet att återvända till Sydafrika motiveras av det hårda emotionella klimatet i Sverige, barnens villkor sägs ha varit alldeles för svåra. För informanten är kärnfamiljens värde centralt. Ett samhälle där inte den ena föräldern kan sköta sitt hem och sina barn är inte ett gott ställe för barn att växa upp i. Så kommer Sydafrika att framstå som det bättre alternativet och längtan hem blev en längtan dit.

H.

Denna informant förstår en hel del svenska, men intervjun görs helt och hållet på engelska. Några explicita uttryck för hemlängtan finns inte, men implicit kan man utläsa en stark bindning till Finland. Informanten uppvisar stolthet över sina finländska rötter genom att hänvisa till sina egna barn som under apartheidtiden tog avstånd från sin afrikanska härkomst och i stället presenterade sig som finländare eller svenskar. Denna mångfacetterade kulturella identitet bedöms positivt eftersom informanten anser att den leder till större förståelse för främmande kulturer i allmänhet.

Informanten berättar i lejonparten av intervjun om sin far som också var emigrant. Detta berättande är till stora delar uppbyggt av narrativer om fadern, informanten återupplever sin barndom i minnet. Detta stöds av ett uttalande som "det var en av de historier som jag liksom hörde i bakgrunden när jag diskade inomhus", men aldrig är tonfallet sentimentalt eller annars romantiserande. Tvärtom får vi veta att föräldrarna ytterst sällan talat om sin bakgrund, och informanten förklarar detta med att den var svår och fattig under långa perioder. Explicit sägs dock att fadern kände hemlängtan till Finland där hans systrar bodde kvar och att han försökte hålla en tät kontakt med syskonen.

Inte heller nostalgin kommer explicit till uttryck. Det är omöjligt att avgöra om det beror på informantens läggning, på bristande erfarenheter eller är en tillfällighet.

Ett bättre liv

I.

Denna informant har flyttat till Sydafrika men återvänt till Finland. Här finner man en implicit längtan tillbaka till Sydafrika, där finns de ekonomiska förutsättningarna för ett gott liv. Det avgörande för att familjen valt att stanna i Finland är dock det bättre och mera fördelaktigt utbyggda utbildningssystemet och tryggheten. Explicit medger informanten hemlängtan genom att kontrastera alla fritidssysselsättningar med kamraterna i Finland mot ensamheten och den därav följande långtråkigheten i Sydafrika. Arbete under den största delen av den vakna tiden, och täta telefonkontakter med anhöriga i Finland hjälpte till informanten hade skaffat sig kamrater. Att lära sig språket och smälta in var det bästa sättet att klara av hemlängtan. Här finns ingen nostalgi, ingen sentimentalitet och ingen romantisering.

J.

Denna informant har självständigt beslutat sig för att emigrera och reste allena. Intervjun gick på svenska och huvudsakligen på hemtraktens dialekt. Specifikt för denna informant är att Finland så starkt kontrasteras mot Sydafrika, förmodligen för att rättfärdiga beslutet om emigration. Det fanns enligt denna informant ingen framtid i Finland, de som arbetade kom ingen vart och det var för kallt för att leva där. En senare jämförelse vid besök där uppvisar ett land som inte utvecklats nästan alls på flera decennier:

- I: Ja, jag vet, jag minns när vi, jag hade en kamrat som körde, hade en lastbil, inte fanns det något arbete, och då var jag med honom och körde, vi lagade ju, byggde vägar, vi lastade fjorton, fjorton lass, tre kubik varje dag, fjorton, tretton till fjorton, med spade. Jamen, inte kan man ju kalla det liv, inte, det var djurplågeri. Och inte var det ju något mycket betalt heller. Det var ju som ett nödhjälpsarbete. Och kallt var det, man hade, det var ju hemskt kallt [---]
- I: Vi byggde en ny väg där på vintern. Jag tänkte: "Ne, inte är det här någon framtid, inte, inte kan man hålla på med det här inte." [---]
- I: Jo. [...] När man arbetade på jobbet när det var vinter och kallt och man frös om händerna och spikarna fastnade i fingrarna, ja, ja, när man skulle ta bort snön av virket när man skulle jobba, teglen var frusna så man måste värma teglen förrän [oklart] mura. Men det är bättre idag, det är kanhända, det var nog hårda bud, där, den tiden
- U: Jo, det var nog hårda bud
- B: Jo
- U: Jo, det var nog för alla – svårt
- B: Jo, det, det, det var liv och nöd, det var nöd, leva, inte var det något att lyckla något, inte

Explicit medger denna informant ingen hemlängtan, men en viss längtan får ändå ett uttryck i satsen "man längtade ju hem till för för att se folk" men i samma sammanhang sägs lika explicit: "Jag brukar säga åt min bror och brors sys, fru: 'Nog kan jag förstå varför fåglarna far bort härifrån, för jag också jag vill bort, också.'" Att informanten känt hemlängtan framgår dock ganska tydligt av de implicita uttalandena: man var ung, ensam, i främmande, land, utan språk. Övergivenhets känslan är mycket tydlig. Jularna var svåra. Man blev aggressiv av att inte kunna uttrycka sig klart. Man hade visserligen ingen hemlängtan men arbetade så hårt att man inte hann känna den. Informanten talar fortfarande om Finland som "hem". Språket är ett kärt samtalsämne. Hemtraktens dialekt lyser klart igenom men trots det har informanten haft den smärtsamma erfarenheten att inte bli förstådd i Finland. Detta förklarar informanten själv med att språket i Finland måste ha förändrats så att en äldre variant som funnits isolerad i Sydafrika numera har blivit obegriplig.

Hos denna informant finns det flera tydliga uttalanden om nostalgi. Här kontrasteras dock inte förr och nu, utan kontrasterna handlar snarare om finländare och andra i Afrika:

- I: Jaa, men som finländare, finländare [...] den tiden [...] finländarna var hårda, de var [...] man gick igenom livet hårt och mödosamt. Inte har finländarna samma st, finländarna samma styrka och humör idag inte. Nog ser man det på finländarna, inte.
- U: Jaså, hur ser det ut då?
- I: Inte skulle [...] inte skulle en tjuogoettåring klara sig att komma hit ut till landet utan att kunna tala någon engelska något mer, nå, inte skulle de stå emot det, inte. Nä!

Ett annat lika gott exempel utgör nästa uttalande:

- I: [...] finländare man kan lita på, nå. Du vet, en finländare förr i världen, så behövde man inte beskriva något inte, när finländare sa att det är så [...] då var det skrivet och allt. Det var ärligt folk och ordentligt folk. Det har jag ju funnit att finländarna var nog renhåriga, det är nog, det var inga skurkar.
- U: Och det är nog, du har ju inte arbetat med finländare här, så det är väl några egenskaper du har saknat då hos dem som du har jobbat med
- I: Jaa, det som jag har träffat så har man ju kunnat se att då allihop skulle vara som finländare skulle det vara inga problem
- U: Jaså
- I: Ja, här har det ju varit tyskar och engelsmän och danskar och holländare och allt möjligt, men de har inte varit så ärliga som finländare

Ett bättre liv

Också framtiden ses i nostalgins ljus:

- I: Men framtiden så har ju varit bättre här än i Finland. Men man vet ju inte hur det går nu, inte.
U: Nej, nå det är klart det, stora förändringar.
I: Förändringar för sämre, inte för bättre.
U: Nej, det kan nog hända.
I: Jo. Det blir väl samma sak som Zambia och Etiopien, att [...] folk behärskar inte och gör sitt jobb som de borde göra det och de har ingen erfarenhet av att jobba heller

Sammanfattningsvis konstateras att kontrasteringen mellan Sydafrika och Finland i detta fall är rätt så skarp, kanske för att för mig motivera varför det var det enda rätta att lämna Finland. Hemlängtan både bejakas och förnekas i klartext. De implicita uttalandena är dock övervägande. Nostalgin används inte för att beskriva Finlands fördelar som sådana utan finländarnas fördelar framom andra nationaliteters i Afrika. Därigenom använder informanten nostalgiska tongångar när det blir fråga om förändringar i samhället utanför ens eget verkningsområde.

K.

Denna emigrant har rest tillsammans med sin familj, men beslutet att fara iväg fattades till förmån för en sjuk familjemedlem, alltså inte för informantens egen skull. Intervjun försiggår på svenska med ett starkt inslag av engelskan. Explicit förnekas hemlängtan och detta förklaras med att föräldrarna redan var döda och att emigrationen *sowieso* inte gjordes från informantens egen hembygd, därifrån hade man flyttat redan tidigare. Implicit kan man dra slutsatsen att hemlängtan är förkastlig, eftersom denna informant berättar om en annan emigrant som dukat under för den och aldrig accepterat sitt liv i Sydafrika. Detta beteende kan informanten inte godkänna. Det gällde att på alla sätt anpassa sig, det är en dygd, eller ses i varje fall som ett ideal.

Nostalgin finns företrädd i form av en längtan till apartheidtiden, då det rådde ordning i samhället. Genom flera olika exempel visar informanterna hur vita människor respekterades och svarta människor visste sin plats. Nu är hygien på gatorna obefintlig, förr var allt så prydligt. Också här känner man alltså nostalgi för en tid och ett samhälle som är oåterkalleligen förbi. Hemlängtan föraktas och förnekas.

L.

Informanten ställdes inför valet att emigrera och kom till Sydafrika i de övre tonåren tillsammans med sin familj. Intervjun gjordes på svenska. Här uttrycks hem-

längtan helt explicit. Arbete och anpassning uppges ha hjälpt. Idag tas humorn till hjälp när informanten beskriver sina insatser mot hemlängtan. Någon nostalgi kan jag inte spåra.

M.

Denna informant reste iväg från Finland på eget bevåg i övre tonåren. Intervjun försiggick på svenska.

Hemlängtan behandlas här implicit i samband med förälskelse och giftermål som skäl till att informanten alls blivit kvar i Sydafrika. Också andra sociala anknytningar, till vänner och väninnor, till andra ungdomar, anges vara medel mot hemlängtan.

Informanten är mycket meddelsam när det gäller hemlängtan. Här finns en klar uppfattning av vad det är fråga om:

- I: Vad är hemlängtan? Det, hemlängtan är naturligtvis först och främst föräldrarna och systrarna och vad man växte upp med som småsaker som, som en älv och liljekonvaljer och sådant, jag vet inte hur jag sätter orden, men det är sådana ting som jag tror många inte tänker på

I hemlängtan ingår också en önskan om att få dela sin glädje över ett nyfött barn med de anhöriga, där ingår även vissa maträtter. Explicit uttrycker informanten en delad inställning: det var svårt att lämna Finland för Sydafrika, men lika svårt var det senare att lämna Sydafrika och alla de nära och kära där för Finland. Denna informant har en mycket rationell uppfattning. Banden till föräldrahemmet måste helt enkelt brytas när man är långt borta från varandra och inte finns till hands i svåra situationer.

Sammanfattningsvis kan konstateras att denna informant gjort sig tankar om hemlängtan och relationen till de anhöriga i Finland, men kontrasterar sin erfarenhet mot realistiska fakta. Avståndet är långt, resan är dyr, man skall höra samman med sin egen familj, det är Guds vilja. Banden till hemmet i Finland måste följaktligen brytas även om det är smärtsamt. Någon nostalgi kommer här inte till uttryck.

N.

Denna informant har flyttat mellan Finland och Sydafrika två gånger och kom till Sydafrika första gången som barn under skolåldern. Intervjun gick på engelska med inströdda svenska ord. Här berättas implicit om saknaden efter släkten under julen. Fadern hade en enorm släkt som brukade samlas kring helgen, men i Sydafrika var familjen ensam, "det var en mycket tom känsla". Man försökte hålla kvar vissa påsk- och julseder med varierande framgång. Detta kan tolkas som ett implicit uttalande om hemlängtan hos informantens föräldrar, och informanten förkla-

Ett bättre liv

rar sig också närmare: ”Jag tror på ett sätt att en immigrant håller fast vid de där traditionella sakerna, kanske till och med mera än någon som inte är immigrant.”

Explicit konstaterar informanten att en längtan till Finland växt fram, men först efter ett besök där i medlet av 1990-talet. Den beskrivning som nu följer av föremålen för längtan har en lätt nostalgisk anstrykning: det är en skildring av sommar-Finland med besök på sommarvillan, per båt, med blåbärsplockning och kaffe med wienerbröd. ”Det är någonting som man inte kan få ut ur sitt system”, säger informanten. Men i detta fall är längtan inte en personlig företeelse, utan informanten drömmer om att en gång få visa denna miljö åt sina barn.

Hos denna informant förekommer både implicita och explicita uttalanden om hemlängtan. Sommarparadiset i Finland beskrivs nostalgiskt, ett paradiset som informanten under sin barndom upplevt under några år då familjen inte befann sig i Sydafrika.

Sammanfattning

Att studera intervjuerna som uttalanden bestående av kontrasteringar i tid, rum och sociala relationer som grundar sig på sinnesupplevelser har hjälpt mig att se hur informanterna talar om hemlängtan och nostalgi. Man kontrasterar Finland och Sydafrika på olika sätt. Man kan också kontrastera de två länderna under olika tider. Ofta kontrasteras vidare ett Sydafrika förr mot ett annat Sydafrika nu. Den sociala miljön, med ensamhet och gemenskap, både inom familjen och församlingen och över rasgränsen behandlas ofta i dessa samtal. Genomgående alluderar man på olika sinnesförmimmelser.

Analysen av intervjuerna ger också vid handen att informanterna ofta förnekar sin hemlängtan. I intervjuerna talar ingen om den på sitt eget initiativ. Allt som sägs om den har initierats av mig. Kanske det hade varit att medge ett misslyckande om man hade erkänt att banden till hemmet i Finland varit överraskande starka. Endel medger dock öppet att de hade hemlängtan. Mången förnekar visserligen sin hemlängtan på min uttryckliga fråga, men den kommer ändå fram som längtan efter en viss typ av mat eller efter vissa medlemmar av släkten. Hemlängtan differentieras alltså. Man har inte varit lamslagen och arbetsförmögen av den. Man känner mycket starka band till Finland och släkten och detta kommer särskilt fram i samband med tal om sinnesförmimmelser och känslor. Hemlängtan uttrycks både som en aktiverande känsla och som en passiv upplevelse. Den nämns i detta material både implicit och explicit. Informanterna medger och förnekar den, ibland rentav inom en och samma intervju. Hemlängtan ser alltså inte ut att vara något entydigt begrepp, den är inte konstant och den kan ta sig många olika uttryck. Den kan vara smärtsam och leda till svåra känsloupplevelser, den kan också vara kreativ och leda till att man iscensätter vissa finländska vanor i sydafrikansk miljö. Av

intervjuerna framgår att man kunde förneka och förtränga sin hemlängtan, ett annat sätt att motarbeta den var genom extra hårt arbete, underförstått så att det varken skulle finnas tid eller krafter att ge sig hän åt den. Normala kommunikationsmedel som post, telefon och resor kunde också lindra den. Någon lät helt enkelt känslorna ta över och grät när hemlängtan blev för svår.

Anpassningen kom dock med tiden, man lärde sig språket, man lärde sig de lokala arbetsmetoderna, man lärde sig hitta vägen i trakten, använda bussar, köra vänstertrafik, kort sagt man lärde sig ta sig fram för att bryta isoleringen. Men konstateras bör också att ingen har anpassat sig så fullständigt att han skulle ha avstått från att medge sin bindning till Finland. Redan det faktum att jag beviljades intervjuerna visar att informanterna, trots att de inte hela tiden lider av hemlängtan, känner sig knutna till Finland och vill framstå som finlandssvenskar. Som informanter intar de en central plats i intervjun men också senare när materialet skall analyseras är de centrala, för utan informant hade det inte blivit något material att analysera. Informanten skapar sålunda signifikans åt sig själv genom att tänka över och sammanställa sina livsfragment kring hemlängtan till en meningsfull helhet som hon delger mig och därigenom skaffar hon sig en plats i forskningen.

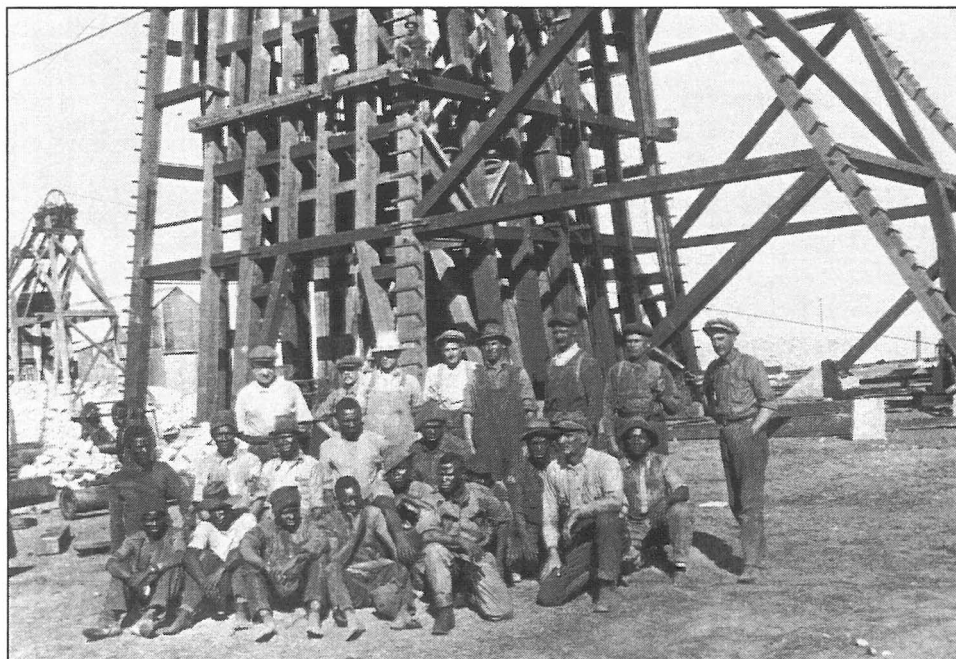
Nostalgin tas däremot spontant till tals. Men den gäller mera sällan en förgångentid i Finland än den svunna tiden i det gamla Sydafrika. I detta material är nostalgin enbart passiverande, det går inte att göra något annat än att längta tillbaka till apartheidtiden, den kan inte restitueras. Så stöds min hypotes om att nostalgin aktualiseras i situationer när man ser tillbaka på tider som förändrats utan ens egen medverkan.

Här återfinns inte särskilt många "stilrena" uttalanden om nostalgi i relation till Finland. Vad kan det bero på? Jag ser tre möjliga förklaringar förutom att det samtalsämne jag själv introducerade inte väckte sådana associationer.

Den första möjliga förklaringen hänger samman med varje informants personlighet. Att byta land och rota sig så långt borta från Finland är ett stort företag som kräver målmedvetenhet, energi, envishet och vilja. Att hänge sig åt romantiserande nostalgisering kan förefalla främmande för människor av denna typ. En stark känsla för realiteter kan vara orsaken till att dessa personer inte ägnar sig mera åt nostalgi än de i själva verket gör.

För det andra bör man komma ihåg att flera av informanterna frivilligt och på eget bevåg lämnade Finland. Att då, idag, flera decennier senare, sentimentalt romantisera bilden av hemlandet sådant det tedde sig för länge sedan och framställa det som något bättre än det land man valt att stanna kvar i gör hela valet av emigration meningslöst. Därigenom löper man risken att tvingas underkänna hela sin livsbana.

För det tredje tog flera av informanterna avsked av Finland under sin tidiga barndom och hade inte hunnit etablera tillräckliga kontakter där för att nu kunna

Gruvarbetare i Johannesburg i början av 1900-talet. – *Migrationsinstitutet*.

ägna sig åt nostalgi. De upplevelser de hade där var inte tillräckliga som bakgrund för romantisering. Kanske de också stått under inflytande av sina föräldrars berättelser om Finland, berättelser som naturligtvis inte kunde blotta att föräldrarna valt fel när de beslutade sig för sin resa. I de fall då nostalgiska uttalanden om Finland förekommer är det fråga om informanter som förhållandevis ofta i ett tidigt skede återvänt till Finland och som då har haft upplevelser som de fortfarande minns. Andra hade nått så långt upp i tonåren när emigrationen skedde att de redan därförinnan hunnit skaffa sig betydelsefulla erfarenheter av Finland och dem har de senare bearbetat i sitt minne och gett ett nostalgiskt skimmer.

Nostalgiska uttalanden finns om förhållandena i Afrika. Flera gånger talar informanterna om apartheidtiden som någonting att längta tillbaka till. Implicit framgår att den tiden står för ordningen i samhället. De vita hade alla tänkbara fördelar, det är förståeligt att de nu anser att det var en skön och behaglig tid. Idag, då samhället förändrats, är den gamla vanliga ordningen rubbad. Otryggheten är stor, man måste lära sig en ny roll, ens vardag utformas på ett nytt sätt, ens liv måste omformas, man måste positionera sig själv på ett annat sätt än tidigare i förhållande till andra invånare i landet. Därigenom får ens existens en ny betydelse och man måste alltså byta signifikans. Man är rädd för kriminaliteten i samhället, den utgjorde ett ständigt återkommande tema både inom och utanför intervjuerna. Nostalgin till apartheidtiden uttrycker en längtan efter den gamla, trygga invanda

ordningen. Den hänför sig till det liv man själv valt att leva, den tillvaro man själv skapat utgående från de villkor som fanns. Nostalgin till apartheidtiden ger den vite signifikans, för han har själv utformat sitt liv med stöd av den tidens värderingar. Detta liv har nu förändrats utan att han själv har kunnat påverka förändringen.

Att på detta sätt selektivt uttala sig om hemlängtan och nostalgi är en del av en copingprocess. Liksom nostalgin är ett modernt samhällsförankrat sätt att komma tillrätta med världen, att indela den i goda och dåliga tider, rum och sociala miljöer, är hemlängtan en del av en individuell copingprocess, när man placerar in sig själv i denna samma värld. Hemlängtan har en dubbel funktion. Den behandlas i intervjuerna både som ett medel att visa att man lyckats skära av banden till Finland och som ett medel att visa att man samtidigt ändå har mycket av dem kvar. Man har uppfyllt de drömmar man hade som ung om ett bättre liv, men man har ändå inte vänt hemlandet ryggen. Egentligen hör man hemma på båda ställena. Man spelar en central roll i den värld som är ens egen och som spänner över en lång tid, ett vidsträckt rum och i en social miljö som består av människor från dessa båda. I kontrasteringen av de två världarna placerar man sig själv i centrum som ett nav kring vilket allt annat ordnas. Så skapar man sig själv signifikans. Man vill att det skall framgå helt klart att emigrationen var en övervägd handling med positivt utfall.

Intervjun kan ses som en process av coping med rädslan för att man ska finna sitt liv värde- och meningslöst. Detta stöds av informanternas obenägenhet att svara på frågan om vad emigrationen har betytt för dem. Den har ju i själva verket betytt precis allt men det är inte som om informanterna har tänkt på det tidigare. Kanske detta har varit tabuerat område just för att man varit rädd för ett negativt resultat.

”Skulle jag ha haft det bättre där, eller har jag det bättre här?” Varför man talar som man gör

Allmänt

I det följande vill jag visa vilken psykologisk process informanterna genomgår då de samtalar med mig om sin emigration, sin hemlängtan och om nostalgi. Jag hävdar att deras andel av intervjun är en mental upprepning av deras tidigare upplevelser av en kritisk fas i deras liv och att de därför ägnar sig åt coping, vilket betyder att de försöker komma tillrätta med sitt val och beslut att emigrera.

Emigrantintervjun bygger helt på minnen, som är personliga. När informanterna minns öser de ur sina tidigare upplevelser, de går alltså till sig själva och söker i sina minnen tills de hittar något som de tror motsvarar mina förväntningar och som de själva väljer ut bland allt de minns. Valet sker efter blixtsnabba men noggranna överväganden som i hög grad styrs av konventionen. Man berättar inte vad som helst för en främling. Alla mekanismer som strävar till att upprätthålla den personliga integriteten sätts igång. Därför är det mycket sällan, om någonsin som någon emigrant berättar obehagliga saker där vederbörande själv skulle vara orsak till att något gick galet. Ett obetydligt undantag utgör de informanter som medger att de gjort ett misstag då de inte sett till att barnen lärt sig svenska. Men också i detta fall följer genast en ursäkt och en förklaring som skall urskulda bristen.

Emigranterna väljer alltså bland sina minnen vad de skall föra fram för att dels tillfredsställa mig och så behålla sitt goda rykte som informanter, dels för att framställa sig själva och sina anhöriga i en så god dager som möjligt. Samtidigt skall valet av samtalsämnen leda till en sammanhängande framställning. Den behöver inte vara logisk, inte heller kronologiskt riktig eller konsekvent, men den skall vara meningsfull och för mig förklara varför informanten reste iväg och lämnade allt och dessutom visa att informanten till dags dato har lyckats skapa sig ett gott liv.

Underliggande igenom hela intervjun finner man kontrasteringen Finland–Sydafrika. Redan min närvaro åstadkommer en sådan ram för samtalet. Men inom denna ram finns flera valmöjligheter. Informanterna väljer bland sina minnen te-

"Skulle jag ha haft det bättre där, eller har jag det bättre här?" Varför man talar...

Marknad i Durban. – L.-R. Knuts.

man och formuleringar, och vidare väljer de vad de vill kontrastera mot vad. Att kontrastera är att fatta ståndpunkt. När informanterna kontrasterar visar de var de står, de profilerar sig. På detta sätt kan jag hävda att informanterna i stor utsträckning är designers för intervjun. Intervjuarens roll får självfallet inte glömmas bort, som intervjuare leder jag in diskussionen på emigration och jag har vissa standardfrågor som jag ställt, men bortsett härifrån är informanten skaparen av och designern för den information jag har utgå ifrån i analysen.

Skapandet är en process där skaparens egen personlighet kommer till synes. I samtal är detta lika tydligt som i annat skapande. Därför varierar också intervjuerna på de mest olika sätt. En del är långa, andra korta, endel informanter svarade gärna och ordrikt, andra svarade nätt och jämnt på vad jag efterlyste. En del är koncisa, andra mycket reflekterande. Varianser av detta slag beror delvis på relationen till mig, men är nog också i viss utsträckning uttryck för olika skaparpersonligheter. Detta framgår tydligt av samtalen utanför intervjuerna. Den som också då är tystlåten och tillbakadragen blir inte mindre stillsam under intervjun. Den som i vardagligt prat är reflekterande och resonerande fortsätter också så under intervjuens gång. Den personliga läggningen syns alltså under intervjun som i sin tur bygger på övriga personliga komponenter, såsom val av minnen att tala om, val av teman och val av kontraster.

Informanten är mån om att göra ett gott intryck både på sig själv och på mig. Det ligger i sakens natur att man försöker framställa sig själv i en så positiv dager

Ingefära! – L.-R. Knuts

som möjligt. Det är bara i de allra mörkaste stunderna en människa inför sig själv erkänner stora tillkortakommanden och detta sker förmodligen sällan i en folkloristisk intervju, snarare förväntar man sig det i en terapeutisk situation. När man berättar om sitt beslut att lämna hemlandet och börja ett nytt liv i ett främmande land väljer man sådana strategier som ger ens val av livsväg och hela ens liv signifikans.

Hur skall jag komma åt sättet på vilket denna signifikans skapas? Dels har jag sett efter hur informanterna kontrasterar, fattar ståndpunkt eller profilerar sig. Ytterst sällan gjordes kontrasterna explicit så att den ena komponenten, det vill säga tiden, rummet, den sociala miljön eller sinnesförmimmelserna sades vara sämre eller bättre än den andra. Kontrasteringen hade egentligen sällan någon kvalitativ aspekt, snarare var den ett informativt stilmedel. Men underförstått kunde man på det kognitiva planet se att kontrasteringen gjordes för att vederbörande därmed ville visa nyttan av och det kloka i sitt val. På detta sätt framhävs den personliga omdömesförmågan, man talar på ett sådant sätt att ens eget liv ges signifikans.

Detta förefaller att vara självklart. Inte hade jag heller förväntat mig att tala med emigranter som i flera tiotal år levat olyckliga i Sydafrika eller som ansett sig helt ha misslyckats med sina liv. Alla människor har kanske ibland sådana känslor av totalt misslyckande och total meningslöshet, men inte heller detta uttrycks lätt i folkloristiska intervjuer av mer eller mindre tillfällig art. Man kan med fog fråga sig om det ens vore etiskt korrekt att göra intervjuer om ett sådant tema utan att också tillhandahålla terapi.

Coping och signifikans

Det informanterna egentligen gör när de talar om sin emigration är att de återupplever och bedömer den. De återupplever en bit av sina liv, en bit som de uttalar sig om på ett sätt som de själva valt. De skapar en scen där landskap glider förbi befolkade med olika gestalter som haft betydelse för informanten och där händelser upprepas som varit viktiga och där tidigare sinnesförmimmelser spelar en roll. Deras sätt att uttala sig om denna vändpunkt i deras liv är dels informativt, dels starkt eftertänksamt och evaluerande, trots att resultatet av evalueringen måste bli fördelaktigt. I återupplevandets fas går man ännu en gång igenom de problem man engång löst, de känslor man en gång haft och kanske lämnat bakom sig, de svårigheter och glädjeämnen man en gång upplevat. I själva verket är att minnas och att tala om sina minnen en upprepad copingprocess.

Den första copingprocessen gick informanterna igenom en gång för länge sedan när de skulle fatta sitt beslut att resa, ta farväl av anhöriga och vänner, av landskap och kultur, av hela sin livsform. De gick igenom den när de mötte kritiska situationer i Afrika och skulle anpassa sig till livet där. De har också ägnat sig åt coping i anslutning till sin emigration varje gång något i Sydafrika påmint dem om livet i Finland, när någon anhörig dött utan att de själva kunnat resa till Finland och delta i begravningen, eller när någon anhörig dött i Sydafrika och ingen heller då funnits att dela sorgen med. Också i helt vardagliga situationer, som då man per post fått tidningar från Finland och läst om kända trakter och personer och överfallits av hemlängtan ägnade de sig åt coping.

Coping är emellertid inte en engångsföreteelse. Det är inte så att när man en gång emigrerat och resonerat sig fram till att man fattat ett klokt beslut, så uppfattar man ämnet som slutbehandlat. Nej, man påminns om det och måste upprepade gånger resonera med sig själv för att komma till samma förnuftiga resultat. Också min intervju är ett sådant tillfälle då coping försiggår. Därför kan jag hävda att det talet om minnen leder till en upprepad copingprocess. Hur folk då resonerar framgår av de reflekterande uttalandena i intervjuerna, där kontrasteringarna är ett sätt. Genom valet att kontrastera och sättet hur man kontrasterar ger man uttryck åt reflexioner, som kanske inte på annat sätt verbaliseras.

När informanterna minns känslorna av missnöje och tillkortakommanden i Finland, känslor som fick dem att avgöra sig för emigration, när de minns den ofta besvärliga och fattiga första tiden i Sydafrika, sin hemlängtan och den gradvisa anpassningen sker det genom att de återupplever denna tid och klär sina erfarenheter i ord. Det förefaller som om fysiska erfarenheter i detta sammanhang var särskilt framträdande. Därför berättar de så ofta om sinnesförmimmelser. Informanterna återupplever alltså i minnet sina egna erfarenheter och emotioner och verbaliserar dessa så att jag skall förstå vilka upplevelser som utgjort viktiga ingredienser i deras liv som emigranter. Jag vill i det följande försöka svara på

Ett bättre liv

frågan om hur detta går till på ett psykologiskt plan, när man återupplever ett förgånget livsskede som beredde både smärta och glädje. Man kallar denna process coping, att tackla, klara av, stå pall för någonting. Denna process genomgår varje människa ideligen, flera gånger under sitt liv. Den tjänar till att föra henne genom kritiska avsnitt av livet, den beskriver människans sätt att ta sig ut ur och över svårigheter eller andra kriser, att finna sig i att livets bana ändrat riktning och att integrera det svåra i livet och göra det till en meningsfull helhet. Ytterst skall copingprocessen tjäna till att ge människan signifikans, det vill säga hon vill känna sig som en betydelsefull del i en större helhet. I det följande vill jag se efter hur informanterna i intervjuerna tacklar sin emigration och sin längtan.

Kenneth I. Pargament har gjort en grundlig studie av vad coping är, när den träder i kraft och vilka mekanismer och vilket mål den har. Enligt honom ställs människan ofta i sitt liv inför avgörande frågor som kräver ett svar genom vilket hon själv kan komma att påverka hur hennes liv gestaltas. Det kan vara frågor som rör valet av utbildning, livspartner, boningsort, men också frågor av typen ”vad skall jag göra nu, hur skall detta gå vidare, hur skall jag klara mig ut ur denna situation?” Problemet kan alltså emanera ur en större eller mindre kris och kräver en lösning innan livet kan fortsätta. Denna lösning uppnås, enligt Pargament, på ett för alla människor gemensamt sätt, nämligen så att den enskilda person som står inför sitt problem skapar sig själv signifikans. Med att skapa signifikans åtar sig menar Pargament att människan söker sig ett värde som hon håller fast vid. ”Significance [...] refers to what is important to the individual, institution, or culture – those things we care about” (Pargament 1997:31). Hit hör livet och döden, men också pengarna, ett eget hus, utseende, droger, personlig välmåga, frid i själen, mening med livet, samhörighet med andra eller en önskan om ett bättre liv. När man söker signifikans söker man det viktigaste, det värdefullaste man kan tänka sig. Samtidigt sätter man sig själv i relation till detta, det viktigaste finns inte bara utanför en själv som ett ouppnåeligt värde. För Pargament blir det viktigt att resonera kring hur människor finner eller skapar signifikans, hur de upprätthåller den och hur de vid behov kan förändra den (*ibid.*). Signifikansen är målet och vägen dit heter coping.

Pargament räknar med att människan inte är ett passivt offer för livet, ett rö för vinden. Visserligen utsätts vi ofta mot våra intentioner för situationer som vi inte räknat med, och detta sker trots att vi på många olika sätt har försökt akta oss, välja rätt och undvika det som är farligt eller riskabelt. Vi står alltså i ett reciprokt och utvecklingsbart förhållande till vår omvärld och de situationer vi hamnar i. Det är då copingprocessen aktualiseras, när människan ställs inför en situation som hon på något sätt måste ta ställning till, där hon måste välja och träffa ett avgörande. Copingprocessen omfattar alla mänskliga funktioner. Den sker på ett kognitivt plan, man resonerar och förhandlar sig fram till en lämplig lösning, oftast förhandlar man med sig själv. Copingprocessen sker också på ett affektivt

plan, det vill säga att sinnesförmimmelserna spelar en roll när man avgör hur man vill förhandla och välja. Den sker på ett beteendepå plan, man gör saker för att välja eller som en följd av valet och slutligen sker copingprocessen på ett fysiologiskt plan, vilket betyder att ens kropp reagerar.

Copingprocessen genomgår man inte i ensamhet. I den tar man nämligen hänsyn till de sociala band man har, till familjen, arbetskamraterna, samhället, myndigheterna. Coping har alltså också en social dimension. Copingprocessen leder till att ens ögon öppnas för nya möjligheter. Människan väljer aktivt och fritt bland olika alternativ. Detta val kan utfalla både positivt, man kan resa sig ur svårigheterna och gå vidare, stärkt i sitt självförtroende, och negativt, man kan välja att ta livet av sig. Människan kan förändras i sin copingprocess liksom hon också kan byta riktning på själva processen. Vid ett dödsfall upplever man ju först sorg, därefter aggression, sedan kanske en religiös känsla med ett hopp om återseende och slutligen eventuellt tacksamhet för tiden tillsammans, varefter man kan gå vidare (Pargament 1997:81–87). Pargament sammanfattar sin teori om coping: "Coping is a search for significance in times of stress" (Pargament 1997:90).

Mera i detalj beskrivs processen såsom följer: människan är en målmedveten varelse och målet är signifikansen. Denna är en konstruktion som är föränderlig till sina delar men som består av det vi känner och tror är värdefullt och viktigt just för oss och det vi har att ta hänsyn till i vårt liv. Signifikans är sålunda subjektiv, den gäller oss själva, men den är också objektiv, den gäller i lika hög grad dem vi känner för, dem vi älskar. Pargament räknar med att människan värderar saker, psykologiska faktorer, såsom tröst eller meningsfullhet, fysisk välmåga, sociala faktorer, såsom intimitet, samhörighet, rättvisa, samt slutligen religiösa faktorer. I varje enskilt fall kan människan välja sina faktorer så att de får ett objektivet sett positivt eller negativt utfall. Man kan alltså välja att köpa hus eller att bo på gatan beroende på vilketdera som ger den största signifikansen. Man kan på motsvarande sätt välja att söka tröst hos en medmänniska eller i flaskan. Exempelen kan givetvis mångfaldigas. Med dessa val vill man uppnå sitt mål, som ytterst skall skapa signifikans. "The search for significance is the overarching guiding force in life, one that directs people along very different paths" (Pargament 1997:95).

Signifikans skapas i vissa givna, oftast kritiska och till synes överraskande situationer. Men människan kommer inte oförhoppandes in i dessa situationer. Hon tycks, genom att hon hör till en viss kultur ha vissa färdigheter som gör att hon mer eller mindre medvetet förbereder sig för kinkiga situationer. Hon planerar för oförutsedda händelser, hon aktar sig för farliga ställen och lägen, hon undviker risker, men motsvarande planerar hon också positiva tillfällen till att träffa vänner, resa bort, ta semester. Händelser är alltså inte överraskningar utan på olika sätt förutsedda och medräknade i livet. Detta mer eller mindre avsiktliga sätt att möta livet hör också till copingprocessen, som följaktligen kan sägas börja långt innan den aktuella händelsen sker. Denna förberedelse försiggår på det kognitiva

Ett bättre liv

planet (Pargament 1997:96). När händelsen sedan är förbi bedöms den i tre faser under vilka val företas. Först reagerar man under stress, sedan bedömer man sina tillgångar och brister när man skall klara av situationen i fråga, och slutligen väljer man den utväg som är "most likely to maximize gains and minimize losses to significance at minimal cost in terms of resources and burdens" (Pargament 1997:117).

När man reagerar under stress kan man känna sig kaotisk eller vilsen, tom eller oförmögen att tänka klart, det vill säga man har en känsla av att inte behärska situationen. Man kan också bli likgiltig, för man känner sig inte på något sätt tillräcklig för de krav som ställs på en (Pargament 1997:96). När detta sinnessillstånd lagt sig kommer den andra fasen när man värderar sina tillgångar och brister. Kanske det ändå finns en utväg, kanske man kan satsa något av sina tillgångar, såsom pengar, tid, krafter, men detta sker bara förutsatt att satsningen inte utmynnar i en ännu större brist. Det är under denna värderingsfas som emotionerna uppstår. Om en situation värderas så att en förlust inte kan ersättas och inte heller skyllas effektivt på en utomstående agent säger Pargament att sorg uppstår (1997:98f). Båda dessa faser i värderingen bidrar till att man upplever en situation som stressig: "What makes a life experience stressful is not only the event itself, but primary appraisals of the threat, harm, or challenge the event poses to the search for significance, and secondary appraisals of the resources and burdens the individual brings to the coping process" (Pargament 1997:99).

Människan skapar också ett orienteringssystem enligt vilket hon genomför copingprocessen. Orienteringssystemet står för ett generellt sätt att se på världen och inbegriper vanor, värderingar, relationer, trosföreställningar och personlighet som alla kan uppfattas som både tillgångar och brister. Som exempel på tillgångar anger Pargament tidigare (liknande) erfarenheter, en personlig optimistisk läggning, stöd utifrån, problemlösningsförmåga och flexibilitet förutom de värden människan ser i föremål, hälsa, psyke, socialt sammanhang och tro. Förser man dessa faktorer med negativa förtecken blir de brister. Har man tidigare misslyckats utgår man lätt från att man kan misslyckas igen, är man pessimist räknar man med en olycklig utgång, saknar man socialt stöd kan man inte förutsätta att exempelvis familjen skall backa upp en. Det finns många motsvarande exempel. Detta orienteringssystem är inte statiskt utan växlar under olika faser av livet. Genom sitt orienteringssystem får man redskap för att genomföra sin copingprocess (Pargament 1997:99–105).

Signifikans skapas delvis genom att man konserverar gamla värden ur orienteringssystemet, man förnekar således krisen helt och hållet, man håller sig till det som är gammalt och vant eller söker lösningar hos dem som gått före, eller man tillgriper transformation. Om man i sitt val av bedömningar i en given situation kommer fram till att konservering är omöjlig transformerar man, det vill säga man ändrar på signifikansen, på målet för copingprocessen, för att se om en ny signifi-

kans kanske ändå kunde accepteras. När det inte längre går att motstå förändringar är man tvungen att underkasta sig och kan då acceptera dem och leva vidare eller acceptera dem under motvilja och långsamt tyna bort. Både konserverande och transformerande strategier kan alltså utfalla positivt och negativt. Strategierna kan bevaras, man framhärdar på gott och ont, på gott så att man envist kämpar för något och vinner, på ont så att man envist kämpar och förlorar och i värsta fall går under. Strategierna kan också rekonstrueras. De gamla medlen räcker inte till, man måste intensifiera och förbättra dem. Strategierna kan re-valueras. Vad som under en viss tid ansetts vara en korrekt insats befinner sig i en ny fas vara fel. Slutligen kan strategierna re-kreeras. Då måste allt omvärderas (Pargament 1997:106–113).

Slutligen måste fastställas att copingprocessen i högsta grad är kulturbunden. Det är i kulturen vi skall söka vad som gör att en viss situation upplevs som en kritisk situation. Det är i kulturen bedömningsgrunderna ligger, kulturen tillhandahåller elementen i orienteringssystemet, i sättet att bedriva coping. Kulturella faktorer avgör hur resultatet av copingprocessen upplevs och slutligen är det den kulturellt betingade omgivningen som tillåter oss att urskilja modellen för signifikans. Men, "culture [...] provides the grounding in the search for significance [--] but it is just as true that culture is shaped *by* coping" (Pargament 1997:119).

Sammanfattningsvis kan konstateras att coping är en process som träder i kraft när en människa skall träffa ett val i en given situation, den fungerar med hjälp av vissa mekanismer som kan manipuleras på olika sätt för att människan skall uppnå ett enda mål, nämligen signifikans. Nedan vill jag sammanföra Pargaments teori för coping med de finlandssvenska sydafrikaemigranternas intervjuer. Samtidigt vill jag föra in kontrastering som en mekanism i copingprocessen.

Informanternas copingprocess

Flera av informanterna hade befunnit sig i en sådan situation i livet i Finland att den upplevdes som ohållbar. Den arbetsinsats som krävdes var för stor i förhållande till vinsten. Konflikter inom släkten ledde till stagnation i den personliga utvecklingen. Den kalla vintern och fattigdomen i Finland var en black om foten för den som ville komma någon vart. En allmän känsla av otillräcklighet, av bristande utmaningar, av långtråkighet ledde till att livet inte kändes meningsfullt. Det finns också belägg för att klimatet i Finland ledde till sjukdom och att man därför valde att resa till ett varmare område. Genom att göra jämförelser och kontrastera förhållandena i Finland och Sydafrika hade de blivande emigranterna i samtliga fall kommit fram till att situationen upplevdes som så kritisk att man ville förändra den, vilket ledde till ett val av ny boningsort, nämligen Sydafrika. Hela denna process läggs av informanterna inte i öppen dager, men det behövs inte heller för

Ett bättre liv

att jag skall kunna tolka deras uttalanden i denna riktning. Jag hör dem svara på min fråga om varför de reste och kan med hjälp av Pargaments teori förstå att dessa beslut kan ses som uttryck för coping. Mitt antagande stöds ytterligare av samtal utanför intervjun, där informanterna känt sig friare och pratat utan att ge akt på vad som kommer att uppbevaras i ett arkiv för framtiden.

Pargament hävdar att livsproblemet måste lösas så att den enskilda personen skapar sig signifikans och att detta sker genom framhävandet av ett värde, av vad som är viktigt. De som reste undan arbetslösheten i Finland hade som sitt mål, som det viktigaste i livet, att få sysselsättning och de nådde detta mål. De som ville uppnå ett avstånd till släkten satte självständighet och oberoende främst och också de nådde sitt mål. De som ville ha ett bättre arbetsklimat och mera pengar satte bättre arbetsförhållanden och bättre resultat av insatsen främst och uppnådde det som de eftersträvade. De som kände sig otillräckliga och hade tråkigt satte utmaningar och omväxling främst och skapade sig så signifikans i en bättre möjlighet till kreativa insatser och till äventyr. De som blev sjuka av kölden i Finland satte hälsan främst, de överlevde ännu ett par decennier. Allesammans lyckades de skapa sig signifikans genom att emigrera och talar om detta i intervjun genom att kontrastera tiden, rummet och den sociala miljön före beslutet att resa mot tiden, rummet och den sociala miljön därefter.

Expressis verbis har framgått i analyserna av vad man talar om att man hade vissa önskemål som man gärna ville se uppfyllda. Man strävade efter och menade att man uppnådde en bättre förtjänst. Man är stolt över alla de hus man lyckats bygga eller har bott i. Man beskriver hur lycklig tiden varit i det första egna huset. Man har funnit samhörighet med andra och vill därför inte flytta till Finland igen. Livet har fått en mening som man är nöjd med. Detta kan i viss mån förklara uttalandena om hemlängtan och nostalgi. Båda fenomenen finns företrädda i intervjuerna men de är inte särskilt mycket framhävda hos de informanter som funnit sig väl tillrätta i Sydafrika. Vad som förknippas med Finland har inte längre signifikans för dem. Därigenom visas också att Pargaments antagande om att processen att skapa signifikans är föränderlig är riktigt. Detta stöds ytterligare av de informanter som berättar hur de flyttat tillbaka till Finland igen. När man for till Sydafrika för att gifta sig skaffade man sig signifikans genom att få leva med den man älskade, när partnern inte längre lever kan man skaffa sig ny signifikans genom att flytta tillbaka till Finland, till vänner och kära där. Då är det viktigaste inte längre kärleken till maken, utan närheten till släkten. Också i denna valprocess är kontrasteringen central.

Pargaments utgångspunkt att människan inte är ett viljelöst offer för händelserna omkring henne stöds också i materialet. Flera av informanterna hade emigranter i sina hembyar och i sina släkter, man visste alltså vad emigration var och kunde förbereda sig på den på bästa sätt. När hemlängtan slog till hade man av egen eller andras erfarenheter klart för sig hur man skulle handla. Man visste på

det kognitiva planet att den svåra ensamhetskänslan skulle komma att gå över, man använde sina sinnesförmågor för att i minnet återkalla upplevelser från Finland bland annat genom telefonsamtal, man gav efter för gråten, man tillredde mat som man varit van vid där, man betedde sig ändamålsenligt för att ta sig ur sin hemlängtan och sökte umgänge med andra finländare i hemmen, i kyrkan eller på arbetsplatsen eller i släkten. Också här framgår att man kontrasterar det man har i sitt sydafrikanska liv mot det man inte kan uppnå men försöker restituera det så gott det går. Ingen nämner dock något om fysiologiska processer i samband med hemlängtan eller emigration. Härvid bör dock påpekas att det är en fysiologisk process man genomgår när man känner den hemvana smaken av finländsk mat eller kontrasterar den finska kylan mot den sydafrikanska värmen.

Copingprocessens sociala dimension kommer till synes just i att man närmade sig andra människor med samma erfarenhet av emigration och hemlängtan som man själv hade. Man talar om hur äldre emigranter i Finland berättat om Sydafrika och hur detta påverkat förväntningarna på det nya landet. Man berättar också hur man i Sydafrika arbetade tillsammans med tidigare inflyttade släktingar, hur man bodde inhyst hos dem eller i ett hus på deras gård, hur man dagligen träffades, hur man bad dem om hjälp att hitta arbete eller att finna de riktiga engelska orden när man skulle ut och handla. Dessa teman ges förhållandevis stor plats i intervjuerna och tycks för informanterna ännu idag vara viktiga att framhäva.

Copingprocessen består av val. Val sker principiellt genom att olika alternativ kontrasteras. Informanterna valde att resa iväg, de valde att anpassa sig till Sydafrika genom att välja att lära sig engelska och acceptera värmen. Det finns också de som valde att inte stanna utan att istället resa till Finland igen. Det finns de som inte lärde sig engelska utan istället valde att leva i största isolering. Detta fördömer andra emigranter som ett nederlag. När informanterna redogör för detta destruktiva val kontrasterar de det med sitt eget, nämligen att genom valet av språk och förmåga att ta sig fram i det sydafrikanska samhället framhäva sitt eget kloka val. Genom denna kontrastering skapar de sig signifikans under intervjun. Man har så stärkt sitt självförtroende och visat sig själv och omgivningen i kontrast till den som valt annorlunda att man klarade av att integreras i det sydafrikanska samhället. Man har alltså uppnått sitt mål.

Att människan kan förändras under copingprocessens gång framgår tydligt av de emigranter som kom till Sydafrika och med tvekan stannade kvar. De talar om hur de tyckte att vädret nog egentligen var för hett och fuktigt, att språket egentligen var för svårt och att den stora staden föreföll omöjlig att finna sig till rätta i och egentligen motsvarade behandlingen av de svarta inte ens ideala uppfattning om hur människor borde leva tillsammans. Det sydafrikanska sättet att leva kontrasterades således mot det finländska. Men man talar om hur man vände sig vid vädret, hur man lärde sig engelska otroligt snabbt, hur man lärde sig behärska lokaltrafiken och köra på vänster sida av gatan. Man vände sig till och med vid

behandlingen av de svarta. På tal om detta ger intervjuerna också tydliga belägg för hur copingprocessen förändras. Man är till slut inte bara skeptiskt inställd till behandlingen av de svarta, utan man accepterar den som något nödvändigt, ens egen erfarenhet har visat att de svarta är annorlunda än de vita och att de fungerar på ett helt annorlunda sätt. Man skapar sig alltså signifikans genom att smälta in i omgivningen och överta beteenden och värderingar som är förhärskande i den nya miljön och bara där, därför att man själv har fördelar av det. Identiteten blir sålunda resultatet av en kulturellt betingad konstruktion. Att vara vit i Sydafrika var ju, precis som flera belägg ger vid handen, en fördel.

När man idag talar om förhållandet mellan svarta och vita, efter att demokratiseringsprocessen och *affirmative action* satts igång är man dels nostalgiskt tillbakablickande till den tid då ordning mellan människorna rådde, dels är man också positivt inställd till förändringen. Igen genomgår man således en copingprocess, där man försöker finna sig tillrätta med de förändrade villkoren och det görs genom att man kontrasterar förr och nu.

Människan är alltså en målmedveten varelse som strävar till signifikans. Informanternas tidigare mål i Finland bedöms som omöjliga att kvarhålla, signifikansen ändras och man reser sin väg. I Sydafrika störs informanterna ibland av hemlängtan och nu kunde man tänka sig att signifikansen kunde ändras så att de ändå föredrog att prioritera värden i anslutning till livet i Finland och återvända. Så sker dock inte, i valet mellan de olika värdena vinner de sydafrikanska värderingarna. Emigranterna blir kvar för sin egen skull, men inte bara därför. Flera emigranter talar om hur de hade hemlängtan men inte återvände till Finland för att någon annan behövde dem i Sydafrika. Man stannade kvar hos sin partner eller hos sin familj. Inte ens senare, då man som vuxen hade möjlighet att emigrera igen gjorde man det trots de komplicerade inrikespolitiska omständigheterna i Sydafrika. För sina barns skull valde man bort andra möjligheter, för kärnfamiljens skull som man värderar högst och som man ansåg att utom Sydafrika inte hade samma höga status i kulturen valde man att återvända till eller stanna kvar där. Det finns också de emigranter som valde att lämna Sydafrika på grund av att de i sin copingprocess kom fram till att de värden Sydafrikalivet stod för inte längre var centrala eller ens acceptabla i deras liv. Också här sker dessa val genom kontrastering.

Pargament räknar med att människan värderar ting, psykologiska, fysiska, sociala och religiösa faktorer. Dessa nämns också i intervjuerna. Pengar, hus, bilar och andra föremål nämns ofta som värden att sträva för. De psykologiska faktorerna syns kanske bäst när man emigrerar för äventyrs eller kärleks skull, men också när man vill komma ifrån besvärliga bindningar i hemlandet. Den fysiska välmågan, hälsan, värmen nämns förhållandevis ofta, den sociala faktorn kommer till synes i viljan till familjesammanhållning. Den religiösa faktorn, att man skulle emigrera för att det var Guds vilja eller att man på något sätt skulle sätta sin

"Skulle jag ha haft det bättre där, eller har jag det bättre här?" Varför man talar...

hemlängtan i förbindelse med Gud och religionen förekommer nästan inte alls. Kyrkan nämns visserligen ofta som en sammanhållande faktor, men man får den uppfattningen att sammanhållningen snarast fanns mellan finländarna och inte så mycket mellan den enskilde emigranten och Gud. Ett undantag utgör dock den informant som ser på hela sitt liv som ett resultat av Guds ledning. Detta är intressant med tanke på att så många av informanterna uppger sig ha ett mycket aktivt religiöst liv.

I mitt material framgår att man valt positiva faktorer när man genomfört sin copingprocess. På min förfrågan om vad emigrationen betytt för informanterna får jag genomgående positiva svar. Resultatet av valet, av den ständiga kontrasteringen mellan förhållandena i Finland och i Sydafrika har utfallit till informantens fördel. En tveksam ansats till att börja tänka i kritiska och skeptiska banor finns, men informanten medger inga vidare diskussioner om temat. Signifikansen har skapats på en förutsättning av framgång, att man skall lyckas i livet, att man skall uppnå ett bättre liv. En enda intervju har jag gjort med en informant där detta mönster inte är genomgående (jfr Svensson 1997:71–104).

Att människan inte är ett offer för händelserna utan väl kan förbereda sig för dem på olika sätt har framgått ovan. När man påstod att man gett sig av till synes helt oförberedd på Sydafrika visade det sig att man i själva verket hört om landet och visste att det skulle kunna bli svårt att anpassa sig till språket, klimatet, arbetet och bostadsförhållandena. Ändå upplevde man den första tiden i Sydafrika som en stressig period. Den första reaktionen kunde vara att klimatet var för varmt för att någon skulle orka arbeta där eller att staden var så stor och kaotisk att man inte vågade bege sig ut i den, eller att språket var otroligt svårt. När man sedan under intervjun vid närmare eftertanke bedömer sina tillgångar och brister visar det sig att man ändå ville försöka anpassa sig. Värdet av att inte behöva erkänna ett misslyckande och av att integreras i samhället står nu främst. Man talar om hur man lärde sig att hitta vägen, hur man lärde sig engelska för att få börja arbeta. Man förklarar hur man ju var så ung och naiv eller ung och förälskad och ser både ungdomen, blåögdheten och förälskelsen som resurser. Slutligen visar det sig att man valt den väg för integrering i samhället som gett en den signifikans man ville uppnå till ett pris som man bedömt som rimligt.

Människans orienteringssystem anpassas till hennes behov. Känner man personer som har emigrerat och lyckats med det företaget är det sannolikare att man försöker själv än om man bara har hört om misslyckade försök. Har man en gång själv gjort väl ifrån sig som emigrant försöker man kanske igen. En optimistisk läggning hjälper i copingprocessen. Intervjumaterialet uppvisar både optimism och pessimism. Stöd utifrån ges både i hemlandet genom förebilderna och i det nya landet på många olika sätt. Problemlösningsförmåga och flexibilitet kommer till synes i hela anpassningsprocessen. Att orienteringssystemet inte är stabilt och statiskt kan förklara varför man ibland medger hemlängtan och ibland förnekar

Ett bättre liv

den i samma intervju. Det beror på vilken signifikans man vill uppnå i samtalet och i förhandlingarna med mig och sig själv om hur livets facit ser ut. Man medger ogärna att man längtat hem, det hade varit ett tecken på svaghet, men man längtade efter sina föräldrar, och det skulle uppfattas som ett tecken på att man hade goda förbindelser till dem trots allt, trots att de till exempel gjorde allt för att avstyra emigrationen och man satte sig upp emot dem.

Signifikans kan skapas genom att man konserverar gamla värden. Man håller fast vid sina jultraditioner, sitt pass, sitt finländska medborgarskap, sitt svenska språk. Man låter detta till och med i viss mån gå vidare till nästa generation. Man inreder sitt hem med möbler ”hemifrån”, man har tavlor av sin hembygds kyrka på väggarna, man lagar finländsk mat och bakar finländskt bröd så gott det går, man hänvisar till ”förmödrar” som gjort lika, man har sitt stamträd helt klart för sig, man har fotografier av de finländska släktingarna stående framme och man har ganska många prydnadsföremål från Finland i sitt hem. När det kommer gäster från Finland dukar man med finländskt porslin i finländska färger. Man plockar i detta sammanhang fram finländskheten som ett värde, att vara finländare inför mig ger signifikans. På detta sätt kontrasterar sig informanterna i förhållande till andra närvarande, icke-finländska sydafrikaner, ja, till hela det sydafrikanska samhället, som i den situationen i viss mån får ge vika för det finländska som jag företräder.

Signifikans kan också skapas genom förnekelse. Man medger helt enkelt inte att man någonsin haft hemlängtan. Signifikansen skapas på värdet framgång, att lyckas med vad man föresatt sig. Man förnekar hemlängtans svaghet, sårbarhet. Man blundar för de faktiska förhållandena mellan svarta och vita i det nya Sydafrika. Man skapar sig signifikans genom att nostalgiskt se tillbaka på en tid då den vita mannen hade vissa privilegier som stod som tecken på framgång. Idag är den unge vite mannen ingen vinnare i det sydafrikanska samhället. Också här använder man kontrasteringens teknik.

Signifikans kan skapas genom transformation. Detta har skett när informanter som i sin barn- och ungdom talade svenska med varandra som vuxna övergår till engelska som umgängesspråk för att omgivningen, det vill säga de nytilkomna äkta parterna, inte skall känna sig utanför. I det livsskedet förefaller det som om samhörigheten med dem uppfattades som viktigare än familjetillhörigheten och den finländska härkomsten. Detta uppfattades då som en god lösning på kommunikationsproblemet men upplevs numera som en mindre god lösning eftersom barnen i nästa generation inte längre förstår svenska. Samma typ av transformation har skett när man berättar hur man avstått från sitt finländska medborgarskap eller när man slutar fira jul enligt gamla invanda mallar och övergår till den sydafrikanska varianten.

Strategierna för coping kan bevaras så att man kämpar för något och vinner något positivt, exempelvis kämpar för att lära sig engelska i vuxen ålder enligt

"Skulle jag ha haft det bättre där, eller har jag det bättre här?" Varför man talar...

naturmetoden och med hjälp av sina barn. Utfallet är tillfredsställande för att man vunnit i status, man klarar sig i samhället. Strategierna kan också bevaras så att man kämpar och vinner men i det långa loppet ändå förlorar till exempel då man vägrar att lära sig engelska för att ens signifikans ligger så starkt i finlandssvenskheten. I det långa loppet förlorar man ändå utifrån sett, man blir isolerad, man får ingen status i de andra emigranternas ögon som integrerad samhällsmedlem och man förlorar sina emigrantlandsmäns respekt.

Strategierna för att skapa signifikans kan rekonstrueras. Det räcker inte till att komma till Sydafrika som immigrant, man vill också ha arbete, men när man inte har någon utbildning tillgriper man egna metoder för att skaffa sig den. Dessa metoder pekar på företagsamhet som sedan i sin tur leder till byte av karriär och till en genomgripande "klassresa", åtminstone i kontrast till möjligheterna i Finland. Den gamla önskan om att klara sig och få arbete har kommit i skymundan i intervjuerna och fördunklas delvis av önskan om att framstå som en skicklig livsstrateg och framgångsrik tjänsteman eller företagare.

Strategierna kan också re-valueras. Därför beslutar man sig för att emigrera tillbaka till Finland när det som bundit en vid Sydafrika inte längre finns kvar. Slutligen kan strategierna re-kreeras. När man finner att det man lämnat bakom sig ändå i det långa loppet bättre motsvarade ens ideal om ett gott liv beslutar man sig för att återvända dit, det vill säga till Sydafrika. Tiden i det andra landet och dess betydelse och värde måste helt och hållet omvärderas och man måste hitta ett giltigt resonemang för att återvända. Då är exempelvis familjepolitiken eller känslan av underlägsenhet skäl till återresa och signifikansen skapas inte längre av den tidigare försmådda tanken på att man inte kan få signifikans genom kvalificerat arbete eller en bättre framtid närmare släktingarna i Finland utan av att man tänkt kärleksfullt på sina uppväxande barn eller på sin medmänniska som där borta inte kunde få förverkliga sig själv på ett adekvat sätt.

Copingprocessens kulturbundenhet är tydlig. Mot bakgrund av kännedom om den kulturella kontext som ligger under intervjuerna på det för både informanterna och mig gemensamma kognitiva planet är det klart att man som finlandssvensk man under detta sekels första hälft måste arbeta, man måste visa att man var en självständig man som kunde försörja sig och helst också sin familj. Hustru var man för hela livet. Valde ens make att ge sig iväg var det knappast möjligt att inte följa med. Detsamma gällde givetvis barnen. Familjen höll ihop. Kulturen förbjuder också misslyckanden, därför är det inte lätt att medge hemlängtan, därför är det svårt att uttrycka nostalgi för förhållandena i Finland. Det är mera accepterat att erkänna att man längar till apartheidtiden. Att den tog slut är något man själv inte kan rå för eller rå på. Nostalgin kommer alltså på ett kulturellt plan till synes när det gäller sådana förhållanden som man längtar till som är ouppnåeliga och har förändrats utan ens egen medverkan och utanför ens eget verkningsfält. De värden som ingår i orienteringssystemen är också kulturbundna, vanorna och se-

Ett bättre liv

derna är finländska, värderingarna har man hemifrån Finland, de relationer man uppskattar har anknytning till Finland. Uttalanden om trosföreställningar är inte särskilt framträdande i materialet.

Det kulturella systemet avgör hur man uppfattar resultatet av copingprocessen. Man måste vara nöjd, det är inte möjligt att i intervjusituationen för en främmande människa medge att flera decennier av ens liv varit ett enda stort misslyckande. Sådana reflexioner kan komma fram i samtal utanför intervjuerna efter flera veckors bekantskap. För ett sådant medgivande behövs en terapisisituation eller en situation där man redan hunnit knyta vänskapsband med informanterna och sådana situationer bör av etiska skäl inte analyseras i en folkloristisk kontext, förutsatt att man inte från början redogjort för sådana intentioner.

Modellerna för signifikans är likaså kulturbundna och går ut på flit, arbete, sparsamhet, ordning, anspråkslöshet och liknande dygder. Dessa hålls fram som en modell för den som vill lyckas i livet i västerlandet och den bilden ger också emigranterna av sig själva. De är flitiga och rättskaffens människor som har hållit kvar sina grundläggande livsideal så som de fått dem med sig från Finland. Man håller fast vid det finländska i viss mån och blandar det med det sydafrikanska till en blandning som motsvarar just de behov var och en har för att i olika situationer framstå som både goda finländare och goda sydafrikaner.

Sammanfattning och diskussion

I denna folkloristiska studie har jag undersökt emigration, hemlängtan och nostalgi som de tar sig uttryck i samtal med finlandssvenska emigranter i Sydafrika. I sina minnen återupplever informanterna sin anpassningsprocess. I intervjuerna uppvisar de inför mig en copingstrategi för att bygga upp en positiv signifikans för sig själva. De talar om sådana teman på ett sådant sätt att de själva framstår i en så positiv dager som möjligt och att deras beslut om emigration och livet efter den ges ett så stort värde som möjligt.

Jag uppfattar intervjun som sådan som en folkloristisk genre eftersom det visar sig att informanterna har vissa förväntningar på hur den skall utformas och reagerar därefter. Det visar sig att informanterna i stor utsträckning tar upp samma teman. Dessutom har emigrationen fått plats som objekt för *family lore* i vissa släkter. Detta har jag dock här inte gått närmare in på, det är ett ämne för en separat studie (Wolf-Knuts 2000). Slutligen kan emigration ses som ett folkligt beteende, genom att det var ett allmänt sätt att i synnerhet bland unga vuxna i Svensk-Finland dryga ut en annars knapp försörjning.

De teman som emigranterna talar om kan betraktas som spontana eller icke-spontana. De spontana temana är sådana som informanterna själva tar till tals och måste därför betraktas som särskilt betydelsefulla för dem. De icke-spontana temana introduceras av mig och hade kanske inte alls berörts utan att jag hade tagit initiativet. Till dem hör hemlängtan.

Temana kan senare grupperas i större temaområden genom vilka informanterna för mig presenterar sig själva och sitt liv som emigranter så fördelaktigt som möjligt. Det visar sig att de teman som ingår i intervjuerna bygger på faktorer som är centrala i människans liv. Så behandlar de människan i hennes relation till andra människor. Informanterna framställer sig som delar av ett större socialt sammanhang. Till och med när man talar om ensamheten skildrar man egentligen avsaknaden av gemenskap, icke-gemenskapen. Intervjuerna behandlar även människans timliga förutsättningar. Arbete, ekonomi och politiska säregenheter i Sydafrika får en hel del plats i intervjuerna. Man visar därigenom att man integrerats i det sydafrikanska samhället. Man talar om relationen till Finland och hur man övervunnit problem i samband med att man lärt sig engelska för att visa att man också på ett kulturellt plan funnit sig tillrätta. Samtidigt framgår också att emigranterna, trots att de anpassat sig till livet i Sydafrika, ändå känner en stark bindning till Finland.

Ett bättre liv

Härefter analyserar jag materialets struktur. Denna bygger på informanternas minnen. Med hjälp av Marcel Joussets tankar om minnenas fysiologiska förutsättningar finner jag att emigranterna återskapar sin emigration, sin hemlängtan och sin anpassning just precis i sina samtal med mig. I själva verket skapar de just då en kognitiv kontext i förhoppningen om att jag skall förstå vad de vill säga.

I modern berättelseforskning utgår man ifrån ett gemensamt underliggande schema både för dem som berättar och dem som lyssnar. Enligt schemat strukturerar berättarna historierna och enligt samma schema bygger lyssnarna upp sina förväntningar på berättelserna. Jag prövar Alf Arvidssons tredelning utarbetad för levnadsberättelser, i kronologiska sekvenser, deskriptiva sekvenser och narrativer, och konstaterar att den inte är fullt tillämplig på detta material. Jag finner vidare att intervjuerna är uppbyggda inte bara av mina frågor och informanternas svar, utan också genom en stor initiativkraft hos informanterna. Ofta är det de som avgör hur samtalet förlöper. Genom hela materialet har informanterna snabbt växlande typer av kommentarer för att uttrycka sin relation till det sagda. De kan inom samma sekvens bland annat beskriva sakförhållanden, förklara sig, försjunka i minnen, berätta någon historia, evaluera det som hänt eller vad de själva sagt, informera mig, uttrycka förhoppningar och reflektera över sig själva. De kan intensifiera och parallellisera sina uttalanden för att göra sin ståndpunkt klar för sig själva och för mig.

I synnerhet kontrasterande formuleringar syns vara intressanta. Man bygger upp olika slag av kontraster över tre komponenter, nämligen en bas, en kontrast till basen och en motivering för kontrasten antingen så att alla delar är explicit uttalade eller att någon eller några endast är antydda eller underförstådda. Kontrasteringen sker kring de etnologisk-folkloristiska dimensionerna tid, rum och social miljö, men därtill kommer att man genomför kontrasteringar med hjälp av hänvisningar till sinnesförmimmelser. Dessa uppfattar jag, i enlighet med David Howes tankar, som medel för gränsöverskridande, för transition. När informanterna kontrasterar tid, rum och social miljö med hjälp av sinnesförmimmelser beskriver de sin egen anpassningsprocess. När sinnesförmimmelserna inte längre uttrycks som kontraster har anpassningen skett. När de beskriver sina egna erfarenheter genom att referera till sina egna sinnesförmimmelser kan man hävda att de tar sig själva som måttstock och garant för vad de talar om. Så skapar informanterna signifikans åt sig i själva intervjusituationen. De är centrala som mina samarbetspartner, utan vilka min undersökning inte skulle ha kunnat realiseras. Deras liv, deras val och avgöranden står i centrum för min uppmärksamhet, men är samtidigt föremål för deras egen upprepade omprövning eller med andra ord, de ingår i en förnyad copingprocess. I detta fall måste resultatet bli positivt, det finns ingen anledning att erkänna att flera decennier livstid varit förfelade.

Hur uttrycker sig då emigranterna om hemlängtan och nostalgi? Ingen av informanterna har självmant berättat om hemlängtan, men på min förfrågan talar

man om den explicit medgivande, implicit i förstulna ordalag eller motsättningsfullt, eller helt förnekande. Nostalgi kan man känna för Finland ”förr”, men mycket vanligare är att nostalgin hänvisar till apartheidtidens Sydafrika. Nostalgi är inget vanligt spontant samtalsämne i dessa intervjuer. Inte ens i fall då alla ingredienser för nostalgi finns tillhands i texten behöver formuleringarna vara nostalgiska. Mycket tyder på att hemlängtan inte hör till de teman som man tar fram då man vill skildra sin emigration, kanske för att den kunde tyda på svaghet och ett misslyckande. Nostalgin ser i detta material ut att mest hänföra sig till sådana tider och en sådan miljö och sådana sociala omständigheter som för gott är borta och som har förändrats utan att man själv mäktat påverka dem. Man skapar sig signifikans genom att förtiga svagheten och framhäva en livsperiod då man hade det som bäst. Det förefaller som om det frivilliga momentet i emigrationen genererar en positiv signifikans.

Slutligen prövar jag Kenneth I. Pargaments teori om coping för signifikans och kan visa att emigranterna en gång genomförde copingprocessen när de beslöt sig för att fara iväg och anpassade sig. Då ansåg de att de valde av omständigheterna tvingades träffa var kloka, välmotiverade och ändamålsenliga. Dessutom upprepar de sin copingprocess inför mig. I intervjun rättfärdigar de igen sig själva på olika sätt och visar att deras beslut att emigrera var ett gott beslut. Så har de en gång för länge sedan skapat sig signifikans när de realiserade sina drömmar om ett bättre liv och anpassade sig trots ofta stora svårigheter. Så skapar de sig igen signifikans i själva intervjuerna genom att bearbeta detta och komma till så gott som samma positiva resultat. Att skapa sig signifikans betyder att söka sig ett positivt livsvärde. Detta skapar informanterna på ytterligare ett tredje sätt när de inte bara inför sig själva eller för släkt och vänner visar på det meningsfulla i livet utan också för en forskare får formulera sin egen syn på livets mål och värde.

Genom att utgå från sina personliga minnen och bland dem i en copingprocess välja ut sådana som skapar en meningsfull helhet har informanterna samtidigt sammanställt sin personliga historia. Denna är inte identisk med den officiella emigrationshistorien. Därtill är den alldeles för individuell. De två behöver inte ens ha särskilt mycket gemensamt. Den enskilde informantens framställning är inte heller något bokslut över hans eller hennes upplevelser. Den kan nämligen förändras och se annorlunda ut i en annan kulturell kontext. Det beror helt på vilka olika slag av hinder för att aktivera sitt minne informanterna anser sig böra uppmärksamma. Men själva processen att för en forskare formulera sin personliga historia är ett sätt för informanterna att skapa sig signifikans.

Oliva Wiebel-Fanderl (1997:69) skriver om levnadshistoriska berättelser att de alltid är selektivt aktualiserade framställningar av historien och av informanterna själva och att de riktas till någon, det vill säga till informanten själv och till andra som frågar efter deras kunskap. Det ”jag” som framställs är alltid stiliserat och konstrueras av drag från ett ”jag” av igår och ett ”jag” av idag mot bakgrund av

Ett bättre liv

vad man tror att åhöraren vill ha. Härvid blir det viktigt för informanten att berättiga sitt liv, att bekräfta sig själv. Detta gäller tydligt också för intervjuerna. Vissa saker tar informanterna fram, vissa döljer de, beroende på vad de förmodar att jag förväntar mig och beroende på hur de vill framställa sig själva. ”Die Erzählungen spiegeln die Auswirkungen einer traditionellen religiösen Erziehung und Identitätsbildung, die auf der Kontrastfolie von Krisen wie der veränderten Lebensumwelt überdacht und niedergeschrieben wurden”, skriver hon vidare (1997:70). Också detta återfinns i intervjuerna, copingprocessen är kulturellt betingad och den sker genom kontrasteringar av olika slag. Inte bara en innehållsmässig prövning av materialet utan också en undersökning av hur och varför man talar om sin emigration, sin hemlängtan och sin nostalgi på ett visst sätt stöder hennes tankar. Informanterna väljer fördelaktiga komponenter när man skapar sin självbild så att signifikansen blir tydlig.

”Det var en gång en pojke som begav sig ut i vida världen för att söka sin lycka.” De finlandssvenskar som emigrerade till Sydafrika begav sig ut i vida världen för att söka sin lycka. Om de verkligen funnit den är inte lika klart som i sagan. Lyckan i livet består i de flesta fall inte av en prinsessa och ett halvt kungarike. Lyckan i livet kan emellertid bestå av att man som människa av livets olika pusselbitar har förmågan att bygga en helhet som är meningfull precis som pusselbilden utgör en vacker helhet. Denna process har sjutton emigranter låtit mig ta del av när de låtit mig höra sitt livs saga.

Förkortningar

AT	Aarne & Thompson 1961
IF	Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi
IFmgt	Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi, magnetofonband

Arkivmaterial och litteratur

Arkivmaterial

Berkeley

University of California. Graduate division.

Löfstedt, Torsten Martin Gustaf 1993: Russian legends about forest spirits in the context of Northern European mythology. Akademisk avhandling.

Åbo

Migrationsinstitutet. Bildsamlingar.

Foto nr 0144/Australia.

Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos.

Tuomisto, Anja 1997: "Kyl mää jäiski ollu olen." Licentiatavhandling.

Åbo Akademi. Folkloristiska arkivet.

IF 1998/8, IF mgt 1997/60–62, 1998/23–24, 25, 26, 27–28, 29, 30, 31, 32, 33, 34–35, 36–37, 38, 39

Litteratur

Aarne, Antti & Thompson, Stith 1961: *The types of the folktale*. Helsinki. (FF communications 184.)

Ahlberg, Nora 1990: *New challenges, old strategies*. Helsinki. (Transactions of the Finnish anthropological society 25.)

Allas Krönika 21.6.1930.

Alver, Bente Gullveig 1990: *Creating the source*. Helsinki. (FF communications 246.)

Alver, Bente Gullveig & Øyen, Ørjar 1997: *Forskningsetikk i forskerhverdag*. [Oslo.]

- Amerikatrunken* 1976. *Amerikatrunken*, red. Ragna Ahlbäck [& al.]. [Helsingfors.]
- Amundsen, Arne Bugge 1994: Historiesyn og tidsforståelse i folkelige bevegelser. *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning*. Uppsala. (Etnolore 15.)
- Anttonen, Marjut 1999: *Etnopolitiikkaa Ruijassa*. Helsinki. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 764.)
- Apo, Satu 1997: Motif. *Folklore. An encyclopedia of beliefs, customs, tales, music and art* 2. Santa Barbara, California, Denver, Colorado & Oxford.
- Applegate, Celia 1990: *A nation of provincials*. Berkeley.
- Arvidsson, Alf 1998: *Livet som berättelse*. Umeå. (Umeå universitet. Etnologiska skrifter 10.)
- Asplund, Johan 1985: *Tid, rum, individ, kollektiv*. Stockholm.
- Baacke, Dieter 1976: Nostalgie. *Meyers enzyklopädisches Lexikon* 17. Mannheim.
- Bal, Mieke 1994: *Narratology*. Toronto ...
- Ballard, Sebastian & Linton, Rupert 1996: *South Africa handbook*. Bath & Lincolnwood (Chicago).
- Banaka, William H. 1981: *Djupintervju*. Malmö.
- Barbosa da Silva, António & Barbosa da Silva, Domingos [1988]: *Kulturkonfrontation – kris eller möjlighet*. [Uppsala.]
- Bauman, Richard 1986: *Story, performance and event*. Cambridge. (Cambridge studies in oral and literate culture 10.)
- Bausinger, Hermann 1977: Alltägliches Erzählen. *Enzyklopädie des Märchens* 1. Berlin & New York.
- Bennett, Gillian 1984: Women's personal experience of encounters with the supernatural. *Arv, Nordic yearbook of folklore* 40.
- Berg, Lasse 1997: *När Sverige upptäckte Afrika*. Stockholm.
- Bergman, Anne 1981: Nyländska avdelningens och Svenska litteratursällskapets folkloristiska insamlingsverksamhet 1860–1908. *Fynd och forskning*. Helsingfors. (Meddelanden från Folkkultursarkivet 7.) (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 496.)
- Bergson, Henri 1913: *Materia och minne*. Stockholm.
- Berman, Marshal 1987: *Allt som är fast förflyktigas*. [Lund.]
- Björnvik, Linnea 1953a: På väg till Afrika. *Österbottniska Posten* 27.3.1953.
- Björnvik, Linnea 1953b: Sydafrikanskt resebrev. *Österbottniska Posten* 5.6.1953.
- Bringéus, Nils-Arvid 1981: *Människan som kulturvarelse*. Lund.
- Chase, Malcolm & Shaw, Christopher 1989: The dimensions of nostalgia. *The imagined past*. Manchester.
- Cocchiara, Giuseppe 1981: *The history of folklore in Europe*. Philadelphia.
- Douglas, Mary 1979(1978): *Purity and danger*. London & Henley.
- Dundes, Alan 1969: The devolutionary premise in folklore theory. *Journal of the Folklore institute* 6.
- Dundes, Alan 1980: *Interpreting folklore*. Bloomington & London.

- Edgell, Beatrice 1915: Memory. *Encyclopaedia of religion and ethics* 8. New York.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1986: *Kulturanalys*. Stockholm 1986.
- Elverdam, Beth 1991: *Fra tradition til institution*. Århus. (Initiativområdet islam i nutiden. Publikation 8.)
- Emigrantviser* 1975: *Emigrantviser* utvalde og kommenterte av Svein Schröder Amundsen og Reimund Kvideland. Oslo. (Norsk folkeminnelags skrifter 115.)
- Eriksen, Anne 1994: Tidsoppfatning i livshistoriske fortellinger. *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning*. Uppsala. (Etnolore 15.)
- Eriksen, Anne 1998: Memory, history and national identity. *Ethnologia Europaea* 27 (1997).
- Eskeröd, Albert 1971: Intressedominans och folktradition. *Folkdikt och folktro*. Lund.
- Finnegan, Ruth 1992: *Oral traditions and the verbal arts*. London & New York.
- Foley, John Miles 1997: Theme. *Folklore. An encyclopedia of beliefs, customs, tales, music and art* 2. Santa Barbara, California, Denver, Colorado & Oxford.
- Folklore* 1993: *Folklore & etik*. Mariehamn. (Meddelanden från Ålands högskola 4.)
- Folksagor* 1987: *Folksagor, hjältemod*. Urval & övers. Jan-Öjvind Swahn. Högnäs. (Bra böckers sagor 1.)
- Forsblom, Valter W. 1927: *Folketro och trolldom* 5. *Magisk folkmedicin*. Helsingfors. (Finlands svenska folkdiktning 7.) (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 195.)
- "Förtyskningen" 1994: "Förtyskningen" av Sverige. Umeå. (Ume-etnologi. Meddelanden från Etnologiska institutionen vid Umeå universitet 24.) (Umeå universitet. Etnologiska skrifter 3.)
- Genrup, Kurt 1997: *Germania och Moder Svea*. Umeå. (Kulturens frontlinjer 5.)
- Granberg, Gunnar 1936: Memorat und Sage. Einige methodische Gesichtspunkte. *Saga och sed* 1935. Uppsala.
- Grevérus, Ina-Maria 1979: *Auf der Suche nach Heimat*. München.
- Gustavsson, Matts & Viklund, Nils 1910: *Boerer och engelsmän*. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner 68.)
- Gyllander, Hugo 1952: *Den unge boerhjälten*. Stockholm. (Barnbiblioteket Saga 14.)
- Heimat* 1980: *Heimat und Identität*. Neumünster. (Deutscher Volkskunde-Kongress 22 (1979).)
- Hermanns, Harry 1991: Narratives Interview. *Handbuch Qualitative Sozialforschung*. München.
- Hermfelt, Dag 1981: *Resan till Amerika*. Stockholm. (Stockholms universitet. Institutet för folklivsforskning.)
- Honko, Lauri 1971: Memorat och folktrorforskning. *Folkdikt och folketro*. Lund.
- Howes, David 1991: Olfaction and transition. *The varieties of sensory experience*. Toronto ...
- Hufvudstadsbladet* 3.7.1930.

Ett bättre liv

- Högnäs-Sahlgren, Brita 1988: *Herman, min Herman*. Ojalampi.
- Iliffe, John 1996 (1995): *Africans*. Cambridge. (African studies series 85.)
- Jaakkola, Kaisu 1977: *Muuttuva joulu*. Helsinki. (Kansatieteellinen arkisto 28.)
- Jackson, Bruce 1987: *Fieldwork*. Urbana & Chicago.
- Jousse, Marcel 1990: *The oral style*. New York & London.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1988: *Kertomus ja kerronta*. Helsinki. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 480.)
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1992: The context of narrating. *Folklore processed in honour of Lauri Honko on his 60th birthday 6th March 1992*. Helsinki. (NIF publications 24.)
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1996: *Narrative and narrating*. Helsinki. (FF communications 261.)
- Klein, Barbro Skulte 1980: *Legends and folk beliefs in a Swedish American community 1–2*. New York.
- Klein, Barbro 1990: Transkribering är en analytisk akt. *Rig*.
- Klein, Barbro 1997: Svenskare än Sverige? *Aktuell traditionsforskning*. Åbo.
- Koivukangas, Olavi 1982: Emigration. *Uppslagsverket Finland 1*. Helsingfors.
- Koivukangas, Olavi 1998: *Kaukomaiden kaipuu*. Turku. (Suomalaisen siirtolaisuuden historia 4.)
- Koivukangas, Olavi & Toivonen, Simo 1978: *Suomen siirtolaisuuden ja maasamuuton bibliografia*. Turku.
- Krohn, Kaarle 1926: *Die folkloristische Arbeitsmethode begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern*. Oslo. (Institut for sammenlignende kulturforskning B 5.)
- Kummel, Bengt 1980: Emigrationen från svenska Österbotten. *Svenska Österbotens historia 3*. Vasa.
- Kuparinen, Eero 1991: An African alternative. Helsinki & Turku. (Finska historiska samfundet. *Studia historica 40.*) (Migrationsinstitutet. *Migration studies C 10.*)
- Kuusi, Matti 1980: Kronikaateista. *Kertojat ja kuulijat*. Helsinki. (Kalevalaseuran vuosikirja 60.)
- Lange, Anders & Westin, Charles 1981: *Etnisk diskriminering och social identitet*. Stockholm.
- Legman, G. 1990: "Unprintable" folklore? *Journal of American folklore 103*.
- Lehmann, Albrecht 1983: *Erzählstruktur und Lebenslauf*. Frankfurt/Main.
- Lehmann, Albrecht 1986: *Gefangenschaft und Heimkehr*. München.
- Lerner, Laurence 1972: *The uses of nostalgia*. London.
- Lévi-Strauss, Claude 1964: *Mythologiques 1*. Paris.
- Liliequist, Marianne 1996: *I skuggan av "Inte utan min dotter"*. Stockholm. (Umeå universitet. *Etnologiska skrifter 7.*)
- Lindqvist, Beatriz 1991: *Drömmar och vardag i exil*. Stockholm. (Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund 27.)

- Lowenthal, David 1989: Nostalgia tells it like it wasn't. *The imagined past*. Manchester.
- Lowenthal, David 1995: *The past is a foreign country*. Cambridge 1995.
- Lybeck, Bertel 1924: *Bland fångar i Sydafrika*. Helsingfors.
- Mattsson, Gustaf 1914: *En herre för till Zanzibar*. Borgå.
- Nationalencyklopedins 1995: *Nationalencyklopedins ordbok 1*. Höganäs.
- Nationalencyklopedins 1996: *Nationalencyklopedins ordbok 2*. Höganäs.
- Nenola-Kallio, Aili 1982: *Studies in Ingrian laments*. Helsinki. (FF communications 234.)
- N[ilsson], L[ars-]G[öran] 1994: Minne. *Nationalencyklopedin* 13. Höganäs. *Nya Pressen* 8.11.1955.
- Pargament, Kenneth I 1997: *The psychology of religion and coping*. New York & London.
- Pedersen, Lars & Selmer, Bodil 1991: *Muslimsk invandrerungdom*. Århus. (Initiativområdet islam i nutiden. Publikation 9.)
- Raspa, Richard 1984: Exotic foods among Italian-Americans in Mormon Utah. *Ethnic and regional foodways in the United States*. Knoxville.
- Sachs, Lisbeth 1983: *Evil eye or bacteria*. Stockholm. (Stockholm studies in social anthropology 12.)
- Saressalo, Lassi 1996: *Kveenit*. Helsinki. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 638.)
- Siikala, Anna-Leena 1984: *Tarinaja tulkinta*. [Helsinki.] (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 404.)
- Sjögren, Vivian 1999: *Morgon och afton i Marocko*. [Esbo.]
- Stahl, Sandra Dolby 1989: *Literary folkloristics and the personal narrative*. Bloomington & Indianapolis.
- Suojanen, Päivikki 1996: Home as verbal and visual discourse. Report on stories told by Finnish-Americans. *Arv, Nordic yearbook of folklore* 52.
- Suojanen, Päivikki 1998: Native region discourse as an expression of local and national identity. *Arv, Nordic yearbook of folklore* 54.
- Svensk* 1987: *Svensk ordbok*. Göteborg.
- Svensson, Birgitta 1997: The power of biography. Criminal politics, prison life, and the formation of criminal identities in the Swedish welfare state. *Autoethnography*. New York & Oxford.
- von Sydow, Carl Wilhelm 1934: *Selected papers on folklore*. Copenhagen.
- Tedlock, Dennis 1990: From voice and ear to hand and eye. *Journal of American folklore* 103.
- Thompson, Stith 1955: *Motif-index of folk-literature*. Bloomington, Indiana.
- Tonkin, Elizabeth 1992: *Narrating our pasts*. Cambridge. (Cambridge studies in oral and literate culture 22.)
- Tyler, Stephen A. 1978: *The said and the unsaid*. New York, San Fransisco & London.

Ett bättre liv

- Vasenkari, Maria 1996: Mitä se sanoo? Mistä se kertoo? *Etiäinen* 3. [Turku.]
- Wiebel-Fanderl, Oliva 1997: "Der Hunger war größer als die Angst vor der Sünde." *Volksreligiosität und Kriegserleben*. Münster. (Jahrbuch für historische Friedensforschung 6.)
- Wolf-Knuts, Ulrika 1995a: Det var bättre förr. *Flykten från vardagen*. Mariehamn. (Meddelanden från Ålands högskola 6.)
- Wolf-Knuts, Ulrika 1995b: Drömmen om den gamla goda tiden. Om nostalgi i veckotidningar. *Nostalgi og sensasjoner*. [Åbo.] (NIF publications 29.)
- Wolf-Knuts, Ulrika 2000: The young man on the beach. Festskrift till Annikki Kaivola-Bregenhøj. Åbo. Under tryckning.
- Young, Katharine Galloway 1987: *Taleworlds and storyrealms*. Dordrecht, Boston & Lancaster. (Martinus Nijhoff philosophy library 16.)
- Östergren, Olof 1981a: *Nusvensk ordbok* 1. Stockholm.
- Östergren, Olof 1981b: *Nusvensk ordbok* 2. Stockholm.
- Östergren, Olof 1981c: *Nusvensk ordbok* 4. Stockholm.

Förteckning över analyserade intervjuer

A	IF mgt	1998/23–24
B		1997/60–62
C		1998/25
D		1998/26
E		1998/27–28
F		1998/29
G		1998/30
H		1998/31
H		1998/32
I		1998/33
J		1998/34–35
K		1998/36–37
L		1998/31
M		1998/38
N		1998/39
O	IF	1998/8
P	IF mgt	1998/40–41